

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

JEOPOLİTİK KAVRAMI VE GÜNÜMÜZ JEOPOLİTİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

51604

M.ERDAL HAMZAOĞULLARI

YÖNETEN
PROF.DR. TÜRKKAYA ATAÖV

ANKARA 1996

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YL

A.Ü.SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

Jüri toplantı tutanağına göre "...Jeopolitik Kavramı ve
Günümüz Jeopolitiği" başlıklı
tezi savunmaya layık bulunan Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı yüksek
lisans öğrencisi Mustafa Erdal Hamzaoğlu 19.6.1996 günü saat 16:30'da
Prof. Dr. Türkkaya Ataöv başkanlığında toplanan tez jürisi tarafından
tez savunmasına alındı; savunma sonucunda,

Tezin;

- a) 80./100 ile başarılı sayılmasına,
b) ~~düzeltilmek üzere iadesine,~~
c) reddine;

Oybirliği/Oyçokluğu ile karar verildi.

Jüri Başkanı

J. Ataöv
Prof. Dr. Türkkaya Ataöv

(Üye)

Üye

(Üye)

Az. Dr. B. Öran

K. S. S.

Üye

Ömer Kürkçüoğlu
Prof. Dr. Ömer Kürkçüoğlu

NOT : İlgili Yönetmelik Maddesi Arka Sayfadadır.

ÖNSÖZ

On yıl önce okuduğum bir ders kitabında ilk kez karşılaştığım jeopolitik konusu çok ilgimi çekti ve hevesle öğrenmek istedim. Ancak, o kitabı okuyarak bunu başaramadım. Araştırma yapmak olanağı doğduğunda, ilk aklıma gelen konu jeopolitik oldu. Bu nedenle, yaptığım çalışma, yalnızca bilimsel kurallara uyularak bilgi ve düşüncelerin sıralanmasıyla değil, aynı zamanda bir merakın giderilmesi gereksinimiyle oluşturulmuştur.

Jeopolitik terimiyle çok karşılaşırız. Ülkemizdeki kimi süreli yayınlarda, “Türkiye’nin jeopolitik ve jeostratejik öneminden ötürü” ifadesinin özellikle tırnak içinde kullanılması ve devletin bazı uygulamalarının alaycı biçimde eleştirilmesi akımıysa bunun son örneklerindedir. Bu çalışma, dış politikayla ilgili yazarlar ve devlet adamlarının çok sık ama, farklı anlamlarda kullandığı bu kavramı öğrenmek amacıyla yapılmıştır.

Jeopolitikle ilgili yayınlarda yer alan, ancak, okurların kesin çizgilerle ayıramadığını sandığım bazı konular vardır. Araştırmam içinde jeostrateji, siyasi coğrafya, jeopolitiğin öğeleri gibi, bu türden kavramları incelemeye ve jeopolitiğin güncelleştirilmesiyle ilgili yeni araştırmalardan örnekler vermeye çalıştım.

Değerli yardımları ve çalışmamı titizlikle düzeltmesi nedeniyle, danışmanım Prof. Dr. Türkkaya Ataöv’e teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	<i>Sayfa</i>
ÖNSÖZ	i
I. GİRİŞ	1
II. JEOPOLİTİK KAVRAMI	7
A. Jeopolitik Nedir?.....	7
B. Tanımı.....	9
C. Jeopolitiğin Önemi.....	13
D. Doğuşu ve Gelişmesi.....	15
E. Yirminci Yüzyıl'da Jeopolitik.....	17
F. Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik.....	20
G. Uluslararası İlişkiler ve Jeopolitik.....	26
H. Jeopolitik ve Askerlik.....	30
I. Jeopolitik ve Jeostrateji.....	31
İ. Jeopolitik ve Tarih.....	40
J. Jeopolitiğin "Silâhı" : Haritalar.....	42
III. JEOPOLİTİĞİN ÖGELERİ	46
A. Pierre Celériér'e Göre.....	46
B. Lütfü Onganer'e Göre.....	47
C. Emin Sezgin ve Selâhattin Yılmaz'a Göre.....	48
D. Ersoy Taşdemirci'ye Göre.....	48
E. Suat İlhan'a Göre.....	49
F. Çağdaş Yorumlar.....	52
IV. JEOPOLİTİK KURAMLAR VE KURAMCILAR	56
A. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Egemenliği Kuramı.....	56
B. Friedrich Ratzel.....	66
C. Paul Vidal De La Blache.....	70
D. Halford J. Mackinder ve <i>Heartland</i> (Merkez Bölge) Kuramı.....	72
E. James Fairgrieve.....	81
F. Rudolf Kjellén.....	82
G. Karl Haushofer ve <i>Lebensraum</i> (Yaşam Alanı) Kuramı.....	84
H. Nicholas J. Spykman ve <i>Rimland</i> (Kenar-Kuşak) Kuramı.....	91
I. Giulio Douhet, Alexander De Seversky ve Hava Egemenliği Kuramı.....	95
İ. Hans Weigert.....	97
J. Donald W. Meinig ve Kıtasal ve Denizsel Kenar Kuşaklar Kuramı.....	98
K. Samuel B. Cohen, Jeostratejik-Jeopolitik Bölgeler ve <i>Shatterbelts</i> (Çatışma Kuşakları) Kuramı.....	100
L. SSCB'nde Jeopolitik Görüşler.....	102
V. GÜNCEL JEOPOLİTİK	105
A. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Jeopolitiğe Yaklaşım.....	105

B. Geleneksel ve Güncel Jeopolitik.....	109
1. Geleneksel Jeopolitik.....	109
2. Güncel Jeopolitik.....	112
C. Jeopolitiği İncelerken Dikkate Alınması Gereken Günümüz Gerçekleri....	120
1. Güncel Siyasi Gerçekler.....	120
2. Bazı Güncel Teknolojik Gerçekler- “Uzay Jeopolitiği”.....	122
3. “Jeobilgi”.....	127
D. Jeopolitiğin Güncelleştirilmesi.....	128
E. Uluslararası İlişkilerde Alansal Değerlendirme, Yöntem ve Model.....	134
1. “Uluslararası İlişkiler Coğrafyası”nda Bir Yöntem.....	137
2. “Uluslararası İlişkiler Coğrafyası” Modeli.....	138
3. Coğrafi Yakınlığın Belirlenmesi.....	140
F. Savaş ve Coğrafya İlişkisi Üstüne Çalışmalar.....	143
1. Savaş ve Coğrafyaya İlişkin Ampirik Çalışmaların Sonuçları.....	146
a. Coğrafyayı, Çatışmayı Kolaylaştıran Öge Olarak Kabul Eden Çalışmalar.....	147
b. Coğrafyayı, Çatışmanın Kaynağı Olarak Kabul Eden Çalışmalar.....	149
2. Savaş ve Coğrafya İlişkisi Açısından Günümüz Jeopolitiği.....	151
VI. SONUÇ.....	153
İNGİLİZCE ÖZET.....	170
KAYNAKLAR.....	172

I. GİRİŞ

Siyaset ve coğrafya arasındaki etkileşimin boyutları konusunda değişik yorumlar yapılmıştır.¹ İnsanlığın gelişmesi paralelinde, coğrafyanın önemi üzerine farklı tezlerle karşılaşırız.² Bu tezlerin çağımızda ileri sürülen önemli bir bölümü jeopolitik başlığı altında karşımıza çıkmaktadır.³

Ulaşımın henüz mekanize olmadığı dönemde, coğrafyanın oynadığı rol konusunda çok fazla kuşku yoktu.⁴ Askerlerin dağlar ve denizleri nasıl ve ne kadar zamanda aşacağı veya önemli bir su geçidini elde tutmanın sağlayacağı siyasal avantaj, gözardı edilemeyecek gerçeklerdi.⁵ İklim farklarının insan topluluklarının özelliklerine yaptığı etkileri inceleyen kitaplar yazıldığını da görüyoruz. Ondördüncü yüzyılda İbn Haldun, uygarlıkla coğrafya arasındaki ilişkiyi anlatan bir kitap yazmıştır.⁶ Zaman içinde teknolojiye ortaya çıkan büyük ilerleme sayesinde, coğrafyanın ihmal edilebilir olduğunu düşünenler olmuştur.⁷ Teknoloji coğrafyada değişiklik yaratabilir. Barajlar inşa edilerek göller yaratılabilir, büyük kanallar açılabilir. Ancak kabul etmek gerekir ki, yüzyıllar

¹ Coğrafyanın etkisi konusunda "determinist" yaklaşımı benimseyen yazarlara örnek olarak bak : Ahmet Cevat Eren, *Jeopolitik Tarihine Toplu Bir Bakış*, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1964, *passim*. ; Behçet Osmanağaoğlu, *Jeopolitik : Devlet İdaresinde, Dış Siyasette Coğrafyanın Rolü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1968, *passim*. Coğrafyayı siyaseti etkileyen öğelerden birisi olarak kabul eden yazarlara örnek olarak bak : Michael Don Ward (der.), *The New Geopolitics*, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, *passim*. ; Ciro E. Zoppo ve Charles Zorngibe (der.), *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, *passim*. Daha değişik bakış açısına sahip kişilerin görüşleri de bu çalışma içinde yeri geldikçe ele alınacaktır.

² *Infra.*, bl. II, D. Doğuşu ve Gelişmesi.

³ *Infra.*, bl. IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar.

⁴ Daniel J. Boorstin, *Keşifler ve Buluşlar*, çev. Fatoş Dilber, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994, s. 84,85 ve 109- 115.

⁵ Daha uzun bir inceleme için bak : Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, 3.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, s. 103-119.

⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 277-330.

⁷ *Infra.*, bl. II, E. Yirminci Yüzyılda Jeopolitik.

öncesinde olduğu gibi, bugün de coğrafyayı önemli kılan bir şey vardır. Bütün diğer ögeler içinde coğrafya, bize inceleme olanağı tanıma açısından en sürekli değişkendir.

Coğrafyanın önemini abartarak, konuyu bir anlamda “determinist” yaklaşımla açıklayanlar da olmuştur. Bunlara göre, coğrafya emreder ve emirlerine uymamak ulusların felâketine yol açar.⁸ İnsan gruplarının hareketliliğini coğrafyanın çok etkilediği çağlarda böyle bir yaklaşım, bir ölçüde doğru kabul edilebilir. Oysa, günümüzde böylesine bir yorumun onaylanması bir etkenin önemini fazla abartmak olur.

Tarih, uluslararası ilişkilerin geçmişe ilişkin bir laboratuvarıdır. Geçmişteki grup, ulus ve devlet ilişkilerini anlatan yazılarda, coğrafya terimleriyle de karşılaşırız. Bu deyimler bazan, bu tarih laboratuvarının önemli araçları olurlar.

“Rusların Asya’daki emellerini yenilgiye uğratmak, kuşaklar boyunca İngiliz sivil ve asker yetkililerinin değişmez hedefi oldu. Bu çaba, yüksek kozlara sahip oldukları *Büyük Oyun*’du. Geleceğin Hindistan Genel Valisi George Curzon kozları açıkça tanımlamaktadır: ‘Türkistan, Afganistan, Hazar ötesi, İran-bu adlar benim için çok büyük uzaklıkları akla getirmektedir-bunların,dünyaya egemen olma oyununun piyonları olduğunu itiraf etmeliyim’.

“En iyi yolun Rusya’yı Afganistan’dan uzak tutmak olduğu noktasında anlaşma sağlanmıştır. İngilizlerin bundan sonraki stratejisi, Müslüman Asya’nın çürümekte olan rejimlerini İngiliz Hindistanı ve Mısır’dan gelen yol ile Ruslar arasında dev bir tampon gibi kullanmak olmuştur.

“Dost tampon rejimleri destekleme mücadelesi, önemli stratejik noktalarının denetimi tehlikede olan Asya kıtasının doğu ve batı uçlarında büyük bir şiddetle sürdürülmüştür. Asya’nın batısındaki stratejik ilgi noktası, yüzyıllardır dünya politikasının kavşağına egemen olan İstanbul’du.

“Asya kıtasının öteki yanındaki ilgi merkezi ise, istilâcıların İngiliz Hindistanı ovalarına iniş yolu olan Afganistan’daki yüksek sıradağlardı.

“İngiltere ile Rusya arasındaki bu mücadele, Çanakkale-den Himalayalara kadar kimi zaman soğuk,kimi zaman sıcak savaşlarla yaklaşık yüz yıl boyunca sürüp gitti.”⁹

İngiltere’nin izlediği bu siyasetin coğrafi boyutu, belki de en önemli boyutudur. Aynı siyasetin bizim tarihimizdeki payını da görebiliriz. Büyük

⁸ *Infra.*, bl. II, D. Doğuşu ve Gelişmesi.

⁹ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, çev.Mehmet Harmancı, 2.B., İstanbul, Ekonomik Yayınlar,1993,s. 14-15.

Taarruz'dan sonra Türk Ordusu İstanbul'a ilerlediği zaman İngiltere'de şunlar konuşulur:

"Ancak dünya deniz ticareti açısından taşıdığı önem nedeniyle İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ve Avrupa'da olduğu için de Doğu Trakya'nın, İngiliz liderlerinin zihninde özel bir yeri vardı.O zamana kadar Türk yanlısı olan Winston Churchill yine Lloyd George'un politikasının yardımına koşarak Eylülde Kabine'ye şöyle dedi: 'Asya'yı Avrupa'dan ayıran derin su çizgisi önemli bir çizgidir ve bunu tüm gücümüzle emniyete almamız gerekmektedir. Türkler Gelibolu yarımadasıyla İstanbul'u alacak olurlarsa zaferimizin tüm meyvelerini kaybetmiş oluruz...' Lloyd George da bunu kuvvetle onayladığını belirtti: 'Gelibolu yarımadasının Türklerin eline geçmesine asla izin veremeyiz. Bu, dünyamızın en önemli stratejik noktasıdır ve Boğazların kapatılması savaşı iki yıl uzatmıştır. Türklerin Gelibolu yarımadasına sahip olmaları akıl almayacak bir şeydir ve bunu önlemek için savaşmalıyız.'¹⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın kendi halklarında yarattığı bıkkınlık olmasaydı tarihimizde bir de İngiliz - Türk savaşı olacak ve savaşın nedeniniyse Boğazlar oluşturacaktı.¹¹ Coğrafyanın, askerlik ve savaşlar üzerindeki etkisi de oldukça açıktır:

"Dünyanın karasal yüzölçümünün yaklaşık yüzde yetmiş askeri hareketler için çok yüksek, çok soğuk ya da çok kurak bölgelerdir...Şiddetli çarpışmalar askerlerin daha kolay hareket edebildiği ufak bir bölgede yoğunluk göstermiştir. Savaşlar genellikle birbirine çok yakın, bazen de aynı noktada çok geniş bir zaman dilimi içinde tekrarlanmıştır.

"En dikkat çeken örnek ise...Edirne'dir. M.S. 323 ve Temmuz 1913 yılları arasında on-beş kez kuşatma ve savaş yapılmıştır...Dünya yüzünde en çok savaşılan yer olmasının nedeni zenginliği ya da yüzölçümü olmayıp, ilginç coğrafi konumudur...Edirne ile İstanbul, Karadeniz'den Akdeniz'e ve güney Avrupa'dan Anadolu'ya yapılan tüm geçişleri denetim altında tutan stratejik önemi yüksek ikiz kentlerdir...Kısacası, Edirne coğrafyacıların kara köprüsü diye tanımladığı Asya'dan Avrupa'ya açılan iki önemli yolun Avrupa ucunda bulunmaktadır. Doğudan batıya ya da batıdan doğuya büyük bir asker akımının olduğu her seferinde bu noktada bir savaşın çıkması kaçınılmazdı."¹²

Aynı konuda, daha yakın bir zaman olan, İkinci Dünya Savaşı'ndan da örnek verilebilir :

¹⁰ *Ibid.*,s. 552.

¹¹ Mehmet Gönlübol *et.al.*, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 7.B., Ankara, Alkım Kitabevi, 1989, s. 45.

¹² John Keegan, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, İstanbul, Gençlik Yayınları , 1993, s. 54-57.

“Almanya'nın 1940'ta Fransa'ya karşı başlattığı *Blitzkrieg* (yıldırım savaşı), tankların Ardennes Ormanları ve Meuse Nehri'ni geçmesinden sonra açık arazide yapıyor gibi görünüyordu ama M.Ö. 1. yüzyılda Galya'yı ele geçirdikten sonra Sezar'ın büyük bir kısmını yaptırdığı 43 numaralı Ulusal Karayolu'nu çok yakından izlediği anlaşılmıştır. Ne Romalılar ne de daha sonra modern karayolunu inşa edenler, coğrafya koşullarıyla kavga etmedikleri için, Alman tank komutanları kendi seçtikleri rotayı izlediklerine inansalar da, aslında on-bin yıl önce buzulların çekilmesiyle oluşan kuzey Fransa topografyasının emirlerine uyum gösteriyorlardı.”¹³

Devletlerin seçtiği politikanın coğrafi boyutu, yalnızca tarihi anlamamıza değil, günümüz dünyasının nasıl biçimlendiğini anlamamıza da yardımcı olur. Afrika, Orta Doğu ve Uzak Doğu devletlerinin çoğunun sınırları kendileri tarafından belirlenmiş değildir. Dünya haritasına bakıldığında hemen göze çarpan bir husus vardır. Bir kısım devletlerin sınırları anlamsız şekilde dümdüzdür. Böyle sınırların bulunduğu yerlerin büyük olasılıkla bir sömürge geçmişi olduğunu anlayabiliriz. Avrupalılar, sömürgeleri paylaşırken egemen oldukları ülkelerin doğal veya ekonomik sınırlarını yahut konuşulan dil, etnik grup gibi konuları dikkate almamışlardır. Her devlet gücünün yettiği, pazarlık sırasında koparabildiği kadar ülkeyi sömürge, himaye veya manda adıyla egemenliği altına almış ve bunlar arasındaki sınırlar düz hatlar halinde adeta cetvel ile çizilmiştir. Yapay biçimde ve nüfuz bölgesi bölüşümü gereğince çizilen bu sınırlar bazı istisnalar dışında, (bağımsızlıktan sonra) değiştirilmemişlerdir. Sömürgeler bağımsızlık kazanınca bu sınırlar gereksinimleri karşılamadığından bir çok çatışmalara neden olmuştur. Örneğin, Arap Yarımadasında geleneksel sınırlar otlaklara, sürülerin yaylaya çıkarılmasına, kuyuların durumuna ve kervan yollarına göre saptanmıştı. Orta Doğu ve benzer başka bölgelerin aynı durumdaki devletleri hapsedildikleri bu sınırların siyasal sıkıntısını yaşamış ve daha da yaşayacağına benzemektedirler.¹⁴

Yukarıda sözünü ettiğim konuları içeren ve aslında çok sık karşılaştığımız bir kavram vardır: Jeopolitik. Yirminci Yüzyıl başlarında anlam kazanmaya başlamış, iki dünya savaşı arasında geliştirilmiştir. Jeopolitik kuramların tamamı Avrupalı ya da Amerikalı düşünürlere ait olup onların

¹³ *Ibid.*, s. 57.

¹⁴ Hüseyin Işık, “Arap Dünyası'nın Jeopolitiği ve Jeostratejisi,” *Stratejik Etütler Bülteni*, No. 79(Temmuz 1982), s. 48.

dünyaya bakış açılarını yansıtmaktadır. Dünya egemenliği peşinde koşan veya büyük ve güçlü olma ve güçlü kalma amacındaki ülkelerde yaşamışlardır. Jeopolitiğin ne olduğuna ilişkin yaptıkları tanımlarda bir birlik yoksa da, tümünün birleştiği öğeler doğa, insan ve coğrafya ile politika arasındaki bağ ve karşılıklı etkileridir.

Jeopolitiği önemli bulanlar kadar önemsemeyenler ve kuşkuyla karşılayanlar da mevcuttur.¹⁵ Disiplinler arası bir yaklaşım içermesi, göreceli olarak yeni olması ve İkinci Dünya Savaşı sırasında, Nazi Almanyasının savaş amaçlarını haklı çıkarmakta jeopolitiği kötüye kullanması buna neden olmuştur. Bu konuda yansız olmalı ve bir gereksinimden kaynaklanan yeni bir disiplin olduğu teslim edilmelidir.

Jeopolitiğe ilişkin önyargılara ek olarak, bir de kavram kargaşası ortada durmaktadır. Kitap, dergi ve gazetelerde rastgele kullanılmakta, jeopolitik, jeostrateji, siyasi coğrafya vb. kavramlar birbirine karıştırılmaktadır. İkinci bölümde bu kavramların açık biçimde ortaya konulmasına çalışılacak, üçüncü bölümde ise jeopolitiğin öğelerinin ne olduğu konusu incelenecektir.

Bazı tarihsel olguları anlamada yararlı olacak bir konu da jeopolitik kuramlardır. Dördüncü bölümde bugüne değin ileri sürülmüş olan kuramlar ve bunların sahibi olan kuramcılar ele alınarak, savlarının geçerliliği üzerine yapılan eleştiriler de anlatılacaktır.

Günümüzde kimi araştırmacıların jeopolitik incelemelerinde halen daha klasik olarak adlandırılan kuramlara göre değerlendirmeler yaptıkları görülür. Örneğin, Orta Doğu jeopolitiğini veya Türkiye jeopolitiğini, H.Mackinder'in "merkez bölge" (*Heartland*) kuramına göre inceleyen yazılar ülkemizde yayınlanır. Oysa, Batı'da çok daha farklı yaklaşımlar ortaya çıkmaktadır. Beşinci bölümde günümüz jeopolitiği ele alınacaktır.

Ankara kütüphanelerinde yaptığım bu araştırmada bulabildiğim en eski Türkçe kaynağın 1946 tarihli olduğunu belirtmeliyim. Bu kaynağın girişinde şöyle deniyordu : "Son zamanlarda jeopolitik, yahut hayat sahası, yahut emniyet

¹⁵ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 1.

bölgesi, siyasi hudutlar ihtilafı gibi isimler altında gazetelere giren, sulh masalarında konuşulan mesaili mühimmenin bir kısmı bu antoloji sayesinde tevazzuh edecektir.”¹⁶

Jeopolitiğin başka ülkelerde en gündemde olduğu dönemlerde bile Türkiye’de bu konuyla gereği gibi ilgilenilmediği anlaşılıyor. Demek ki Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nda Alman jeopolitiği nedeniyle bu konuyla tanışmış ve ancak savaşın bitiminden sonra yayınlarda bulunulmuş. 1948 yılında basılan bir kitapta jeopolitik “yepyeni” bir konu diye sunulduğunda, batıda elli yıldır tartışma konusuydu.¹⁷ Bunu izleyen yirmi yıl içinde bazı kitapların Türkçeye çevrilmesiyle az miktarda yayında bulunulmuş, ancak ilgi zamanla sönmüş ve bir, iki kişi dışında bu konuda düşünce üreten kimse kalmamıştır.

Jeopolitik konusunda, özellikle son yirmi yıldır kaydedilen gelişmelerin ülkemizde ele alınmadığını düşünüyorum. Bu çalışmanın amacı çağdaş jeopolitiği anlayabilmektir.

¹⁶ M. Koyuluhisarlıoğlu, *Jeopolitik : İlmî Antoloji Denemesi*, İstanbul, Gençlik Kitabevi, 1946, s. i.

¹⁷ S. Sürenkök, *Jeopolitik : “Siyasi Coğrafya” Anlamı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1948, s. 3.

II. JEOPOLİTİK KAVRAMI

A. JEOPOLİTİK NEDİR ?

Jeopolitik, *geo* ve *politikos* terimlerinin birleşmesinden oluşmuştur.¹ *Geo*, “yer”, “arz” veya “dünya” demektir. Türkçede karşılığı siyaset olan *politikos* terimi, kent veya kent devleti anlamına gelen Grekçe *polis* kelimesinden türetilmiştir. Çok basit anlamda “arz politikası” ya da “yer politikası” biçiminde çevrilebilir. Bazı eski kaynaklarda *geopolitik* şeklinde kullanıldığı da görülmektedir.

Konuya daha yakından eğildiğimizde, jeopolitiğin yukarıda sözü edilen iki kelimenin ötesinde anlamlar taşıdığını görmekteyiz. Alman jeopolitikçi Karl Haushofer’e göre, jeopolitik yalnızca dünyayı oluşturan alanların üzerindeki güçleri siyaset sanatı açısından çok iyi tanımlamakla kalmamalı, bulgularını derhal siyasal kullanıma hazır biçimde sunmalıdır. Bu yüzden de siyasi coğrafyadan çok daha geniş bir temel üzerine yapılandırılarak, devlet teorisi, ekonomi, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih ve devletler hukuku gibi disiplinlerden yararlanır. Ona göre, jeopolitiğin bilimsel temeli, geleceği öngörmek cesaretiyle ve geleceğin gereksinimlerini karşılamak için oluşturulmalıdır.² Lütfü Onganer de jeopolitiğin konusunun “politika ile sahalar arasındaki münasebetleri incelemek, karşılıklı etki ve irtibatların tarih boyunca ne gibi bir seyir takip ettiğini, mevcut durumun ne halde bulunduğunu ve gelecekte ne şekilde gelişeceğini kıymetlendirmek” olduğunu ileri sürmüştür.³

Ortaya çıkışından beri, başlıbaşına bir bilim dalı olup olmadığı tartışılmalıdır. Özellikle siyasi coğrafyacılar, jeopolitiğin siyasi coğrafyanın bir bölümü olduğu veya siyasi coğrafyanın bozulmuş şekli olduğunu savunarak tartışmanın başını çekmektedirler. Ancak, sosyal bilimlerin çoğu dallarını, siyasi coğrafya, antropoloji ve tarihi kendi yöntemleriyle incelediği ve bunlardan

¹ Ersoy Taşdemirci, “Jeopolitik ve Türkiye’nin Jeopolitik Durumu,” *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, No. 323 (Eylül 1989), s. 25.

² Hans W. Weigert, *German Geopolitics*, London, Oxford University Press, 1942, s. 12.

³ Lütfü Onganer, “Genel Olarak Jeopolitik ve Jeopolitik Durumun Milli Güvenlik Politikasına Etkileri,” *Silâhlı Kuvvetler Dergisi*, No. 215 (Eylül 1965), s. 58.

yararlanarak güncel olaylar üzerinde hüküm verdiği için, jeopolitik ampirik bir bilim dalı olarak kabul edilir.⁴

Jeopolitiğin ne olduğunu bilmeyenler için bu terim silik bir anlam taşıırken, yeterince bilmeyen bazı kişiler tarafından da bir fantazi ve heves ürünü olarak kabul edilir. Örneğin bir yazar diyor ki :

“Nasıl ki bazı iktisatçılar, bütün tarihi ekonomik olaylarla açıklamaya kalkışmışlarsa, bazı coğrafya bilginleri de teknil insanlık tarihini coğrafya bilgisi yolu ile mütalea etmeye heves etmişlerdir...Akademik seyrini devam ettirdiği müddetçe zararsız bir bilim mevzuu olmaktan çıkmamış ve...içinde bulunduğumuz yüzyılın Avrupalı bilginlerinden bazılarının bu ilme başka bir anlam ...vermeye çalıştıkları gündenberi kuşku ve hatta korku ile karışık dikkat nazarlarını üzerine çeken bir bilim konusu olmaya başlamıştır.”⁵

Bilimselliğinin tartışılır duruma gelmesinin en önemli nedeni, İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin saldırgan politikalarına jeopolitiği bilimsel dayanak olarak sunmalarındır.

Suat İlhan'a göre, jeopolitik siyasete coğrafya öğelerinin katılmasını, bunların siyasal değerlendirmelere dahil edilmesini sağlar. Ulusal sorunların, çağımızda evrensel sorunlardan ayrı ele alınamaması ve bütün öğelerle birlikte coğrafyanın da dikkate alınması gereği, jeopolitiği ister istemez devreye sokmaktadır.⁶ Jeopolitik, dünya coğrafyasını, yapı ve evrensel değerleriyle inceleyerek, dünya bölge ve ülke çapında güç ve siyasal düzeyde hareket tarzı araştırması yapar. Siyaset belirlenmesi amacıyla, bir ulusun, uluslar topluluğunun veya bölgenin güç değerlendirmesini yapan, etkisi altında kaldığı dünya güç merkezlerini, bölge güç merkezlerini inceleyen bir bilimdir. Coğrafya temelinde güç merkezlerini karşılaştırmalı olarak değerlendirir, siyasal düzeyde güç ve hedef ilişkisi kurar, devletin güvenlik ve gelişme siyasetinin bilimsel zeminini arar.⁷

⁴ Ahmet Cevat Eren, *Jeopolitik Tarihine Toplu Bir Bakış*, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1964, s. 3.

⁵ S.Sürenkök, *Jeopolitik : “ Siyasi Coğrafya” Anlamı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1948, s.4-5.

⁶ Suat İlhan, *Türkiye Jeopolitiği ve Jeopolitik Gelişmeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, s. 8.

⁷ _____, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 14-15.

John Kinnas farklı bir yaklaşım geliştirmiştir. Kinnas'a göre, "yüksek politika" (*high politics*) ve "işlevsel politika"nın (*low politics*) birleştiği alan jeopolitiktir. *Low politics* veya diğer adı ile "işlevsel politika", doğal kaynakların kullanımı ve ulaşım gibi konularla ilgili ve bunlar üzerindeki denetime ilişkin politikadır. *High politics* ise stratejik değere sahip bölgelerle veya ideolojik çatışmalarla ilgili politikadır. Bir ada, ırmak veya dağlık bölgenin askeri-stratejik öneminden ötürü yapılan siyasal plânlara *high politics* olarak değerlendirilirken, aynı yerlerin doğal kaynaklarının kullanımıyla ilgili politika ise *low politics*'e girer. Kinnas'a göre, jeopolitiğin yapısında her iki politika türü de bulunmaktadır. Değişik kavramsal yaklaşımlarla uluslararası ilişkilerin incelenmesinde, dolaylı veya doğrudan jeopolitikle bağ kurmak gerekir.⁸ Bir ülkenin dış politikasının ne kadar jeopolitiğine bağlı olduğunu anlamak için, bulunduğu bölge yerine, dünyanın başka bir bölgesinde olsa dış politikasında ne gibi farklar doğacağına bakmak gerektiğini anlatmıştır.⁹

B. TANIMI

Son yıllarda jeopolitik terimi öylesine kullanılmaktadır ki, artık gerçek anlamını ifade etmez olmuştur. Çok kullanılan bazı başka kavramlar gibi jeopolitik terimi de uluslararası ilişkilerle ilgili her konuşmanın içinde geçerken, anlamı da silikleşmiştir. Öte yandan, çok sık kullanılması da sanki gizli bir kuraldır.¹⁰ Bazan anlamından tamamen farklı kullanılan jeopolitik teriminin, aynı makale içinde üç defa farklı anlamda kullanıldığı da görülmüştür. *Newsweek* ve *New York Times*'da bunun örnekleri bulunmaktadır.¹¹ Aynı yanlışlıklar ülkemiz yazarları tarafından da yapılmaktadır.¹² Önceki kuşaklar için, bir "grand strateji", bir yer veya anakaranın göreceli avantajı, dünya ile ilgili bir makro teori olarak kabul edilen jeopolitik,

⁸ John Kinnas, "Geopolitics and the 'Low Politics' Perspective," *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 253-265.

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Robert E. Harkavy, *Great Power Competition for Overseas Bases*, New York, Pergamon Press, 1982, s.271-276.

¹¹ *Ibid.*

¹² Bir örnek olarak bak : Cengiz Çandar, "Kafkas - Balkan Jeopolitiğinde Türkiye'nin 'Petrolpolitik'i...", *Sabah*, 5 Şubat 1995.

günübürlük diplomasinin mikro seviyesine indirgenmektedir. Mevcut kullanımda jeopolitik, bazı temel, ancak birbiriyle örtüşen anlamlarda kullanılmaktadır. Bazıları şunlardır¹³ :

1. Geleneksel güç dengesi politikası izlemeyi anlatan bir anahtar kelime (*code-word*). Diplomasinin klâsik çağını, 19. yüzyılı anımsatan anlamda.

2. İdeolojinin diplomasi ve ilişkilerde oynadığı rolü gözardı ederek coğrafya ve toprağı vurgulamada.

3. Kısa ya da uzun vadede ulusal gücü, ulusal çıkarı en üst düzeye çıkarmak açısından savaş ve diplomasiyi vurgulamada.

4. Günümüzün silâhsızlanma, insan hakları, ekonomik gelişme, yeni dünya düzeni, global bilinç gibi idealist düşünceleriyle çatışan diplomasi ve savaş türünü anlatmakta.

5. En geniş ve belki de en belirsiz biçimde ise bütün uluslararası ilişkiler ve güç politikasını ifade etmekte.

Görüldüğü gibi jeopolitik, bol bol kullanılan ama pek çok kişinin bildiğini varsaymasına karşın, gerçek anlamı tartışma konusu olan bir terimdir. Bunun başlıca nedeni ortak bir tanım üzerinde anlaşmaya varılamamış olmasıdır. Ortaya atılmış tanımları incelemekte yarar var.

Jeopolitik terimini ilk kez kullanan Rudolf Kjellen'e göre "devletin coğrafi biçimlenme veya mekan içinde bilimsel olarak incelenmesidir. Devlet varlığının doğa yasaları ve insanların davranışları açısından incelenmesi ve değerlendirilmesidir"¹⁴.

İkinci Dünya Savaşı jeopolitikçisi Karl Haushofer'e göre, "jeopolitik, içinde yaşadığı coğrafi bölgenin ve tarihsel gelişmelerin etkisi altında değişen siyasal

¹³ Harkavy, *op.cit.*, s. 276.

¹⁴ Emin Sezgin ve Selâhattin Yılmaz, *Jeopolitik Esaslar (Ders Notları)*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1965, s. 32.

yaşam biçiminin (yani devletin), üzerinde yaşadığı yer ile ilişkisidir".¹⁵

M.Koyuluhisarlıoğlu'na göre, "jeopolitik siyasi ilimlerle tarih ve coğrafya arasında mutavassıt bir ilimdir, bir hattı fasıldır".¹⁶ Aynı kitapta yer alan P.Runcimann'a göre ise, "adından da anlaşıldığı gibi, coğrafi görüşlerin siyasi gelişmelere uygulanması demektir; yahut başka bir deyişle coğrafya siyasi tarihe geçmişte, şimdi ve gelecekte ne oranda etki etmiştir, ediyor ve edecektir, bunu inceler".¹⁷

N.Spykman, tanımı "jeopolitik, bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi ögelere göre tasarlanmasıdır" biçiminde yapmaktadır.¹⁸ Kieffer'e göre, "jeopolitik, bir devletin toplumsal, siyasal, ekonomik, stratejik ve coğrafi unsurlarının bu devletin, dış politikasının saptanması ve izlenmesine uygulanışıdır".¹⁹

1955 yılında Mucip Ataklı'nın yaptığı tanım şöyledir : "Jeopolitik, devlet ve milletlerin inkişafında coğrafya ile olan bağlantı ve ilgilerini inceleyen bir ilim veya coğrafya ile ilgili bir siyasettir."²⁰

Padel Ford'a göre, "tatbiki siyasi coğrafyadır". Wright ise "coğrafya çevresini dünya politikasında kullanma sanatıdır" şeklinde tanımlamıştır.²¹

Lütfü Onganer'e göre, jeopolitik "politikanın coğrafyanın icaplarına ve isteklerine göre sevk ve idaresidir...Siyasi hadiseler ile mekan arasındaki bağlantıyı milli hedeflerin istihsalı için en uygun şekilde kullanan ilimdir. O, coğrafya, tarih ve politika arasındaki bağlantıyı en mükemmel şekilde sağlayacak yolu gösterir."²²

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ M. Koyuluhisarlıoğlu, *Jeopolitik: İlmî Antoloji Denemesi*, İstanbul, Gençlik Kitabevi, 1946, s.5.

¹⁷ P.Runcimann, "Jeopolitiğin Tanımı," *Ibid.*, s. 94.

¹⁸ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 33.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ Mucip Ataklı, *Hava Coğrafyası ve Jeopolitik*, Eskişehir, Hava Basımevi, 1955, s. 168.

²¹ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 33.

²² Onganer, *op.cit.*

Muzaffer Özdağ, “jeopolitik, devletlerarası ilişkilerde, devlet kudretinin oluşumunda, kuvvet dengelerinin şekillenmesinde, kapsamına aldığı kaynaklarla ülkelerin, hayat ve faaliyet alanlarının; mekanın, doğanın, coğrafi konumun etkisini belirleyen, vurgulayan bilgi disiplindir” biçiminde tanımlar.²³

Colin S. Gray, uzun bir tanımla katkıda bulunur : “Jeopolitik, uluslararası siyasal gücün konum ile ilişkisi, güvenlik ve uluslararası düzenin yüksek politikası, güç merkezlerinin yükseliş ve düşüşlerine konumlarının etkisi ve güç sahibi olmada teknoloji, siyaset ve demografinin oynadığı rollerle ilgilidir”.²⁴

Askerî coğrafya üzerine bir kitabın ortak yazarları olan Peltier ve Pearcy jeopolitiği şöyle tanımlar: “Siyasal amaçlar için coğrafyadan rehber olarak yararlanmak”. Onlara göre jeopolitik, askerî coğrafya, strateji ve diplomasinin ortak buluşma alanıdır. Richard Hartstone ise oldukça kısa ve basit bir tanım yapar: “Jeopolitik, siyasi coğrafyanın bilgi ve tekniklerinin uluslararası ilişkiler sorunlarına uygulanmasıdır.”²⁵

Türkiye’de jeopolitikle ilgili en çok yayına sahip olan Suat İlhan, jeopolitiğin, yeni ögelerin katılmasıyla yeni alanlar kazanan, ulusal ve evrensel düzeyde yapılması gereken değerlendirme yönteminin adı olduğunu ve ögeleri kesinleşmediği için alanı belirsiz bir görüntü verdiğini düşünmektedir.²⁶ İlhan’a göre, coğrafyadan jeopolitiğe geçişin aracı siyasi coğrafya, siyasi coğrafyadan politikaya geçişin aracı ise jeopolitiktir. Onun tanımı ise şöyledir :

“Bir ulusun, uluslar topluluğunun (ittifaklar gibi) veya bölgenin, mevcut coğrafya...üstünde, değişmeyen unsurları (arz üzerindeki yer, coğrafi karakter, arazi...) ve değişen unsurları (sosyo-kültürel yapı, ekonomi politik ve askeri değerler) dikkate alarak, güç değerlendirmesi yapan, etkisi altında kaldığı o günkü dünya güç merkezlerini, bölgedeki güçleri inceleyen, değerlendiren, hedefleri ve

²³ Muzaffer Özdağ, “Jeopolitik Konusunda Notlar,” *Avrasya Dosyası*, C.I, No.3 (Sonbahar 1994), s. 153.

²⁴ Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1988, s. 4.

²⁵ Harkavy, *op.cit.*, s. 276.

²⁶ İlhan, *loc.cit.*, s. 1-3.

hedeflere ulaşma koşul ve aşamalarını araştıran, belirleyen bir bilimdir.”²⁷

Kenneth McLeish'e göre, “jeopolitik, devletler arası güç ilişkilerinin incelenmesidir”.²⁸ J.Plano ve R.Olton ise, kanımca en doğru ve anlaşılır tanımları yapmışlardır: “Siyasal davranış ve askeri yeteneklerin tanımı ve tahminini, fiziksel çevre terimleriyle yapan bir dış politika yaklaşımıdır.”²⁹

C. JEOPOLİTİĞİN ÖNEMİ

Tarihi anlayabilmek için jeopolitiği ve jeopolitik kuramları bilmek gerekir. Üstelik, bu hüküm daha jeopolitik teriminin ortada olmadığı zaman dönemi için de geçerlidir. Neden böyle olduğunu anlamak için siyasi tarihi incelemek yeterlidir. Üstünde yaşadığımız Anadolu coğrafyası bize gerekli ipuçlarını verir. Ardılı olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu bu coğrafya üzerinde bir deneyim sahibi olmuştur. Bu deneyime jeopolitik gözlüğüyle bakmakta büyük yarar var.

“Bayazıt'ın eline geçirdiği topraklarla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu tam anlamıyla 'iki cepheli bir devlet' durumuna düştü...*Tarihin Osmanlı devleti için uygun bulunduğu davranış kalıbı şudur* [italikler benim] : Osmanlı yöneticileri, Avrupa'ya karşı giriştikleri askeri kampanyalarda, genellikle elde ettikleri askeri zaferlerin siyasi ve ekonomik meyvelerini tam toplamaya fırsat bulamadan, devletin batıdaki meşguliyetinden yararlanmak isteyen doğu devletleri tarafından Anadolu'da sıkıştırılmışlardır. Böylece, devletin enerji ve dikkati doğuya çevrilmiştir. Burada da genellikle elde edilen askeri başarıların meyveleri tam toplanmadan, Avrupa Hristiyanları tarafından bu kez batıda baskı altında bırakılmışlardır. Genel olarak, tarihsel süreç içinde bakıldığında, Osmanlı seferlerinin, bir saatin sarkacı gibi bir doğuya, bir batıya yönelmesinin temel nedeni, Osmanlı yöneticilerinin iradesi değil, bu olsa gerektir.”³⁰

“Osmanlıların Avrupa'ya karşı sürdürdükleri akınlar, Avrupa'nın diplomasi yoluyla 'Doğu'yu Doğu'ya karşı oynama' sonucunu doğurdu...*Gerçekten, Anadolu yarımadası üstünde kurulan devletlerin talihi hep bu olmuş, Batı'nın Doğu'yu Doğu'ya, Doğu'nun ise Batı'yı Doğu'ya karşı kullanmasının öyküsü yazılmıştır* [italikler benim].”³¹

²⁷ _____, “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri,” *Bellekten*, C. XLIX, No.195 (Aralık 1985), s. 610.

²⁸ Kenneth McLeish, *Key Ideas In Human Thought*, London, Clays, 1993, s. 318.

²⁹ Jack C. Plano and Roy Olton, *The International Relations Dictionary*, 4.B., Santa Barbara, ABC-Clio, 1988, s. 98.

³⁰ Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s. 44,45.

³¹ *Ibid.*, s. 62.

Devletleri tek tek ele alarak, buna benzer davranış kalıpları bulmak olanağı vardır. Bununla coğrafyayı determinist bir anlamda ele almak gerektiğini savunmuyorum. Fakat, bir devletin coğrafyasının daha önce ne gibi politikalar yarattığının öğrenilmesi gerektiğini ve ancak bununla mevcut durum ve geleceğin anlaşılmasının mümkün olduğunu düşünüyorum.

Nicholas J. Spykman da coğrafi determinizmi reddedenlerdendi. Ona göre, “coğrafya karar vermez; siyasetin nedeni değildir”. Ancak, coğrafya bize olasılıklar sunar ama bunun da ötesinde bu olasılıkların kullanılmasını ister. Gözardı edilemez, siyasetin malzemesidir. İyi ya da kötü, şu veya bu şekilde, sunduğu olasılıklar kullanılacaktır. Coğrafya, her aktör için belli ve özel bir dizi olanak ve zorluk sunacaktır. Söz konusu aktör iyi ya da kötü bazı seçimlerde bulunacaktır. Ancak bu seçim, iyi ya da kötü, sunulan olanak ve zorlukları arttıracak ya da azaltacak, büyütecek veya küçültecektir.³² Jeopolitiği bu anlamda ele almak ve öyle dersler çıkarmak gerekmektedir.

Jeopolitik kuramlara gelince, son yüzyılın siyasi tarihini anlamak açısından büyük önemleri vardır.³³ İlerde daha geniş biçimde ele alınacak bu konuda çok zengin örnekler bulunmaktadır. Alsace-Lorraine bölgesi üzerindeki Alman ve Fransız iddialarının Frederick Ratzel ile Vidal de la Blache arasındaki jeopolitik görüş farklılığında şekillendiği görülür.³⁴ ABD'nin bir dünya devleti olmaya adım atmasında Alfred T. Mahan'ın kuramı rol oynar.³⁵ Halford J. Mackinder'in “merkez bölge” (*Heartland*) kuramının iki dünya savaşını da aydınlatıcı önemde olduğu kabul edilmektedir. Karl Haushofer'in Nazi Almanyası'nın siyasetinde sahip olduğu yer dikkat çekicidir.³⁶ Hattâ, Hitler'in *Kavgam* adlı kitabının bir bölümünü Haushofer'in yazdığı konusunda dikkate değer

³² David Wilkinson, “Spykman and Geopolitics,” *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 102.

³³ *Infra.*, bl. IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar.

³⁴ Pierre Célérier, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963, s. 10,11.

³⁵ Türkkaya Ataöv, “The Origins of U.S. Expansion,” *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. VI (1965), s. 15-22.

³⁶ Weigert, *op.cit.*, *passim*.

iddialar vardır.³⁷ ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası "çevreleme" (*containment*) siyaseti ile Spykman'ın "kenar-kuşak" (*Rimland*) kuramı hayret uyandıracak bir biçimde uyuşmaktadır.³⁸

Günümüzün önem taşıyan bazı kuruluşlarına da jeopolitik düzeyde ve genişlikte bakmak gerekmektedir. NATO, BAB, AB, NAFTA gibi kuruluşlar bölgeseldir. Sınırları coğrafi olarak tanımlanmıştır. Üstelik, yalnızca ekonomik veya sadece askerî temelli olduğu izlenimi bırakan böylesi kuruluşlar zamanla daha değişik alanlarda bütünleşmeler yaratmakta ve sonuçları başka devletleri çok etkileyecek duruma gelmektedir. Sınırları coğrafi olarak tanımlanmış, bütünleşme yaratma yeteneğine sahip ve diğer devletlerin siyasetlerini değiştirme gücündeki böyle uluslararası oluşumlara yalnızca belli bir konuda işbirliği örgütülmüşcesine bakmak yanlış olabilir. Coğrafi tanımlarla belirlenmiş uluslararası kuruluşlar jeopolitik yaklaşım açısı ile incelenmelidirler.

Jeopolitiğin sınırlarının ne olduğu konusunda çok sayıda değişik görüş bulunduğundan, bu konu ayrı bir bölüm olarak ele alınacaktır.³⁹

D. DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

Toplum ve coğrafya ilişkisi uzunca bir zamandır insanların dikkatini çekmiştir. Bu yüzden kavram olarak çok eski dönemlere gitmek ve bazı düşüncelere rastlamak olasıdır. Örneğin, Heradotes (M.Ö. 485-425) ve Plâton (M.Ö. 427-347) gibi eski Yunan tarihçileri devlet ile o devletin üstünde yaşadığı coğrafya ilişkisini incelemişlerdir. Tarihçi ve coğrafyacı Strabon (M.Ö. 63-M.S. 24) bir devletin kültürü ve siyasal eylemleri ile coğrafyası arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir.⁴⁰

³⁷ Sürenkök, *op.cit.*, s. 17. Karl Haushofer'in etkisinde kalan Rudolf Hess'in yazmış olduğunu savunan görüş için ayrıca bak : Derwent Whittlesey, "Jeopolitik : Haushofer," *Modern Stratejinin Yaratıcıları : Machiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce*, der. Edward Mead Earle, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 345.

³⁸ *Infra.*, bl. IV, H. Nicholas J. Spykman ve *Rimland* (Kenar Kuşak) Kuramı.

³⁹ *Infra.*, bl. III Jeopolitiğin Ögeleri.

⁴⁰ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 4.

Roma İmparatoru Julius Caesar (M.Ö. 100-44) yaptığı savaşlarda coğrafi öğelerden ustalıkla yararlanırdı. Bu öğelerin ülke fetihlerine olan etkilerini incelediği *Galya Savaşları Üstüne (De bello Gallico-Commentarii)*⁴¹ adlı bir kitap yazmıştır.⁴²

Göktürkler'e ait Orhun Yazıtları 735 gibi eski bir tarihte yazılmıştır. Bunlar incelendiğinde, Bilge Kağan tarafından, Türklerin dış saldırıya karşı savunmalarında Ötüken Ormanlarının çok uygun olduğu ve bu bölgenin asla terk edilmemesi gerektiği anlatılır.⁴³

İslam düşünürü İbn Haldun (1332-1406), bu konuyu oldukça geniş incelemiştir. Çizdiği haritada Avrupa-Asya-Afrika'dan oluşmuş bir dünya görülür. Uygun yaşam koşullarının güney yarıkürede az, kuzey yarıkürede çok olduğunu anlatmaktadır. Ekvator'dan itibaren Kuzey Kutbu'na kadar olan yeri (coğrafya anlamında) yedi iklim bölgesine, bunlardan her birini de on "kısım"a ve "cüz"e bölmüş, böylece yedi temel bölgeden yetmiş alt bölge çıkarmıştır. Bunlardan herbirinin ayrı ve değişik yaşam koşullarına sahip olduğunu, bu yüzden dünyanın değişik yerlerinde birbirinden farklı kültür ve uygarlıkların oluştuğunu, değişik inanç, düşünce, görüş, adet, anane ve yaşam biçimlerinin ortaya çıktığını öne sürmüştür.⁴⁴

Kardinal Richelieu (1585-1642), her devlet için bir doğal sınır kavramını ortaya atmıştır.⁴⁵ Doğal hakları savunan politikaya göre, coğrafya açısından bütünlük ve uygun koşullar elde edilecek biçimde sınırlar çizilmelidir. Örnek verecek olursak, kıtanın tam ortasında bulunan bir devlet, denize kadar uzanmasını bir hak olarak ileri sürer. Eğer toprağından bir nehir geçiyorsa, nehrin denize kadar

⁴¹ *Büyük Larousse*, C. XX, İstanbul, Interpress Basın ve Yayıncılık, 1986, s. 10430. Bu kitap Türkçe'de *Gallia Savaşı* adıyla yayımlanmıştır. *Dictionnaire Larousse*, C. VI, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 2118.

⁴² Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*

⁴³ Taşdemirci, *op.cit.*, s. 31.

⁴⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 277-330.

⁴⁵ Taşdemirci, *op.cit.*

olan bölümüne de sahip olmayı doğal bir hak olarak ortaya atar.⁴⁶

Fransız düşünür Baron de Montesquieu (1689-1755), toplumsal eylemler ve siyasal olaylarda coğrafya öğelerinin etkilerini incelemiştir. Montesquieu'ye göre, insanların niteliklerini oturdukları yerin iklimi ile birlikte değerlendirmek gerekir. "Bir Moskova'lıyı duyarlılık sahibi yapabilmek için derisini kazımak gerekir" diyecek kadar ileri gitmiştir.⁴⁷

Geographie Politique adlı yapıtı ile siyasal coğrafya kavramını bu alana sokan A.R.J. Turgot (1727-1781) olmuştur. Turgot ve Auguste Comte (1798-1857) gibi pozitivistlerin çalışmaları sonucunda determinizm coğrafyaya girmiştir.⁴⁸

Siyasal coğrafyayı bir bilim haline getiren Immanuel Kant'tır (1724-1804). Onun izleyicisi olan K.Ritter, F.List ve F.Ratzel gibi bilim adamları, dünya devletleri ile dünya coğrafyası arasındaki ilişkiyi incelediler. Ondokuzuncu Yüzyıl'da oluşan değişiklikler, siyasetin, yeni öğretiler kurarken coğrafyanın ekonomik ve insancıl öğeleri dışındaki öğeleri de aramasına neden oldu. Bu arayış, modern coğrafyanın doğmasını sağladı ve jeopolitiğin gelişmesi yolunu açtı.⁴⁹ Ondokuzuncu Yüzyıl'da, o zamana kadar egemen olan doğa üstü anlatımlar ve ruhsal determinizm, yerini Kant'ın salt mantığına, Comte'un pozitivizmine, Darwin'in evrimciliğine ve Hegel'in determinizmine bırakıyordu. Yeni düşüncelerin ışığında, siyaset, ekonomi vb. bilimler coğrafyada yeni öğeler aramışlardır. Bu biçimde ortaya çıkan modern coğrafyanın dallarından biri olan siyasi coğrafya, jeopolitiğe geçişi mümkün kılmıştır.⁵⁰

E. YİRMİNCİ YÜZYIL'DA JEOPOLİTİK

Saul B. Cohen'e göre, Hristiyan Avrupa kıtasıyla kısıtlı jeopolitik

⁴⁶ Ruhi Turfan, *Geopolitik :Geopolitikle İlgili Ana Konular*, İstanbul, İstanbul Matbaacılık Okulu, 1965, s. 14.

⁴⁷ *Ibid.*

⁴⁸ Taşdemirci, *op.cit.*, s. 31.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Célérier, *op.cit.*, s. 8.

düşünce, Ondört ve Onbeşinci Yüzyıl'larda Portekizlilerin Afrika'ya seyirleriyle değişti ve eski kıtasal kavramdan bağımsız bir strateji devrimi doğdu. Bu görüş, Avrupa'nın ulus devletlerinin anahtar konumdaki adalar ve kıyıbaşlarını elde ederek okyanusları katetmeleri ve sömürge imparatorlukları kurmaları arttıkça gelişti. Onbeşinci Yüzyıl Avrupasında jeopolitik imaj çok ilkelidi. Orta Çağ'a ait pek çok haritada Hint Okyanusu bir iç deniz olarak gösteriliyordu. Orta Çağ'dan Ondokuzuncu Yüzyıl'a kadar, bugünkü global görüşlere konu olacak jeopolitik kuramlar yavaş yavaş gelişti.⁵¹

Ondokuzuncu Yüzyıl'da kara gücü-deniz gücü çatışması düşüncesi ortaya çıktı. Siyasal güç ile anakaralar arasındaki bağlantıyı algılayabilme eğilimi giderek arttı. Devleti bir organizmaya benzetmekle tanınan Ratzel, geleceğin büyük anakaralara ait olduğu düşüncesini ileri sürmüştü. Ona göre nitelik ve konumlarının sağladığı avantaj farklı da olsa, Kuzey Amerika, Rusya, Avustralya ve Güney Amerika gelecekte güçlü olacaktı. Doğal olarak, o zaman için güç ve etkinlik kesinlikle askerî coğrafya açısından tanımlanmaktaydı.⁵²

Birinci Dünya Savaşı, kuram ya da düşünce yönünden yeterince olgunlaşmış olan jeopolitik için bir dönüm noktası olmuştur. Statükonun oldukça köklü biçimde değişmesiyle birlikte jeopolitik, gündeme yerleşti ve bu yaklaşık olarak otuz yıl sürdü. Revizyonist Almanya'nın jeopolitik görüşlerinin yanında bunun başka nedenleri de vardı. Bunlar (a) Uluslar ve anakaralar arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması; (b) Yolların ve ulaştırma araçlarının önem kazanması; (c) Ulusların siyasal sınırlarında büyük değişikliklerin olması; ve (d) Uluslar ve anakaralar arasındaki ticaretin artmasıdır.⁵³ Koyuluhisarlıoğlu o dönemi tanımlarken şu sözleri kullanmaktadır :

“Ortaçağda savaşın Haçlı savaşçısı, niçin savaştığı sorusuna dinle ilgili cevaplar verirken, bugün onun yerine jeopolitik geçmiştir. Her siyasi meselenin, her diplomatik ihtilafın, her harb hadisesinin illet ve sebebi jeopolitikte aranıyor. Bir kelime ile ortaçağdaki 'Allah emri' yerine 20. asrın ikinci çeyreğinde 'toprağın arzusu' formülü geçmiş bulunmaktadır.”⁵⁴

⁵¹ Harkavy, *op.cit.*, s. 277-279.

⁵² *Ibid.*

⁵³ Koyuluhisarlıoğlu, *op.cit.*, s. 83.

⁵⁴ *Ibid.*

Çağımız jeopolitik kuramlarının gelişimini değerlendirdiğimizde, kara gücü, deniz gücü ve hava gücünün hangisinin önde geldiği ve bu gücün stratejik konum ile ilişkisinin tartışıldığını görüyoruz. Aslında, bu dönemde pek çok öge hesaba katılmaktadır; ancak, sözü edilen gücün türü ve konum ilişkisi en önemli öğelerdir.⁵⁵

Yirminci Yüzyıl'ın en bilinen jeopolitik kuramcısı, Halford J. Mackinder'dir. *Tarihin Coğrafi Mihveri* adlı kitabı sonrakiler için bir hareket noktası olmuş ve büyük devletlerin stratejik algılamalarını çok etkilemiştir. Bunun bir sonucu da çok sayıda karşı kuramların üretilmesidir. Ancak bunların tümü şu veya bu biçimde Avrasya kıtasının *Heartland*'i ve onun kenar kuşağı arasındaki doğal rekabet üzerine odaklandı.⁵⁶

“Soğuk Savaş” döneminde, büyük güçlerin değişik bölgelere yayılmasının bir haritası yapıldığında temelde jeopolitiğin ne olduğu anlaşılır. Hem gerçek ve potansiyel askerî güç karşılaştırmasında, hem de simgesel olarak global ve bölgesel üslenme sistemi jeopolitik eşitliğin önemli bir parçasıdır.⁵⁷ Eski jeopolitik kuramlar, ya büyük devletlerin büyük toprak parçaları fethetmeleri, ya denizin üstün deniz gücü tarafından denetlenmesini, ya da her ikisini birden kabul ederler.⁵⁸ “Soğuk Savaş” döneminde emperyalist yayılmayı kabul etmeyen uluslararası normlar ve açık denizlerde uzun zaman çatışma olmaması nedeniyle bu kuramlar belki de çağdışı olmuştur.⁵⁹

1945'ten sonra büyük çaplı jeopolitik kuramlar ortaya atmakta tam bir iflâs yaşandı. Bu konu uluslararası ilişkilerin bir yan alanı olarak kabul edildi. Uzun menzilli nükleer füzeler ve hava gücünün gelişmesi sonucu “savunmasız olmayan

⁵⁵ Harkavy, *op.cit.*

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1988, *passim*.

⁵⁸ *Infra.*, bl. IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar.

⁵⁹ Harkavy, *op.cit.*, s. 270,271. Daha geniş bilgi için ayrıca bak : Michael Don Ward (der.), *The New Geopolitics*, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, *passim*.

yer” kalmadı.⁶⁰ İkinci Dünya Savaşında ortaya çıkan büyük üretim çabası ve bunda ABD'nin üstünlüğü durumu değiştirdi. Saha, konum ve güç, Ratzel ve Mackinder okuyucularının bildiğinden farklı yorumlanmaya başlandı. Teknolojik dinamizm, güç için anahtar öge haline geldi. Çünkü bu, nitelikli silâh edinme yarışının yaşandığı bir dönemdi. Ayrıca, ulusal güç artık ulusal gelirle ölçülüyordu. Kişi başına ulusal gelir de teknoloji düzeyi ile çok ilişkiliydi. Dünya politikasının temel özelliği, endüstriyel ve bilimsel gelişme olarak algılanmaya başlanmıştı.⁶¹

Batı'da, 1950'ler ve 1960'lar boyunca, konum avantajını vurgulayan jeopolitik kuram veya global görüş makro düzeyde çok az üretildi. Jeopolitik, uluslararası ilişkiler camiasında davranışçılık devriminin gölgesinde kaldı. Stratejistler ise nükleer caydırıcılık, sınırlı savaş vb. kuramlarla ilgilendiler.⁶²

F. SİYASİ COĞRAFYA VE JEOPOLİTİK

Konuları arasındaki benzerlikten dolayı, bazı bilim adamları jeopolitik ile siyasi coğrafyanın aynı şey olduğunu veya jeopolitiğin siyasi coğrafyanın kısaltılmış ifadesi olduğunu ya da jeopolitiğin siyasi coğrafyanın bir kolu olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶³ Edward Mead Earle “siyasi coğrafya ile jeopolitik arasında bir sınır çizmek her zaman pek kolay değildir. *Politische Geographie*'nin yayınlanmasından İkinci Dünya Savaşına kadar olan geçiş döneminde yapılan bazı araştırmaları, kesin olarak bu iki kategoriden birine sokmak mümkün olmamaktadır” demiştir.⁶⁴ Norman J. Pounds'a göre, “tahrif edilmemiş jeopolitik, siyasi coğrafyaya çok benzer”.⁶⁵ Ladis Kristof, birbirinden ayırdetmenin zor olduğu düşüncesindedir :

⁶⁰ “Savunmasız olmayan yer” kavramı, Halford J. Mackinder'in “merkez bölge”yi tanımlamakta kullandığı bir ölçüttür. *Infra.*, bl. IV, D. Halford J. Mackinder ve *Heartland* (Merkez Bölge) Kuramı.

⁶¹ Harkavy, *op.cit.*

⁶² *Ibid.*

⁶³ Taşdemirci, *op.cit.*, s. 26.

⁶⁴ Derwent Whittlesey, “Jeopolitik :Haushofer,”*Modern Stratejinin Yaratıcıları: Machiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce*, der. Edward M. Earle, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 332.

⁶⁵ Norman J. Pounds, *Political Geography*, New York, McGraw - Hill, 1972, s. 440.

“ Siyasi coğrafya ile jeopolitiğin arasındaki tek gerçek fark neyi daha çok vurguladığı - dikkatini nerede odakladığıdır. Siyasi coğrafya, coğrafi olguya daha ağırlık verir. Coğrafi olgunun siyasi yanı üzerinde çalışır ve siyasal olarak yorumlar. Jeopolitik, siyasi olguya daha ağırlık verir, bu olgunun coğrafi yanı üzerinde çalışır ve coğrafi olarak yorumlar.”⁶⁶

Jeopolitik ile siyasi coğrafyanın farkını anlayabilmek için önce siyasi coğrafyanın ne olduğunu öğrenmek gerekiyor. Richard Harthshorne’un siyasi coğrafya tanımı şöyledir : “İnsanoğlunun mekânı olan dünyanın farklılık gösteren özellikleriyle ilişkili olarak bölgeden bölgeye farklılık gösteren siyasal olguların incelenmesidir. Bu olguların içerisine, siyasal güçler tarafından yaratılan özellikler ve bu siyasal güçleri üreten siyasal düşünceler de girmektedir.”⁶⁷

Tanım yeterince açık gelmeyebilir. Siyasi coğrafyanın alt başlıklarını, örnek bir kitabı inceleyerek daha iyi anlamak olasıdır.⁶⁸

1. Devlet ve Ulus : Bu bölümde, devleti oluşturan birimler ve ulusu oluşturan özellikler, ulus-devletin ne olduğu, devletin oluşmasında ve parçalanmasında rol oynayan etkenler, ulusal uyumun derecesi, etnik grupların nüfusa oranı ve etkisi anlatılır. Devletin gücü ele alındığında, gücü oluşturan unsurlardan birisi olarak coğrafya incelenir.⁶⁹ Burada coğrafya dendiğinde (a) alan, (b) nüfus, (c) kaynaklar, (ç) endüstriyel potansiyel irdelenmektedir.⁷⁰

2. Devletin Alanı ve Konumu : Devletlerin yüzölçümü olarak büyüklüğü ve büyüklüğe göre sınıflandırılmaları yapılır. Sahip olunan alan ile gelişmişlik ilişkisi kurulur. Sınırların doğallığı ve bir ulusu içerip içermediği, federalizm (ki siyasi sistemlerin en coğrafi tanımıdır), bölgesel otonomi konuları incelenir. Devlet alanının biçimi, bölünmüş veya bütün olup olmadığı örneklerle anlatılır. İngiltere gibi bir adanın bütününe, ABD gibi bir anakaraya veya İtalya gibi bir yarımadanın bütününe sahip olan deniz devletlerinin nitelikleri tanımlanır.

⁶⁶ *Ibid.*, s.440’dan : Ladis D. Kristof, “The Origins and Evolution of Geopolitics,” *Journal of Conflict Resolution*, vol. 4, pp. 15-51, 1960.

⁶⁷ Pounds, *op.cit.*, s. vii.

⁶⁸ *Ibid.*, *passim*.

⁶⁹ Devletin gücünü oluşturan unsurlar için bak : Mehmet Gönlübol, *Uluslararası Politika*, 4.B., Ankara, Attilâ Kitabevi, 1993, s. 104-112.

⁷⁰ Pounds, *op.cit.*, s. 1-32.

Devlet içindeki fiziksel engeller (örneğin dağ silsileleri), bu engelleri halkın bir engel olarak algılayıp algılamadığı üzerinde durulur. Devletin konumu ise iki şekilde ele alınmaktadır : (a) iklimi belirleyen yer olarak dünyadaki konumu (b) diğer devletlere göre konumu (iç devlet, koridor durumu, denize çıkışı, tampon devletler, stratejik konum).⁷¹

3. Sınırlar : Sınırın ne olduğu ve zaman içinde sınır kavramının uğradığı değişiklikler, feodal sınırlardan ulus-devlet sınırlarına geçiş, zorla çizilen ve geometrik sınırların ulusları bölmesi incelenir. Sınırların sınıflandırmasına (a) öncül (ham) sınırlar, (b) kültürel bölünmeye uygun sınırlar, (c) zoraki (empoze edilmiş) sınırlar ve (ç) tarihi-kalıntısal sınırlar dahildir. Sınırların morfolojik sınıflandırmasını, (a) dağlar ve tepeler, (b) nehirler ve göller ve (c) ormanlar, bataklıklar ve çöller oluşturur. Modern sınırların karmaşıklığı, hangi sınırın iyi olduğu, etnik ve ekonomik sınırların çatışması, sınır anlaşmazlıkları, ideolojik bölünmenin sınırları da yer almaktadır.⁷²

4. Karasuları : Bu bölümde, karasularının işlevi, kıta sahanlığı konusu, iç sular, ekonomik bölge, karasuları anlaşmazlığı ve hava sahası ile açık deniz konuları bulunmaktadır.⁷³

5. Nüfus : Sayısal bilgileri, nüfus artışını, nüfus yoğunluğunu, nüfus fazlalığını, nüfus azlığını tanımlar. Göçleri, nüfusun yapısını (yaş, cinsiyet, eğitim gibi), azınlıkların nüfusa oranını, ulusal birliği, azınlık sorunlarını, pilebisitleri, nüfus değişimini ve sığınmacıları ele alır.⁷⁴

6. Kaynaklar ve güç : Bu başlık altında, besinler ve doğal kaynaklar (petrol, stratejik metaller : demir, çelik, bakır vb gibi), üretim endüstrisi, ekonomik kendine yeterlilik ve ulaştırma üzerinde durulmaktadır.⁷⁵

⁷¹ *Ibid.*, s. 33-65.

⁷² *Ibid.*, s. 66-100.

⁷³ *Ibid.*, s. 101-121.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 122-156.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 157-186.

7. Merkez bölgeler ve başkentler : Devletlerin oluşma sürecinde bu oluşumun merkez bölgeleri anlatılır. Günümüzde devletlerin merkez bölgelerini belirleyen (ekonomik, siyasal, sosyal vb.) yeni ögeler sıralanır. Merkez bölgeleri saptamada kullanılan ulaştırma, haberleşme, üretim akışı gibi endeksler, merkez bölgenin siyasi etkinliği incelenir. Başkentler konusunda ise, geçmişte ve günümüzde oynadıkları rol ve seçim esasları, konumunun merkez bölge ile çakışıp çakışmadığı, ayrılma veya federallik gibi nedenlerle bölünmüş başkentler, federal başkentler, eyalet başkentleri ve başkentlerin ulusal birlik üzerinde oynadığı rol irdelenmektedir.⁷⁶

8. İdari bölgelerin coğrafyası : İdari bölgelerin coğrafi büyüklük ve biçimi, eğer varsa hiyerarşisi anlatılır. Federal devlet yapılanmasına örnekler verilir. İdari sınırların toplumsal sonuçları, özel statüde yer ve bölgeler (plânlama yetkisi gibi konularda), idari bölgelerin siyasal amaçlarla belirlenmesinde coğrafya ile ters düşme konusu, bölgelerin oy verme haritası, idari bölgelerin siyasal tercihleri ele alınır.⁷⁷

9. Devletlerarası ilişkilerin coğrafi yanı : Tarafsız ve askersizleştirilmiş bölgelerin ne olduğu tanımlanır. Toprak iddiaları, etnik yakınlıktan ötürü bir bölgenin talep edilmesi, etki alanları ve toprak almanın çeşitleri sıralanır. Denize çıkış, diğer devletler için koridor durumunda kalan devletler, geçiş hakkı gibi konular incelenir.⁷⁸

10. Dış ticaretin siyasi coğrafyası : Endüstri ve tarımın koruma altına alınması, başka bir ülkenin ürettiği bir malın tamamını alma veya yalnızca kendi ülkesinde yatırım yapma koşuluyla ödeme yapma gibi konular ele alınmaktadır. Ayrıca, tercihli tarifeler, ticaretin liberalleşmesi, “açık kapı” ilkesi, “en fazla müsaadeye mazhar ülke” durumu, GATT ve ticaretin teknik yanları da bu konu içerisine girer. Deniz ticareti, boğazlar, uluslararası su yolları, serbest liman ve

⁷⁶ *Ibid.*, s. 187-207.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 208-245.

⁷⁸ *Ibid.*, s. 246-278.

bölgeler, serbest kentler, boru hatları, uluslararası hava ulaşımı, uluslararası ticaret de incelenmektedir.⁷⁹

11. Irmakların siyasi coğrafyası : Uluslararası ırmaklarda seyir, bununla ilgili anlaşmalar, kanallarda seyir, uluslararası ırmaklardaki suyun kullanımıyla ilgili kurallar, ırmakla tabanı ve yatağının bir bütün olduğu gibi konular bulunmaktadır.⁸⁰

12. Uluslararası örgütlerin siyasi coğrafyası : Dünya çapındaki örgütler, devletlerin ekonomik gruplaşmaları, devletlerin siyasal gruplaşmaları, kültürel-siyasal örgütler incelenir.⁸¹

13. Sömürgeler, sömürgecilik ve sömürgeciliğin sona ermesi : Sömürge imparatorlukları, emperyalizmin nedenleri ve sona ermesi anlatılmaktadır. Ayrıca, sömürge siyasetleri, ekonomik, stratejik ve ahlaki boyutları ve bunların sonuçları gibi konular da ele alınır.⁸²

14. Değişen Dünya : Yeni devletlerin ortaya çıkışı, çoğulcu toplumlar, gelişmekte olan devletler, göç sorunları, az gelişmişliğin ölçüsü, dış yardımlar, dünya bankasının rolü, toprak reformları ve nüfus kontrolü konuları incelenir.⁸³

15. Dünyanın siyasi görünümü : Eski Yunan, determinist, iklimsel, doğa kanunu gibi siyasal dünya görüşleri anlatıldıktan sonra küresel stratejik görüşler, jeopolitik kuramlar ele alınır. Burada jeopolitik ve kuramlar, siyasi coğrafyanın bir inceleme konusu olarak değil, yalnızca siyasi coğrafya ile ilgili olduğu ve küresel görüşler kapsamına girdiği için söz konusu edilmektedir.⁸⁴

Görüldüğü gibi, siyasi coğrafya temelde devleti inceler; inceleme birimi

⁷⁹ *Ibid.*, s. 279-310.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 311-332.

⁸¹ *Ibid.*, s. 333-360.

⁸² *Ibid.*, s. 361-389.

⁸³ *Ibid.*, s. 390-417.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 418-442.

devlettir. Belli bir anda, devletlere bölünmüş dünyanın durumunu göz önünde tutarak herbirinin örgütlenmesini ele alır. Daha büyük bölgeleri, örneğin anakaraları ilgilendiren genel görüşler, bir sentez olmaktan çok bir yanyana sıralamadır. Politikada önemli olan bazı diğer konular coğrafyanın öteki dallarına bırakılmış olur. Oysa, jeopolitik başka gereksinimlere de yanıt verir durumdadır.⁸⁵

Alman jeopolitikçisi Karl Haushofer bu konu üzerinde çok durmuştur. Yıllarca kendisinin çıkarmış olduğu *Zeitschrift für Geopolitik* dergilerinden birinde, jeopolitikle siyasi coğrafya arasındaki farkı “siyasi coğrafya devlet alanının tanımı ile ilgilenir, örneğin konumu ve büyüklüğü gibi. Jeopolitikse, alan ilişkileri kapsamında devletler arası ve bir devletin içindeki yaşam durumuyla ilgilidir. Başka bir deyişle, jeopolitikle siyasi coğrafya arasındaki fark şu gerçekte yatar : siyasi coğrafya yalnızca koşulların araştırılmasıken jeopolitik dinamik bir sorunun yanıtını arar” biçiminde açıklamıştır.⁸⁶

Yine Haushofer, 1933 yılında yazdığı *Bugünkü Dünya Siyaseti* adlı kitapta aradaki farkı şöyle tanımlamaktadır :

“Siyasi coğrafya, dünya üstündeki toprakların hangi devlet ve ulusa ait olduğunu ve bunların sınırlarının hangi andlaşmalar sonucunda belirlenmiş olduğunu, ırmak, kent ve dağların yerlerini, yolları, nüfus ve iktisadi coğrafyanın yardımı ile ürünlere ait istatistikleri, doğanın enerji kaynaklarının yerlerini ve miktarlarını renkli haritalar üzerinde gösterir, yani istatistik bütün mevcudu bildirir ve öğretir. Fakat, istatistik bir ülkenin, bir devletin veya bütün ülkelerin bütün varlıklarını göstermeğe yeterli değildir. Siyasi harita sonuç olarak istatistiğe dayandığından tamam değildir. Bu yüzden bunlar geçmiş kanunlardır (*Lex Lata*). İleriye, geleceğe ait bilgi veremezler. Fakat, jeopolitik devleti birey üstü canlı bir varlık kabul ettiğinden, yalnız siyasi coğrafya ile yetinmez, birçok diğer bilimlerden de yararlanır, devletin, ulusun öğretisini inceler, kültür ve uygarlığını araştırır ve dünya siyasetinin gidişini izler, devletlerin iç ve dış ilişkilerini öğretir, kısaca bir istatistiğe değil, aynı zamanda dinamiğe de dayanır. Jeopolitik geçmiş yasalarla değil, hem günü hem de geleceği araştırın konularla uğraşır ve öğretir. Bu nedenle jeopolitiğin yasaları (*Lex Ferenda*) geleceği gösteren yasalardır.”⁸⁷

Burada da görüldüğü gibi, Haushofer devleti canlı bir varlık olarak kabul etmektedir. İleride ayrıca bu konu ele alınacağından, siyasi coğrafya ile jeopolitik

⁸⁵ Célérier, *op.cit.*, s. 16.

⁸⁶ Weigert, *op.cit.*, s. 11.

⁸⁷ Eren, *op.cit.*, s. 15.

arasındaki farkla ilgili düşüncesine dikkat edilmelidir.⁸⁸

Jeopolitik ile siyasi coğrafya arasındaki farkları bir liste olarak sıralamada yarar olabilir: (1) Siyasi coğrafya, bölgeyi insanlar için önemli pek çok açıdan inceler. Ancak jeopolitik, kültür ve uygarlığın, ekonomik ilişkilerin, coğrafyanın ve benzer konuların devletlerarası ilişkilere yaptığı etkiyi yorumlayarak daha da ileriye gider. Jeopolitik, siyasi coğrafyadan yararlanır. Başka bir deyişle, daha çok konuyu içererek alanını genişletir. (2) Siyasi coğrafya, belli bir anda, sınırlarla birbirinden ayrılmış devletlerin durumunu göz önünde tutarak, her birinin örgütlenmesini değerlendirir. Jeopolitik ise bu örgütlerin siyasal durumunu belirleyen öğeleri ortaya çıkarıp, etkilerini açıklamak durumundadır. (3) Jeopolitik, durağan durumlardan çok olayların nedenlerini, eğilimlerini ortaya koymaya dikkat eder. Böylece, geleceği tahmin etmeye, olasılıkları göz önünde bulundurmaya yardımcı olur. Jeopolitik uygulamaya yöneliktir, yani dinamiktir, siyasi coğrafya ise statiktir. (4) Siyasi coğrafya, coğrafyanın bir koludur. Jeopolitik ise coğrafyanın bütün öğelerinden yararlanır. (5) Jeopolitik, daha çok bir devletin dış politikasının belirlenmesinde coğrafyadan yararlanmayı hedefler. Siyasi coğrafya, pek çok bilgiyi yansız olarak bildirir ama devletin izleyeceği siyaset ile ilgilenmez ve herhangi bir tavsiyede bulunmaz.⁸⁹

Jeopolitik, özellikle güvenlik ve geleceğe yönelik politikanın saptanmasında duyulan bir gereksinimden kaynaklanmaktadır. Etzel Percy, bütün devlet adamlarının jeopolitikçi olduğunu iddia eder. Devlet adamlarının jeopolitiği bilmesi gerekir. Jeopolitiğin bilimsel tabanının bir bölümünü ise siyasi coğrafyacılar hazırlayacaktır.⁹⁰

G. ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE JEOPOLİTİK

Uluslararası ilişkiler ve jeopolitik uzmanlarının paylaştıkları noktalar mevcuttur. Her iki taraf da varlık nedenlerinin büyüklü küçüklü devletlerden oluşmuş dünyadaki politikayı anlamaya çalışmak olduğunu kabul etmişlerdir.

⁸⁸ *Infra.*, bl. IV, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

⁸⁹ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 37-39.

⁹⁰ İlhan, *loc.cit.*, s. 614.

Önceleri birbirinden bağımsız gözükten bu iki konu, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında ortaya çıkan değişiklikler sonucu biraraya gelmek durumunda kalmış ve uluslararası ilişkiler uzmanları İkinci Dünya Savaşı sırasında dünyayı anlayabilmek için jeopolitik konusunu birikimleri arasına katmak gereğini duymuşlardır.⁹¹

Jeopolitiğin uluslararası ilişkilere yaptığı katkıyı anlayabilmek için, 1930'lardaki bazı gelişmelerden söz etmek gerekir. Akademik uluslararası ilişkiler çalışmalarında "gerçekçilik"e doğru ilk büyük adım 1920 ve 1930'larda, Şikago Okulunca atılmıştır.⁹² Bu okuldan Frederick L. Schuman, 1933'te ilk çağdaş uluslararası politika metnini kaleme aldı.⁹³ 1930'ların ortasında Yale Uluslararası İlişkiler Enstitüsü kurulduğunda, "güç" temel kavram olarak ele alındı. Burada ulusal güvenlik politikasında güç kullanımı üzerine yoğun çalışmalar yapılmıştır. Daha sonra Princeton Üniversitesinde, jeostratejik öğelerin uluslararası ilişkilerde oynadığı rol konusu ilk kez incelenmeye başlandı. 1940'ların uluslararası ilişkiler çalışmalarında giderek artan oranda siyasi gerçekçilik ve jeopolitik kavramlarına dönülmüştür.⁹⁴

Ancak, araştırmacılar özellikle 1970'li yıllardan başlayarak, uluslararası ekonomi politikası, üçüncü dünya ülkeleri, çevre kirliliği, iletişim, bütünleşme, karşılıklı bağımlılık gibi konularla ilgilenmeye başladılar. Jeopolitik konusu ise, çok farklı adlar altında anlatılsa ve önemini korusa da, sözü edilen yeni konuların gölgesinde kaldı.⁹⁵ Ülkemizde de 1970'ler öncesinin bilgileri son yirmi-beş yıldır herhangi bir ekleme yapılmadan kullanılmamıştır.

Gelecekle ilgili tahminlerde bulunurken statik olanla dinamik olanı, bunlardan öngörülebilecek olan ile olmayanı, hangisinin kaçınılmaz hangisinin

⁹¹ William Fox, "Geopolitics and International Relations," *On Geopolitics: Classical and Nuclear*, der. Ciro Zoppo ve C. Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 19.

⁹² *Ibid.*, s. 21.

⁹³ *Ibid.*, s. 21 den : Frederick L. Schuman, *International Politics*, New York, McGraw-Hill, 1933.

⁹⁴ Fox, *op.cit.*, s. 22.

⁹⁵ *Ibid.*

değiştirilebilir olduğunu ayırdetmek gerekir. Dünyanın biçimi ve doğal kaynakların dağılımını değiştirmek olanağı yoktur. Teknolojik gelişmeler çok büyük yatırımlarla desteklendiğinde bazı sınırlamaları yenmek mümkün olsa da coğrafya gerçekleri büyük oranda değiştirilemez. Bu yüzden, coğrafi konum, iklim, toprakların biçimi, alan büyüklüğü vb. uluslararası ilişkilere sabit olarak yansır. Jeopolitik konusunun ortaya atılmasından önce de uluslararası ilişkiler öğretenler “coğrafya ögesini” anlatmaktaydı. Devletin konumu ile dış politikası arasındaki ilişki kurulmakta, ancak bu konuda ilke ya da yöntemin bulunmadığı belirtilmekteydi. Coğrafya ögesine, nüfus bilgilerinin eklenmesi ve buna da ayrıca yazarın uygun gördüğü benzer ögeleri katmasıyla siyasi coğrafya kitabı ortaya çıkarılmaktaydı. Ancak bu bir kuram çerçevesinde yapılmaz, anılan ögelerin bir bilgi yığını yaratmasına neden olunurdu.⁹⁶

1940’lı yıllarda, uluslararası ilişkiler konusunda jeopolitiğe özel bir dikkat sarfedilmesi rastlantı değildir. Self-determinasyon, uzlaşma, adalete saygı, barışçıl değişim, silâhsızlanma ve ortak güvenlik konularına ağırlık verilmesine karşın, Hitler giderek daha büyük bir tehlike durumuna geldikçe, batılı ülkelerin iki farklı siyaset seçeneği birbirine yaklaşıyor bütünüleştire. Bunlar, ulusal güvenlik ve gücün en üst düzeye ulaştırılması ile uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması siyasetleriydi. Milletler Cemiyeti, Mançurya ve Etyopya olayları ile güvenilirliğini kaybetmişti. Almanya yeniden silâhlanmış, Saar, Avusturya, Çekoslovakya ve Danzig’e girmişti.⁹⁷ Bu yüzden, batılı ülkelerin düşünürleri, barıştan önce kendi kurtuluşlarının önemini bilincine vardılar.

Dört ünlü siyasal gerçekçi, Edward H. Carr, Reinhold Niebuhr, Nicholas J. Spykman, Hans J. Morgenthau’nun görüşleri arasında farklılıklar olsa da üzerinde birleştikleri konu şuydu : Kötü bir dünyada, seçim yapmak gerektiğinde, arzu edileni değil mümkün olanı seçmeliydi. Hayatta kalmak ilk gereksinimdi. Bu dönemde Amerikan harp okullarında askeri coğrafya, üniversitelerde siyasi coğrafya ders olarak verilmeye başlanmıştır. Gerçekçilerin

⁹⁶ *Ibid.*, s. 23-24.

⁹⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi : 1914-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s. 229-303.

etkisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD Dışişleri Bakanlığında çalışan George Kennan, Paul Nitze ve Dorothy Posdick'in yazılarında da görülür.⁹⁸

O dönemden beri jeopolitik düşüncenin etkisi süregelmiştir. Uluslararası ilişkiler ile ilgili yazılarda, bazı dönemlerde adının çok fazla geçmemesi kimseyi yanıltmamalıdır. Anlaşmazlıkların tanımlanması ve bir devletin karşılaştığı sorunların çözümünde, jeopolitik değerlendirme köprü görevi yapmaktadır. Siyasal önemi olan insan toplulukları ve doğal kaynakların dağılımıyla ilgili coğrafya çalışmalarında çoğu kez jeopolitik inceleme yapıldığı farkedilmese de uluslararası politika ile coğrafya ilişkisi kaçınılmaz olarak ortaya konmuş olur.⁹⁹

Jeopolitik, siyasal gerçekçilik akımı ya da öğretisinin içinde sayılabilir. Örneğin, N. Spykman uluslararası ilişkilerin nasıl olması gerektiğine ilişkin sorulara karşı çıkmıştır. Ona göre ne olduğu ve nasıl olduğu önemlidir. Uluslararası politikanın odak noktası güçtür ve öyle de kalacaktır. Bunun dışında pek çok iyi düşünce ve duygu bulunabilir ancak hayatta kalmak öncelikle güce bağlıdır.¹⁰⁰

Sonuçta, jeopolitik N. Spykman'a göre, stratejik bir disiplindir. Güçlü bir dış politika için devlet, dünyadaki coğrafi konumunun gereklerine uygun, hem savaş hem de barışta kullanabileceği bir büyük strateji geliştirmelidir.¹⁰¹ Askerî ve siyasi stratejinin karşılaşıcağı sorunların çözümünün ipuçları coğrafyada yatar. Devletin toprakları, savaşta kuvvetlerinin hareket edeceği yer ve barış denen geçici ateşkes döneminde de işgal ettiği stratejik konumdur.¹⁰² Böylece, Spykman siyasal gerçekçilik öğretisi ile jeopolitiği biraraya getirmektedir.¹⁰³

⁹⁸ Adı geçen kişilerin düşünceleriyle ilgili bak : Thomas G. Paterson, "The Search for Meaning : George F. Kennan and American Foreign Policy," *Makers of American Diplomacy : From Benjamin Franklin to Henry Kissinger*, der. Frank J. Merli ve Theodore A. Wilson, USA, Charles Scribner's Sons, 1974, s. 553-588 ; Wilson D. Miscamble, *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, Princeton, Princeton University Press, 1992, *passim*. ; Paul H. Nitze, *Tension Between Opposites : Reflections on the Practice and Theory of Politics*, New York, Macmillan, 1993, *passim*.

⁹⁹ Fox, *op.cit.*, s. 23..

¹⁰⁰ Nicholas John Spykman, *America's Strategy In World Politics*, Hamden, Archon Books, 1970, s. 7-12.

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 7,8.

¹⁰² *Ibid.*, s. 41.

¹⁰³ Fox, *op.cit.*, s. 29.

H. JEOPOLİTİK VE ASKERLİK

Ayrıntılı olarak tanımlanmış jeopolitik teorilerden belki de ilki olan “Deniz Egemenliği Kuramı” bir deniz subayı olan Alfred T. Mahan tarafından ortaya atılmıştı.¹⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı’nda Nazi Almanya’sının istilâ hareketine, “bilimsel” destek sağlayan “Yaşam Alanı” teorisi ise bir general olan Karl Haushofer tarafından ileri sürülmüştü.¹⁰⁵ İtalyan hava generali Giulio Douhet ise, “Hava Egemenliği” teorisini ortaya atmıştı.¹⁰⁶ Çok tanınmamakla birlikte, başka askerlerin de jeopolitik konusunda tezler ileri sürdüğü görülmüştür. Kısacası, askerler en başından beri jeopolitikle ilgilenmiş ve katkılarda bulunmuşlardır.

Askerlik ve siyaset kendi konularında hareket biçimleri belirler, bunlar arasından seçim yapar ve seçilen hareket biçiminin uygulanmasıyla ilgilenir. Kimi yazarlara göre, siyaset stratejinin bir üst düzeyidir.¹⁰⁷ Jeopolitik ise, siyasetin işlevini yerine getirebilmesi için gerekli bilgileri sağlar. Jeopolitiğin bilgileri bir siyaset saptanmasına olanak sağlar, siyasal karar da askerî stratejinin belirlenmesine yol açar.¹⁰⁸

“Askerî hareket tarzı, politik hareket tarzının bir uzantısı, politik hareket tarzını destekleyen bir alt hareket tarzı olacağı için, askerler, politik hareket tarzı üretme yöntemini veren jeopolitikle de ilgilenmişlerdir. Politik hareket tarzı üretilmesinde kullanılan veriler ve benimsenen yöntemlerin, askerî strateji için de ölçü olabileceği düşüncesi, askerlerin jeopolitik üzerine eğilmesine yol açmış ve ilgilerini çekmiştir. Jeopolitiğin doğuşunu coğrafyacılar hazırlamış, siyaset bilimcilerinin ve askerlerin katkıları ile gelişmiştir.”¹⁰⁹

Suat İlhan’ın yaptığı sıralama tamamen Clausewitz’in görüşlerine dayandırılmıştır.¹¹⁰ Bu yüzden, ileride de görüleceği gibi, jeopolitik ve jeostrateji

¹⁰⁴ *Infra.*, bl. IV, A. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Egemenlik Kuramı.

¹⁰⁵ *Infra.*, bl. IV, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

¹⁰⁶ *Infra.*, bl. IV, I. Giulio Douhet, Alexander De Seversky ve Hava Egemenlik Kuramı.

¹⁰⁷ Bu çalışmada kitaplarından yararlanan bütün Türk yazarları bu düşüncede olmasına karşın, yaklaşımlarının yanlış olduğu sonraki sayfalarda ileri sürülmektedir. *Infra.*, I. Jeopolitik ve Jeostrateji.

¹⁰⁸ İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, *op.cit.*, s. 3.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ Bu konu sonraki bölümde de incelenmektedir. *Infra.*, I. Jeopolitik ve Jeostrateji. Ayrıca bak : Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, 2.B., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991, s. 19-48,77-84 ve 135.

arasında kurduğu hiyerarşi günümüz için geçerli olmamakla birlikte, düşünceleri askerliğin konuyla ilgisini geçmişten başlayarak belirttiği için aktarmakta yararlı gördüm.

Devletin askerî gücünün hareket yeteneği ve silâhlarının etkili olabileceği en üst sınırlar, askerî stratejisinin en belirleyici ögelerindedir. Büyük güçlerin askerî yetenekleri, bütün dünyayı etkileyebilecek duruma geldiğinde, jeopolitik görüşleri de aynı büyümeyi yaşamış veya bunun tersi biçimde dünyaya egemen olma isteği askerî yeteneklerini arttırmıştır. Askerlik ile jeopolitik herhalde kaçınılmaz bir ilişki içindedir.¹¹¹

Ülke jeopolitiğinin askerî kararlar üzerindeki etkisi oldukça belirleyici ve yaşamsal önemdedir. Herşeyden önce, gerekli tasarıların yapılmasında hareket noktasını oluşturur. Bir savaşın başlama anında kuvvetlerin stratejik taarruz mu, stratejik savunma mı yapacağını, ülkenin jeopolitiği belirleyecektir. Potansiyel düşman ile ülkenin, jeopolitik karşılaştırılması sonucunda bir karara varılacaktır. Strateji saptandıktan sonra savaş için plânlar yapılabilir. Savaş plânlarında öngörülen hedeflere ulaşabilmek için kara, hava ve deniz kuvvetlerinin nicelik ve niteliği saptanır. Bu kuvvetlerden hangisinin öncelik taşıyacağı da jeopolitikle ilgilidir. İngiltere'nin dünyanın en kalabalık kara kuvvetine sahip olup, donanmasını ihmal etmesi jeopolitik gerçekleriyle bağdaşmaz.¹¹²

Kısaca, askerî gücün devletlerin jeopolitiğindeki önemli rolü sürdükçe, askerlerin bu konuyla ilgilenmeleri kaçınılmazdır.

I. JEOPOLİTİK VE JEOSTRATEJİ

Jeopolitik ve jeostrateji, her gün karşılaştığımız ve kitle haberleşme araçlarında çok sık kullanılan terimlerdir. Arasındaki farkı anlamak isteyen biri oldukça zor bir sorunun yanıtını bulmaya çalışıyor demektir. İkisinin arasındaki farkı, anlaşılır ve okuyanı tatmin edecek biçimde ortaya koyan bir çalışma bulmak güçtür. Bu yüzden, jeopolitik yerine jeostrateji kelimesi veya tersi kullanımla bol

¹¹¹ *Ibid.*, s. 4.

¹¹² Lütfü Onganer, "Genel Olarak Geopolitik ve Geopolitik Durumun Milli Güvenlik Politikasına Etkileri," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No. 217 (Mart 1966), s. 49-54.

bol karşılaşırız. Dış politika konusunda makaleler yazanlar dikkatle izlenirse kısa sürede zengin bir örnek listesini oluşturmak kolaydır. Tıpkı jeopolitiğin farklı anlamlarda kullanılması gibi jeostrateji de okuyanın anlayışına kalmış bir kelime durumuna getirilmiştir.

Böyle bir kavram belirsizliğinin başta gelen nedeni Türkiye’de uluslararası politika uzmanlarının şimdiye kadar açıkça tanımlamaktan nedense kaçınmış olmasıdır. Jeopolitikle jeostratejinin birbirine karıştırılması da doğal sayılmalıdır, çünkü ülkemizde jeopolitikle ilgili yazılar Batılı uzmanların bundan yaklaşık otuz yıl önce yazdıklarından esinlenilerek, çok az sayıda kişi tarafından ve yüzeysel olarak kaleme alınmıştır. Amerikalı uzmanların kendi ülkelerinin gereksinimlerini göz önünde tutarak hazırladıkları görüşleri, bir çeşit Türkçeye “çevirmekle” yetinerek ve bazan yüzeysel birkaç örnek eklemeyi de ihmal etmeden yazılanlar, ülkemizde bu konudaki kavram kargaşasının nedeni sayılabilir.

Herşeyden önce, jeopolitik kelimesiyle anlatılmak istenilenin ne olduğu tartışma konusudur. “Amerika’nın jeopolitiği” sözcükleriyle örneğin “Türkiye’nin jeopolitiği” kelimeleri arasında çok fark vardır. ABD, dünyanın neredeyse her yerinde çıkarları olan ve çıkarı olan her yeri etkileme isteği ve yeteneği olan bir devlettir. ABD jeopolitiği dediğimizde dünyanın tamamından söz ediyoruz. Çünkü, dünyanın heryeriyle ilgili siyasetinin olması onun için bir gerekliliktir. Türkiye için aynı şeyi söylemek olası değildir.

Ülkemizde, bu konuyla ilgili yayınlardaki kavramsal tanımlar ve sonrasında anlatılan kuramlar da düşüncelerin havada kalmasına neden olur. Çünkü, bu kuramlar dünya gücü olmak isteyen ülkelerin düşünürleri tarafından ortaya atılmıştır. Durum böyle olunca, jeopolitik kelimesi yeterince anlaşılmamaktadır. Bizim ülkemizin de bir coğrafyası ve bu coğrafyanın sunduğu zorluklar ve olanaklar vardır. Öyleyse, kendi ülkemizin jeopolitiğini başka bir ulusun jeopolitik teorisine göre değerlendirmeye çalışmak, dış politikamızın (hattâ belki iç politikamızın da) başka bir ülke politikasının “özne”si olduğunu en baştan kabul etmek demektir. Bu yönde yapılan yayınları kullanarak jeopolitiğin gerçek anlamını ve ülkemiz için jeopolitik incelemesini nasıl yapabileceğimizi bulmak güçtür.

Durum böyle olunca jeostratejinin yanlış kullanılıp kullanılmadığı da çok anlam taşımıyor. Çünkü jeopolitik tam anlaşılmadan jeostratejinin de anlaşılması olası değildir. Jeostrateji konusundaki karışıklık jeopolitikle ilişkisi üzerinedir. Kimi yazarlar jeostratejinin jeopolitiğin bir alt düzeyi olduğunu, kimi yazarlar bu görüşün karşıtını savunmaktadır. İkisini eşit ve ayrı değerlendirmelere dayalı kabul edenler olduğu gibi, jeostratejiyi salt askerî strateji olarak kabul edenler de bulunmaktadır. Konuyu anlayabilmek için farklı görüşleri incelemek gerekiyor.

Pierre Célérier *Jeopolitik ve Jeostrateji* adlı kitabında, Clausewitz çizgisinde bir yaklaşımla stratejinin “üst sınırı”nın siyaset, “alt sınırı”nın da taktik olduğunu belirtmekle birlikte, jeostratejiyi “coğrafya ile strateji arasındaki ilişkilerin bilimi” olarak tanımlar.¹¹³ Çok daha ayrıntılı yaptığı incelemelere girmeden belirtilmesi gereken konu, jeopolitikle ilişkisini kendi düşüncesine göre tanımlamış olduğu halde, jeostrateji ile jeopolitik arasında bir hiyerarşi yaratmamış olmasıdır. Célérier, Orta Amerika ve Orta Doğu’yu istikrarsız jeopolitik eklem bölgeleri olarak tanımlarken, dünya jeostratejisini, herbiri bir okyanusun adını taşıyan üç büyük “bölge”ye ayırmaktadır. Bunlar, Atlantik, Pasifik ve Arktik bölgeleridir. Altmışlı yıllarda yapmış olduğu bu ayrımın doğruluğu bugün için tartışılır olsa da, bizim için önemli olan, jeopolitik ile jeostrateji arasındaki fark konusunda tanımlama yapmadan yalnızca coğrafya ögeleri üzerinden bağ kurmasıdır.¹¹⁴

Emin Sezgin ve Selâhattin Yılmaz’ın yazdığı kitapta, birbiri ardına sıralanmış fakat mantık sırası izlemeyen tanımlarla karşılaşılıyor : (1) “Politik-stratejik konsept ve gayelerin jeopolitik bir vasata göre düzenlenmesi ve uygulanmasıdır.” (2) “Savaş zamanı stratejisini tayin eden, barış zamanı stratejisi içinde yapılan ve muhtemel düşman hareket tarzlarına etkili olan faaliyet ve tedbirlerdir.” (3) “Dünyanın politik, jeopolitik durumuna göre, strateji prensiplerinin yine dünya çapında düşünülmesi, plânlanması ve uygulanmasıdır.” Jeostrateji ilkelerinin strateji ve siyaseti birbirine bağladığı, jeopolitiğin fiziksel ögelerinin jeostratejinin temel taşları olduğu belirtildikten sonra, “jeostrateji, stratejinin bütünü değildir. O yer stratejisidir” denmekte ve bir tanım daha yapılmaktadır : (4) “Şu

¹¹³ Célérier, *op.cit.*, s. 71.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 73-92.

halde jeostrateji büyük kuvvetlerin kullanılmasına bölge veya bölgelerin ne etki yaptığı veya yapacağını, bir bölge veya bölgelerin diğer bölge veya bölgelere ve buradaki toplumlara çeşitli yönlerde yaptığı ve yapacağı etkiyi ortaya koymaya çalışan jeopolitiğin önemli bir unsuru diye tarif edebiliriz". Görüldüğü gibi, bu son sözlerle jeostrateji, jeopolitiğin bir ögesi olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁵

Lütfü Onganer'in yazdıkları da benzerlik göstermektedir. "Jeostrateji stratejinin coğrafya ile olan ilişkilerini inceler" biçiminde doğru sayılabilecek bir giriş yaptıktan sonra cümleyi "harp prensiplerinin tatbikinde coğrafi unsurların neticelerinden istifade eder" sözleriyle bitirmektedir ki, bu sözleriyle stratejiyi sadece askerlik açısından kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Açıklamasını sürdürdüğünde "jeostrateji, jeopolitiğe nazaran daha dar bir çerçeveyi inceler, jeostrateji bir cephenin (tali cephe) harekât şartlarını incelerken jeopolitik bütün harekât alanını değerlendirir" demektedir. Böylece makalesinin başından beri anlattığı jeopolitik konusunu da harekât alanına indirgeyerek, kanımca, ikinci bir yanlışlık yapmaktadır. "Jeopolitik, milli gücü değerlendirir. Jeostrateji harp gücünü değerlendirir" demesi, yine kanımca, yanlışlığını büyütmektedir.¹¹⁶ Jeopolitik, yalnızca ulusal gücü değerlendirmez, öteki güçlerle devamlı karşılaştırma gerektirir. Jeostrateji de yalnızca savaş gücünü değil, ülkenin bütün güçlerini dikkate almaktadır.

Suat İlhan, "konum" kelimesinin kullanılmasıyla ilgili düşüncelerinde bu konuya değinir. "Jeostratejik konum jeopolitik konumun bir alt düzey durumunu anlatmak için kullanılabilir. Örnek olarak, Türkiye'nin konumu jeopolitik konum terimi ile, Trakya'nın konumu ise jeostratejik konum terimi ile karşılanmalıdır: Türkiye jeopolitiği, Trakya jeostratejisi, Doğu Anadolu jeostratejisi gibi" demektedir.¹¹⁷ İlhan jeostratejiyi, jeopolitiğin alt düzeyinde kabul ediyor. Neden böyle olduğuna ilişkin hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Yukarıda sözünü ettiğim ve bu konuyla ilgili kitaplarda da, İlhan'ın kitabında da hiç bir referans verilmediği için bu kanılara nereden varıldığı anlaşılamamıştır.

¹¹⁵ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 28.

¹¹⁶ Onganer, *loc.cit.*, s. 53.

¹¹⁷ İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık, op.cit.*, s. 83.

Samuel B. Cohen, jeopolitik ve jeostratejik bölge kavramlarını açıkça tanımlamaktadır. Cohen'e göre, jeostratejik bölge dünyayı etkileyen özellikler ve işlevler içerebilecek kadar büyük olmalıdır. Çünkü çağdaş strateji sadece global terimlerle anlatılabilir. Jeopolitik bölge ise jeostratejik bölgenin bir alt bölümüdür. Cohen, dünyada iki jeostratejik bölge olduğunu ileri sürerek, bunları jeopolitik alt bölgelere ayırmış, jeostratejik bölgeler arasında kalan iki yer için de *shatterbelt* adını uygun bulmuştur.¹¹⁸ Bu konuya dördüncü bölümde yine gelineceğinden daha fazla ayrıntıya girilmesine gerek bulunmuyor.¹¹⁹

Birbirinden değişik görüşlerin nedeni, stratejiyi algılamalarındaki farklılıktır. Çok geniş olan strateji konusunu burada ayrıntılı olarak incelemek mümkün olmamakla birlikte, bu konuya değinmeden jeostratejiyi anlamak çok zordur.

Türkçe'de "strateji" olarak kullanılan bu kelime, Yunanca *strategos* kelimesinden dolayı olarak türetilmiş olup Yunanca'daki anlamı "general" demektir.¹²⁰ Gerçek anlamı daha sonra kazandığı anlamı taşımaz. Sonradan çok kullanılan anlamının Yunanca karşılığı *strategike episteme* (generallerin bilgisi) veya *strategon sophia*'dır (generallerin bilgeliği). *Strategema* kelimesi de Avrupa'da "savaş hileleri" anlamında kullanılmıştır. Oysa, Yunanlılar M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. 7. yüzyıla kadar, diplomasi, lojistik ve taktikler dahil savaşın tümünün yönetilmesine *taktike techne* adını veriyorlardı ve bunun Lâtinçe'deki karşılığı *ars bellica* idi. Bu Lâtinçe deyimini Niccolo Macchiavelli kendi yapıtı olan *Discorsi*'de *arte della guerra* (savaş sanatı) olarak kullanmış olup, bütün dillerde hemen yayılmıştır (*Kriegkunst, art de la guerre, art of war*).¹²¹

¹¹⁸ *Infra.*, bl. IV, K. Samuel B. Cohen, Jeopolitik-Jeostratejik Bölgeler ve "Çatışma Kuşakları (*Shatterbelts*) Kuramı.

¹¹⁹ Saul Bernard Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, New York, Oxford University Press, 1973, s. 64-88.

¹²⁰ İngilizce'de *strategy*, Fransızca'da *strategie*, İtalyanca'da *strategia* olarak kullanılır. Yunanca'da *stratos* ordu, *agein* yönetmek demektir. İkisinin birleştirilmesiyle ortaya çıkan *strategos*'un anlamı "general"dir. *Macmillan Dictionary*, İstanbul, ABC Yayınevi, 1983, s. 986.

¹²¹ Edward N. Luttwak, *Strategy : The Logic of War and Peace*, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 1987, s. 239-241.

Clausewitz stratejiyi “muharebenin, savaşın amacına ulaşmak için kullanılmasıdır” biçiminde tanımlar.¹²² Clausewitz'den sonra ortaya çıkan gelişmeler, strateji kelimesinin askerî içeriğinin değişmesine neden olmuştur. ABD Genelkurmay'ının 1964'te yaptığı tanım şöyledir : “Yenilgi olasılığını azaltmak ve zafer olasılığını arttırmak amacıyla, savaşta ve barışta, siyasete en üst düzey desteğin verilmesi için, ekonomik, psikolojik, siyasal ve askerî güçlerin geliştirilmesi ve kullanılması sanatı ve bilimidir.”¹²³

Clausewitz'göre, strateji birbirinden ayrı muharebeleri bir bütün içinde ilişkilendirmektir ve bu da savaşın son hedefine varmak içindir. Ona göre, savaşın hedefini siyaset belirler.¹²⁴ Bu düşünceden yola çıkılarak, siyaset-strateji-taktikler sıralamasına varılmıştır. Aynı düşünce biçimini şimdi de doğru kabul edenler vardır.¹²⁵ Clausewitz'in 1831 yılında ölümünden sonra ortaya çıkan değişiklikler, savaşın salt ordular arasında değil, uluslar arasında olduğu gerçeğini yarattı. Yirminci yüzyılda cephe kavramının değişmesi ve savaş alanının büyümesiyle, strateji ve taktik arasında bir de operasyonel¹²⁶ seviye girdi. Sonuçta genel kabul gören anlayış, ulusal bir stratejinin olduğu, bunun devletin ekonomik, psikolojik, siyasal ve askerî güçlerinin geliştirilmesi ve kullanılması sanat ve bilimi olduğudur. Sözü edilen bütün güçlerin ayrı ayrı stratejileri olacak ve bunlar ulusal stratejinin parçalarını oluşturacaklardır. Askerî stratejinin altında operasyonel düzey, onun altında taktikler vardır.¹²⁷

Gregory D. Foster, bir makalesinde strateji kavramını ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Stratejiyi yalnız tanımlamamış, kaç değişik anlamda kullanıldığını da sıralamıştır. Bu sıralamaya göre, strateji, bir “paradigma” yani düşünce dizini, bir

¹²² Carl von Clausewitz, *Harp Üzerine*, çev. H. Fahri Çeliker, 2.B., Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991, s. 135.

¹²³ Luttwak, *op.cit.*

¹²⁴ Clausewitz, *op.cit.*, s. 19-48 ve 135.

¹²⁵ Bu satırların hemen öncesinde değinilmişti. *Supra.*

¹²⁶ Bu terim, strateji ve taktik terimlerinde olduğu gibi, Türkçeleştirilmemiştir ve askerler tarafından bu biçimiyle kullanılmaktadır. Anlamı hemen sonraki sayfalarda anlatılacaktır. *Infra.*

¹²⁷ David Jablonsky, “Why Is Strategy Difficult ?,” *The Search For Strategy : Politics and Strategic Vision*, der. Gary L. Guertner, Westport, Greenwood Press, 1993, s. 3-15.

küresel davranış öğretisi, bir tür algılama yönetimi, geleceğin haritasının tasarlanması, amaçlarla kaynakların bütünleştirilmesi veya bütün düşüncelerin (felsefe, doktrin vb.) bir araya getirilmesi anlamlarında kullanılmaktadır. Görüldüğü gibi bunlar çok genel anlamda ve devletin yalnızca bir güç ögesiyle değil bütünüyle ilgilidir. Foster, Henry Eccles'in yaptığı strateji tanımını kabul eder : "Hedeflere ulaşmak amacıyla, bütün olayları ve yerleri denetlemekte gücün bütün öğeleriyle birlikte yönlendirilmesidir".¹²⁸

Edward Luttwak, kitabında beş stratejik düzey olduğunu ileri sürer. Birincisi, belirli silâh ve silâh sistemlerinin kullanılmasıyla ilgili teknik düzeydir. İkincisi, silâh sistemlerini kullanan ve düşmanla çatışma durumunda olan birliklere ilişkin taktik düzeydir. Üçüncüsü, taktik seviyedeki birliklerden oluşan, *blitzkrieg*, derinlikte savunma gibi harekâtlar yapan ancak otonom olmayan kuvvetleri içeren operasyonel düzeydir. Dördüncüsü, otonom biçimde bütün kuvvetlerin denetlendiği cephe düzeyidir. Beşincisi, ilk dört düzeydeki askerî olayların yalnızca bir parçasını oluşturduğu ancak, bunlardan başka uluslararası politika, ekonomi vb. konuları da içeren büyük strateji (*grand strategy*) düzeyidir.¹²⁹

Colin S. Gray'de, stratejiyle ilgili tanımlar yapmıştır. Bunlardan politika, hükümetlerin amacıdır. Politikanın saptanması, yüksek düzeydeki hükümet görevlilerinin bu amaçların ne olacağına karar verme işlemidir. Bazan ulusal güvenlik stratejisi de denilen büyük (*grand*) stratejiyse, politika tarafından tanımlanmış amaçlar için bir devletin bütün olanaklarının kullanılması sanatıdır. Siyasal amaçlar için, bir devlet veya ittifakın bütün silahlı kuvvetlerinin kullanılması sanatına, ulusal veya ittifak askerî stratejisi denir. Operasyonel düzey, ulusal askerî stratejinin altında ve stratejiyle taktik arasındadır. Operasyonel düzeyde, belli bir coğrafi savaş sahnesindeki büyük kuvvet gruplarının yönlendirilmesi yer alır. Taktik ise, doğrudan düşman karşısında bulunan kuvvetlerin kullanılması sanatıdır.¹³⁰

¹²⁸ Gregory D. Foster, "A Conceptual Foundation for the Development of Strategy," *Grand Strategy And The Decisionmaking Process*, der. James C. Gaston, Washington D.C., National Defense University Press, 1992, s. 70-76.

¹²⁹ Luttwak, *op.cit.*, s. 69-189.

¹³⁰ Colin S. Gray, *War, Peace and Victory : Strategy And Statecraft For The Next Century*, New York, Simon and Schuster, 1990, s. 29-35.

Colin Gray'e göre, bir kolordu komutanının sorumluluğu operasyonel düzeyin en alt sınırında, bir ordular grubu komutanınınkiyse en üst sınırındadır. Örnek vermek gerekirse, NATO'nun SACEur (*Supreme Allied Command Europe*) komutanı, çok üst düzeyde bir operasyonel görev yapmaktayken, SACEur komutanının askerî ve sivil üstleri politika, büyük strateji, ulusal ve ittifak askerî stratejisi düzeyinde karar alırlar.¹³¹

Colin Gray, kitabının başında stratejiyle ilgili değerlendirmelerini bazı ana ögeler ışığında yazdığını belirtir. Bu ögelerden biri "coğrafyanın etkisi"dir. Coğrafyanın etkisini açıklarken, hem taktik düzeydeki etkisinden hem de geniş bir bakış açısıyla "devletlerarası oyunun sahnesi olan *jeopolitik ve jeostratejik gerçeklerin* [italikler benim]" sunduğu olasılıklardan söz eder.¹³² Gray, jeopolitik ve jeostrateji arasında bir hiyerarşi yaratmıyor ve ikisini de devletlerarası oyunun sahnesi olarak tanımlıyor.

Yalnız strateji üzerine yazılmış, dikkate değer nitelikte bu kitapların hiçbirisinde jeostrateji tanımına rastlanmamıştır. Hattâ, sosyal bilimler ve uluslararası ilişkiler konusunda sözlük niteliği taşıyan kaynaklarda da, herkesin görüş birliğine vardığı bir tanım bulunamamıştır.¹³³ Ancak, stratejiyle ilgili bu kitaplar bazı sonuçlara varmakta yararlı olacak temeli sağlamaktadırlar.

Birincisi, Clausewitz düşüncesinin etkisinde kalarak stratejiyi hiyerarşik açıdan politikanın alt düzeyinde kabul etmenin ve bundan yola çıkarak jeostratejinin, jeopolitiğin alt düzeyinde bulunduğunu savunmanın¹³⁴ yanlış olacağıdır. Üstelik, bu türden hiyerarşik bir sıralama yalnız ülkemizdeki yazarlar tarafından yapılmakta, kitapları incelendiği zaman hiçbir referansla karşılaşmadığından, kendi yargılarıyla bu sonuca vardıkları anlaşılmaktadır. Clausewitz'den sonra görülen değişiklikler, stratejinin yukarıda anlattığım biçimde

¹³¹ *Ibid.*, s. 34.

¹³² *Ibid.*, s. 14.

¹³³ Sözlük niteliği taşıyan bu kaynaklar İngilizce olup, Amerikan Kültür Derneği Kütüphanesi ve Bilkent Üniversitesi Kütüphanesinde incelenmiştir. Örnek olarak bak : Kenneth Mcleish, *Key Ideas In Human Thought*, London, Clays, 1993 ve Jack C. Plano ve Roy Olton, *The International Relations Dictionary*, 4.B., Santa Barbara, ABC-Clio, 1988.

¹³⁴ İlhan, *loc.cit.*

yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Jeostratejik konumun, jeopolitik konumun bir alt düzeyi olduğu savının bilimsel bir dayanağı yoktur.

İkincisi, jeostratejinin büyük kuvvetlerin kullanılmasıyla ilgili bir “yer stratejisi” olduğu görüşüdür ki¹³⁵, bu düşünceyi ortaya atan yazarların da kitabında böyle bir sonuca nasıl varıldığını gösteren bir mantık dizini ya da referansa rastlanmamıştır. Jeostratejiyi, “yer stratejisi” olarak kabul etmek, onu operasyonel düzeyde bir askerî harekât olarak kısıtlamak demektir. Yabancı kaynakların hiçbirisinde bu anlamda bir kullanım görülmemiştir. Hatta, jeostratejiyi jeopolitikle birlikte “devletlerarası oyunun sahnesi” olarak nitelendiren Gray’in düşüncesiyle bütünüyle terstir.

Üçüncüsü, jeostratejinin “savaş gücünü” değerlendirdiği ve “bir cephenin” (üstelik de tali cephenin) “harekât şartları”ını incelediği düşüncesinin de¹³⁶ doğru olmadığı açıktır. İki düşünceyi birarada ileri sürmekle, yukarıda incelediğimiz modern strateji düzeylerinden hem ulusal askerî strateji hem de operasyonel düzeyin, jeostrateji tarafından içerildiği savunulmuş olur. Bu savın da neye dayandırıldığı yazarının düşünceleri incelenerek anlaşılabilir.

Gerek Célérier’in gerek Cohen’in düşünceleri, jeostratejiyi büyük strateji düzeyinde kabul ettiklerinden, günümüz strateji anlayışına ters düşmemekle birlikte, kendi ülkelerinin stratejik düşüncelerini yansıtmaktadır. Özellikle Cohen’in görüşleri, ABD’nin küresel stratejisine uygunluk gösterebilir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi, ABD’nin jeostrateji kavramı ile diğer ülkelerin jeostrateji kavramını aynı kabul etmek yanlış olur. Bu yüzden, yabancı kaynaklardaki genel kullanıma ters düşmeden ve jeopolitikle hiyerarşik sıra yaratmadan bir tanım bulma yoluna gidilebilir.

Devlet veya ittifakların saptanmış bir politikası, bu politikanın amaçları olacaktır. Siyasal amaçların elde edilebilmesi için, mevcut bütün güçlerin yönlendirilmesi sanat ve bilimine büyük strateji dendiğine göre, jeostratejiyi, büyük stratejinin coğrafya gerçeklerinden yararlanılarak tanımlanması diye nitelendire-

¹³⁵ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*

¹³⁶ Onganer, *loc.cit.*

biliriz. Ülkelerin jeostratejileri, etki ve ilgi alanlarının büyüklüğüne göre değişebilir. Kanımca, ABD jeostratejisinin , dünyanın ilgilendiği ve etkilemek yeteneğinde olduğu bölümüyle, Türkiye jeostratejisinin ise, birincil olarak, Balkanlar, Kafkaslar, Orta Asya ve Orta Doğu ile kısıtlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Jeopolitik, coğrafi gerçekleri gözönünde bulundurarak geçmiş olayları, günümüzü değerlendirecek, siyasi güçle coğrafya bağıni kuracak ve gelecekle ilgili öngörülerde bulunmaya çalışarak, politikanın belirlenmesinde bir yaklaşım biçimi olacaktır. Jeostratejiye, kanımca, saptanan politika hedeflerine varmak için belirlenen büyük stratejinin coğrafya gerçekleriyle ilişkilendirilmesidir.

İ. JEOPOLİTİK VE TARİH

Jeopolitik ve tarih ilişkisi iki değişik biçimde gözlemlenebilir. Birincisi, jeopolitik bilgimiz ışığında tarihin incelenmesidir. İkincisi, günümüz jeopolitiğinin oluşmasında tarihin etkisinin bulunmasıdır. Bu incelemeleri yapmaktaki amaç, tarihi jeopolitik yardımıyla, günümüz jeopolitiğini oluşturan öğeleriye tarih yardımıyla daha iyi anlamaktır.¹³⁷

Coğrafya bir devletin tarihinin oluşmasında etkindir. İngitere'nin tarihi ada coğrafyası ile bağlantılıdır ve ada devlet davranışlarını anlatmak için en iyi örnekleri içermektedir. Devletlerin siyasi tarihini incelerken jeopolitik öğeler dikkate alınır, durumlarını anlamak için belirli ölçütlere sahip olunur. Böylece bazı siyasal seçimlerin neden yapıldığını anlamakta bir yöntem geliştirilebilir.¹³⁸

Uluslararası siyasal gücü coğrafi gerçeklerle ilişkilendiren jeopolitik, alan büyüklüğü, toprakların biçimi, ekonomik avantaj sağlayan doğal kaynaklar ve siyasal varlıkların birbirine uzaklığı gibi öğeler yanında, insan ve kültür öğelerini de içerir. Kendini ulus olarak algılayan bir halkın kültürel düşünce biçimi de çok büyük oranda coğrafyanın ürünüdür. Coğrafi konum; kâr getiren ekonomik faaliyetin türü, düşman saldırılarına karşı savunma (veya savunmasızlık) derecesi, kimlik, karakter, komşularla ilişkiler ve hatta ulusal seçenikle uyumlu hükümet biçimi açısından önemlidir. Bir ülkenin siyasal seçimleri o ülkenin tarihinin

¹³⁷ İlhan, *Belleten*, *op.cit.*, s. 619.

¹³⁸ *Ibid.*

yansımasıdır ve ülkenin tarihi, bütünüyle olmasa da, büyük oranda coğrafyasının ürünüdür. Fiziksel coğrafya ekonomi faaliyetlerini yönlendirir, o da sosyal coğrafyayı biçimlendirir, bu da sonuçta siyasal yaşamın evriminde temel etkindir.¹³⁹

Günümüz jeopolitiğini incelerken, siyasi tarih bilgisi, bir zaman derinliği kazandırır ve nedenlerin anlaşılmasına yardım eder. Bunun en güzel örneği “tarihsel hak” iddialarıdır.¹⁴⁰ Ortak tarihe sahip bir ulusun, alan duygusuna sahip olduğu savından hareketle, kaybedilen toprakları üstünde hakkı olduğu bir siyasal düşünce olarak işlenir.¹⁴¹ Avrupa’da bunun örnekleri bulunduğu gibi ülkemizi yakından ilgilendiren Yunan *Megalo Idea*’sı da bu türdür. Günümüzde jeopolitik değerlendirme yapacak kimsenin bu tür tarihsel bilgilere sahip olması gerekmektedir.¹⁴²

Ulus bireylerinin akıllarında yer etmiş buna benzer düşünceler jeopolitik tarafından dikkate alınmalıdır. İnsan topluluklarının nitelikleri nasıl devletleri içine kurumlar olarak giriyorsa düşünceleri ve duyguları da etki eder. Türk düşmanlığı düşüncesiyle yetişmiş bir ulusun hükümeti kolay kolay karşı yönde adımlar atamaz. Buna bir başka örnek olarak “Çar Deli Petro Vasiyetnamesi” ni verebiliriz. Ondört maddeden oluşan bu “vasiyetname”de, Çar Petro’nun kendisinden sonra imparatorluğu yönetecek olanlara gösterdiği hedefler vardır. Bu hedefler arasında Polonya’nın ele geçirilmesi, kuzeyde Baltık Denizinin, güneyde Karadeniz’in Rus limanı durumuna getirilmesi, güneydoğuda Hindistan’a kadar yayılmak ve en sonunda Avrupa’lı büyük devletleri birbirine düşürerek, Avrupa’ya egemen olmak vardır. Bu “vasiyetname”nin uydurma olduğu ve Çar Petro’nun ölümünden sonra yazıldığı anlaşılmıştır.¹⁴³ Hatta, bir başka iddiaya göre de bu uydurmayı, kendi amaçlarını elde etmek için, Napolyon döneminde Fransızlar yapmıştır.¹⁴⁴ Petro’nun

¹³⁹ Gray, *op.cit.*, s.43.

¹⁴⁰ *Supra.*, D. Doğu ve gelişmesi.

¹⁴¹ *Infra.*, bl. IV, B. Friedrich Ratzel.

¹⁴² İlhan, *loc.cit.*, s. 620.

¹⁴³ Koyuluhisarlıoğlu, *op.cit.*, s. 19.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 21.

1725'te öldüğü, "vasiyetname"ninse ilk kez 1812'de ortaya çıktığı düşünülürse bu iddianın doğru olduğu kabul edilebilir.¹⁴⁵ Ancak, önemli olan bu değil, Rusya'da vasiyetnamenin doğru kabul edilmesi ve hatta ders kitaplarında yer almasıdır. Jeopolitik terimini ilk defa kullanan Kjellen konuyla ilgili olarak şu yorumu yapmıştır .

"Vasiyetnamedeki sözler, Deli Petro'nun ağzından hiçbir zaman çıkmamış olsa bile, bunlar Rusya'nın hayatında, ulusun kendi tarihsel kaderi hakkındaki hayal ve düşüncelerine denk düşüyorsa, müthiş bir güç olmak yeteneğine sahiptir. Bütün bir ulusun inancı ve hareketi, bir uydurucunun eserine, varlığı ve doğruluğu sorununa bakılmaksızın, kendiliğinden bir hayat hakkı verebilir."¹⁴⁶

Konuyla ilgili başka örnekler vermek olanağı da vardır. Colin S. Gray, Amerikan stratejik kültürü hakkında yaptığı yorumda, jeopolitik ile Amerikan kültürü arasındaki bağı açıklar :

"Güvenlik politikası seçiminde coğrafi konumun etkisi Amerikan Ordusunda görülür. Ordu, Amerikan yöntem ve düşüncesinin üniformalı örneğidir. Stratejik kültür (ulusal güvenliğe yaklaşımında toplumun yetenek, eğilim ve alışkanlıklarının toplumsallaşması), büyük oranda jeopolitik öğelerin ürünüdür. Savunmanın örgütlenmesinde yapılan düzenlemeler, askerî taktik ve operasyonel düzeydeki değişiklikler Amerikan kültürüne uygun olmazsa istenen sonuçları vermezler."¹⁴⁷

Görüldüğü gibi tarih ile jeopolitik birbirinden yararlanarak tamamlanmaktadır. Jeopolitiğin yardımıyla tarihi daha iyi değerlendirmek, tarih yardımıyla günümüz jeopolitiğini anlamak ve tarihi laboratuvar olarak kullanmak olanağı elde edilmektedir.

J. JEOPOLİTİĞİN "SİLÂHI" : HARİTALAR

Aslında, "silâh" olarak adlandırmak jeopolitiğe kuşkuyla bakan bir yazarın seçimidir.¹⁴⁸ Bazı kuşkucu eleştirmenlerin düşüncelerine göre, jeopolitik kuramların anlatılmasında kullanılan haritalar aracılığıyla, coğrafi gerçek süzgeçten geçirilmekte, bu da harita veya çizimlerin saptırılmasıyla gerçekleşmektedir. Kimi

¹⁴⁵ *Ibid.*, s. 13.

¹⁴⁶ *Ibid.*, s. 22.

¹⁴⁷ Gray, *The Geopolitics of Super Power*, *op.cit.*, s. 44.

¹⁴⁸ Robert Harkavy'den başka yazarlar da, haritaların jeopolitiğin nasıl kullanılmak istendiğine bağlı olarak araç edilebileceğine değinmiştir. Örneğin Weigert, *infra*.

durumlardaysa, Hans Speier'in tanımıyla "sihirli coğrafya" açıkça propaganda amaçları için kullanılmakta, bir tür strateji veya diplomatik ikna yöntemi olarak yararlanılmaktadır.¹⁴⁹

Eleştirenlere göre, bu üstü kapalı saptırmanın iki türü vardır. Birincisi, bazı siyasi coğrafya kitaplarında da ileri sürüldüğü gibi, değişik algılama hataları yaratılmasıdır.¹⁵⁰ Bunun için küresel dünya yerine iki boyutlu haritalar kullanılmaktadır. İki boyutlu haritalar, hazırlayanın niyetine göre pek çok biçime girebilir. İkincisi, haritanın saptırılmasından öteye, coğrafi gerçeğin hayali duruma getirilmesi veya karikatürleştirilmesi yoluyla, kamuoyu veya kararvericilerin akıllarında yaratılan yanlış imgedir.¹⁵¹

İki boyutlu haritaların yarattığı sorunlardan ilki farklı harita izdüşümlerinin herbirinin ayrı amaçla tasarlanmış olmasıdır. Her izdüşüm türü gerçeğin bazı öğelerini vurgularken, kaçınılmaz olarak başka öğelerini bozar.¹⁵² Örneğin, en çok kullanılan harita türü olan transvers merkator izdüşümünün, Ekvator'dan kutuplara gidildikçe kesinliği kaybolur.¹⁵³ Grönland, Kanada, Rusya ve Antarktika'ya varıldığında abartılı, gerçekdışı büyüklükte kara kütleleri yaratılmış olur. Bu tür haritaların , Rus korkusunu arttırmak için özellikle böyle yapıldığı da savunulmaktadır. Ayrıca, merkator izdüşümlü haritada dilimler bulunmaktadır ve bu dikine dilimler, harita üstünde istenen sırayla yerleştirilebilir. Amerika, Avrupa ya da Asya dilimlerinden istenileni merkeze alınıp, geri kalanlar ona göre yerleştirilebilir. Bu da bakan kişi üstünde belli bir psikolojik etki yaratır. Bu tür etkiler kararvericiler ve araştırmacılar üstünde bir birikim yaratılmasını kolayca sağlar.¹⁵⁴

Bazı araştırmacılar, örneğin Weigert, kimi jeopolitik kuramların (özellikle de Mackinder'inkinin) merkator izdüşümlü haritaların kullanımından çok

¹⁴⁹ Harkavy, *op.cit.*, s. 297.

¹⁵⁰ Pounds, *op.cit.*, s. 437-440.

¹⁵¹ Harkavy, *op.cit.*, s. 297.

¹⁵² *Dictionnaire Larousse*, C.III, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 1022.

¹⁵³ *Théma Larousse*, C.III, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994, s. 84.

¹⁵⁴ Harkavy, *op.cit.*, s. 298.

etkilendiğini ileri sürmüştür. Gerçekten de merkator haritaları, bazı deniz aşırı üslerin stratejik yararı konusunda algılamaları biçimlendirmiş olabilir. Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda ABD'ne doğrudan ulaşma yönü kabul ederek Hawai'ye saldırısının bir yanlısına olduğu ileri sürülmüştür. Hatta bunun da ötesinde, merkator izdüşümüne göre dairesel gibi gözükse ama aslında öyle olmayan bir yol izlendiğinde, Japonya'nın Dutch Harbor ve British Columbia yönünde saldırısını yapabileceği anlatılır.¹⁵⁵

Tranvers merkator izdüşümünün bu yanlışlarını gidermek için, özellikle havacılığın çok öne çıktığı dönemde, bir kutbu merkezde gösteren kutupsal azimut izdüşümü¹⁵⁶ kullanılmaya başlandı. Ancak, bunun da gerçeği saptırıcı yanları vardı. Özellikle Kuzey Kutbundan uzaklaştıkça gerçek bozulmuş oluyordu. Afrika ve Güney Amerika'nın boyutları büyüyor ve aralarındaki uzaklık artmış gözüküyordu. Bu tür izdüşüm için de, kuzey yarı kürenin doğal bir bütün olduğunu vurgulamak amacıyla yapıldığı ileri sürülmüştür.¹⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, harita izdüşümlerini değişik noktaları merkez alarak yapmak modası ortaya çıkmıştır. Böyle haritalar, Moskova'dan, Buenos Aires'ten, Pekin'den veya Cape Town'dan "dünyanın görünümü"nü verirler. Aslında gerçeği göstermezlerse de, haritayı yapanın ne düşünceler içinde olduğunu gösterirler. Örneğin, eski Sovyetler Birliği için çevrelenme ve nükleer yarış, Güney Afrika için yalnızlık, Çin için Sovyet korkusu bu haritalardan anlaşılabilir.¹⁵⁸

Değişik ayrıntılarla haritalar yapmak da yakın tarihimizin meraklarından. Bunlar, ekonomik, siyasal ve kültürel öğeleri içerir, toplumsal yabancılığı vurgular ancak, çoğu toplumsal karmaşıklığı da gözardı ederler.¹⁵⁹

¹⁵⁵ *Ibid.*

¹⁵⁶ Günümüzde kullanılan türüne Kutup izdüşümü denilmektedir. Merkator izdüşümünün yanlışlığını gidermek içinse Arno Peters izdüşümü adı verilen bir yöntem uygulanmaktadır. *Théma Larousse, op.cit.*

¹⁵⁷ Harkavy, *op.cit.*, s. 298.

¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 299.

¹⁵⁹ *Ibid.*

İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde, Alman jeopolitikçisi Karl Haushofer'in yayınladığı *Zeitschrift für Geopolitik* dergisinde uzun zaman haritaların önemi vurgulanmıştır. Doğru zamanda, etkili ve belli bir amaç için çizilmiş haritanın, siyaset için çok önemli olduğu yazılmıştır. Çekoslovakya'nın işgalinden önce, bu dergide Çekoslovak uçaklarının gidebileceği en son sınır olan 550 kilometrelik bir alan Almanya haritası üzerinde çizilerek gösterilmiştir. Haritanın kenarında "küçük bir güç Almanya'yı tehdit ediyor" yazılıdır.¹⁶⁰

H.Schumacher'in yazdığı *Bir Silah Olarak Harita* adlı kitapta bunun bilim ve propagandanın bir birleşimi olduğu iddia edilir. Jeopolitiğin en önemli aracının, öneride bulunan bir harita olduğu ileri sürülmektedir. Haritalar aracılığıyla siyasal propagandaya en güzel örneklerden birisi, Bolivya ve Paraguay arasındaki pul anlaşmazlığıdır. Her iki devletin pulları üstündeki ülke sınırları birbirinden farklıdır.¹⁶¹ Daha yakın bir örnek olarak, Suriye'nin Hatay ilimizi kendi sınırları içinde gösteren haritalarını da verebiliriz.

Gerek haritalarda belirli izdüşümlerin kullanılmasıyla olsun, gerek propaganda amaçlı ve gerçekdışı olsun, bütün yanlışlıklarına karşın jeopolitikte haritaların kullanılması büyük önem taşır. Bütün jeopolitik kuramlar eşliğinde haritalar olduğu halde ileri sürülmüştür. Ayrıca, bunun tersinin olması da olası değildir. Coğrafya ile bu kadar içiçe bir disiplinin haritasız yapılabileceğini savunan kimse olmadığına göre sorun, bilerek yanlış çizimler yapıp yapılmadığıdır ki bu da coğrafyacıların alanına girer.

¹⁶⁰ Hans W. Weigert, *German Geopolitics*, London, Oxford University Press, 1942, s. 14.

¹⁶¹ *Ibid.*

III. JEOPOLİTİĞİN ÖGELERİ

A. PIERRE CELÉRIÉR'E GÖRE¹

Jeopolitiğin ana öğelerini, *devamlı* ve *değişken* olmak üzere ikiye ayırmıştır. *Devamlı öğeler*'den birincisi olan *alan ve bölümleri* ögesinde, insan gruplarının yaşadığı ve kullandığı birbirinden farklı dünya bölgelerinin siyasal bölünmesi ve bu bölgelerin gerek kendi içinde, gerek aralarındaki örgütlenme ele alınmaktadır. Bunlar, siyasetin yapıldığı çerçeveler olarak kabul edilir.

İkinci devamlı öge *yeryüzü özellikleridir* ve bu da değişik alt başlıklara ayrılmıştır. Yeryüzünün içeriği ögesi, insanların ekonomik örgütlenmesi ve refah düzeyi gibi niteliği belirten konulardır. Fiziksel yapı ögesinde, edilgen konumdaki doğa ve o doğayı değiştirecek insanların bunu yapma yeteneği ve örgütlenmeleri irdelenmektedir. Yeryüzünün biçimi ögesi, sınırların niteliği, doğal veya yapay olması (enlem, boylam gibi), sınırların geçirgen olup olmadığıdır (örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrası "Demirperde" gibi). Durum ögesi, yeryüzü bölümünün karasal veya denizsel olup olmadığına göre değerlendirilir. Ülkelerin okyanus ve denizlere yakınlığı, karalar ve denizlerin dağılımı, körfezler, ırmaklar, boğazlar, bunların uygarlığa etkisi ve bir adanın bütünü üstünde yerleşmiş olmanın, deniz devleti olmadaki etkisi ele alınmaktadır. Bunun tam tersi ise merkezi konumlarda bulunmaktır. Merkezi durumda bulunan yeryüzü bölümleri üstündeki ülkelerin kuşatılmışlığı, tampon devletler, kuşatılmışlık kompleksi, tarafsızlık veya savaş alanı durumuna düşmek gibi konular incelenir.

Değişken öğeler, dört alt başlığa ayrılmıştır. Bunlardan birincisi, sayı, yoğunluk, nüfus fazlalığı, azlığı, fazlalıktan doğan göçler, optimum yoğunluk, doğum oranı ve sonuçlarıyla, toplumun dinamizminin ele alındığı *nüfus* ögesidir.

İkincisi *doğal kaynaklardır*. Kaynakların bolluğu ve kalitesi yanında, ürünün ticari değeri ve üretkenlik de incelenir. Kaynaklar iki gruba bölünmüştür. İlki tarım ve balıkçılık, ikincisi minerallerdir. Mineraller içine kömür, petrol, önemli madenler ve bunların çıkarılmasından kullanılmasına kadar bütün endüstri ve

¹ Pierre Célériér, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963, s.17-32.

teknikler girer.

Üçüncü değişken öge, *enerji ve çeşitleri*'dir. Elektrik üretimi, kömür ve petrolden elde edilen enerji, nükleer enerji temel başlıkları oluşturur. Güneş ve deniz enerjisi gibi yeni yöntemler de araştırma kapsamına alınmaktadır.

Dördüncü değişken öge, *siyasal ve toplumsal yapılar*'dır. Siyasal ve toplumsal yapılanma politikayı belirler. Her yapı kendine özgü nitelikler kazanır ve farklılaşır. Yapı toplumun eğilimlerine ne kadar uygunsa o kadar uzun ömürlü olur. Benzer toplumsal ve siyasal yapılar ülkelerarası işbirliğini kolaylaştırır.

B. LÜTFÜ ONGANER'E GÖRE²

Lütfü Onganer jeopolitiğin ana ögelerini devamlı, az değişken ve değişken olarak üçe ayırır. Ancak, makalesinin devamında yalnızca *devamlı* ve *değişken* ögeleri saymıştır. Onganer, ögeler için hem "unsurlar" hem de "elemanlar" deyimini kullanır.

Devamlı ögeleri "*saha*" kelimesiyle de özetlemektedir. "Saha" yedi bölüme ayrılarak incelenir. Birincisi, "saha"nın *doğal bölümleri*'dir ve dağ sıraları, geçitler, ovalar, akarsular, denizler, boğazlar, adalar, körfez ve kanallardan oluştuğu anlatılır. İkincisi *iklim*, üçüncüsü *toprakların konumu*'dur. Ele alınan yerin dünya ticaret yollarının üstünde bulunup bulunmadığı, önemli doğal kaynakları denetlemeye uygun olup olmadığı gibi ölçütler konum ögesini oluşturur. Dördüncü öge, *doğal zenginlikler*'in varlığı, azlığı veya çokluğu olarak tanımlanmaktadır. Beşinci öge, *barajlar ve sulama olanakları*, altıncısı *bitki örtüsünün durumu*'dur. *Sınırların durumu* yedinci devamlı ögeyi oluşturur. Doğal sınırlar, büyük devletlerin çizdiği yapay sınırlar ve ideolojik sınır gibi konular incelenmektedir.

Lütfü Onganer, *değişken ögeler*'i altıya ayırmıştır. Bunlar, nicelik ve nitelik olarak *nüfus*; tarım ürünleri, hayvancılık, balıkçılık, petrol, demir, kömür, bakır, krom gibi önemli *doğal kaynaklar*, *ulaştırma* olanakları; nükleer enerji ve

²Lütfü Onganer, "Genel Olarak Jeopolitik ve Jeopolitik Durumun Milli Güvenlik Politikasına Etkileri," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No. 215 (Eylül 1965), s. 62-64 ve No. 216 (Aralık 1965), s.35-37.

gelecekte kullanılabilir enerji türleri de içinde olacak biçimde *enerji kaynakları*, ülkelerin siyasal nitelikleri, ideolojik bağlar ve bunların ittifaklara etkisinin anlatıldığı *toplumsal ve siyasal yapılar* ve en sonuncu olarak *askerî faaliyetler*'dir.

Doğal kaynakların hem devamlı hem de değişken ögeler içinde sayılmasının nedeni makalenin içeriğinden anlaşılamamıştır. Kanımca, L.Onganer P.Célérier'nin yazdıklarından etkilenecek ve onun saydıklarında bazı küçük ekleme ve değişiklikler yaparak kendi sıralamasını oluşturmaktadır.

C. EMİN SEZGİN VE SELÂHATTİN YILMAZ'A GÖRE³

E.Sezgin ve S.Yılmaz, aralarında bir ayrım yapmaksızın bütün ögeleri bir arada sıralamaktadırlar. *Siyasal bölünme ögesi*, ülkelerin dünya üzerindeki kapladığı yerdir. *Toprak ögesi*, ülkenin stratejik değeri, yeraltı ve yerüstü kaynakları, genişliği, tarım ve sanayi düzeyi, kalkınma plânları, konumudur. *Ülke biçimi ögesi*, denizle olan ilişki, bunun topluma olan etkisi, boğazlar, kanallar, ada devletleri ve topluma olan etkileri, kıta-devletleri ve toplumsal özellikleri, tampon devletlerin durumunu içerir. *Nüfus ögesi*, öncelikli olarak halkın eğitim düzeyi, yoğunluk-doğum oranı-yaş-meslek vb. açılardan istatistikleri, şehirli-köylü oranını, bilimsel ve teknik potansiyeli ele alır. *Toplumsal öge*, ırk, din, dil, ideoloji, gelenekler, ulaşılmış olan kültür seviyesidir. *Ekonomik öge*, hammaddeler, sanayinin ileriliği, teknik düzey, tarım ve ulaştırma olanaklarını inceler. *Siyasal öge*, rejimi, ulusal çıkarları, siyasal gruplaşmalar ve davranışları, öteki devletlerle paylaşılan çıkarları ve benzer konuları değerlendirir. *Stratejik öge*, ikinci bölümde anlatıldığı biçimde, "yer stratejisi" olarak kabul edilmekte ve jeostrateji olarak adlandırılmaktadır.⁴

D. ERSOY TAŞDEMİRCİ'YE GÖRE⁵

E.Taşdemirci ana ögeleri "*statik*" ve "*dinamik*" olmak üzere iki

³Emin Sezgin ve Selâhattin Yılmaz, *Jeopolitik Esaslar (Ders Notları)*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1965, s.12-20.

⁴*Supra.*, bl. II., I. Jeopolitik ve Jeostrateji.

⁵Ersoy Taşdemirci, "Jeopolitik ve Türkiye'nin Jeopolitik Durumu," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No. 323 (Eylül 1989), s.27-30.

başlıkta inceler. Bunlardan “*statik*” *öğeler* de ikiye ayrılır. Birincisi olan *siyasal bölünme ögesi*, alanın devletlere ve devletler gruplarına bölünmesi demektir. İkincisi, *toprak ögesi*’dir ve o da kendi içinde ayrı başlıklar altında ele alınır. Toprakların genişliği ögesi, yalnızca büyüklüğü değil, niteliği ve kaynakları da kapsamaktadır. Toprakların fiziksel yapısı ise, bu fiziksel yapının ulaştırmayı zorlaştırması veya kolaylaştırması, bunun merkezi denetime etkisi, fiziksel yapının değişmesine yol açan barajlar, yollar, tüneller ve köprülerdir. Toprakların biçimi ögesi, ülke topraklarının doğal bir bütünlük içinde olup olmadığı, geçirgenliği (dış ilişkiler açısından) ve ideal sınırların nasıl olduğunu irdelemektedir. Ülkenin konumu ögesi, coğrafi konum ve bu konumun bölgesel duruma etkisini, konumun ittifaklara girmede nasıl rol oynadığını ele almaktadır.

“*Dinamik*” *öğeler*’in beşe ayrıldığını görüyoruz. *Nüfus ögesi*, nicelik ve nitelik, artış hızı, etnik dağılım, değişik grupların nüfusa oranları(yaş, cinsiyet, eğitim gibi), dış göç vb. konularda yoğunlaşmaktadır. *Toplumsal öge*, yaşam tarzı, ırk, dil, din, ideoloji, gelenekler, kültür düzeyini içerir. *Ekonomik öge* ise, hammadde ve pazarlar, kaynakların bolluğu ve niteliği, kaynakların işletilmesinde dışa bağımlılığı incelemektedir. *Siyasal öge* ile siyasal davranışlar, bunun diğer devletlerle gruplaşmadaki etkisi ele alınır. *Jeostratejik öge*, jeopolitiğin bir alt ögesi olarak kabul edilmektedir.

E.Taşdemirci’nin sıralaması, bir istisnaıyla P.Célérier’nin yaptığına tıpkısıdır. Öğelerin sınıflandırmasını “devamlı” ve “değişken” yerine, “statik” ve “dinamik” başlıkları altında yapmış, E.Sezgin ve S.Yılmaz’ın sıralamasındaki stratejik ögeyi de buna eklemeyi unutmamıştır.

E. SUAT İLHAN’A GÖRE

Suat İlhan 1985 ve 1989 yıllarında, içeriği aynı olmakla birlikte, iki farklı öge sıralaması yapmıştır. 1985’de, strateji ve jeopolitiğin üçer ana ögesi olduğunu ve bu öğelerin birbirinin aynısı olduğunu ileri sürmüştür.⁶ İlhan’a göre stratejinin üç ögesi “mekan”, “kuvvet”, “zaman”dır.⁷ Jeopolitiğin “değişmeyen” öğeleri

⁶ Suat İlhan, “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri,” *Bellekten*, C.XLIX, No. 195 (Aralık 1985), s.611.

⁷ *Ibid.*

stratejinin “mekan” ögesinin, “değişen” ögeleri “kuvvet” ögesinin karşılığıdır. Zaman ögesi her ikisinde de aynıdır.⁸

S.İlhan, 1985 yılında yaptığı yayında, ilk iki ana ögeyi alt başlıklara ayırmıştır. *Değişmeyen ögeler*, ülke veya bölgenin sınırları, dünya üzerindeki yeri, kapladığı alan, coğrafi bütünlük gibi nitelikler üzerinde durur. Söz konusu ülke veya bölgenin “coğrafi karakteri” özellikle inceleme gerektiren öneme sahiptir. Ada-devleti, kıta-devleti, kenar-devlet ve kıtaiçi-devlet olma durumu bu başlık altında ele alınır.

Değişen ögeler dört tanedir ve sırasıyla *sosyo-kültürel değerler*, *ekonomik değerler*, *siyasal değerler*, *askerî değerler* olarak sayılmaktadır. Hem strateji hem de jeopolitiğin üçüncü ana ögesi olan *zaman* ile, olayların akıcılığı ve geleceğe yönelik çıkarımların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.⁹

İlhan’ın 1989 yılında yaptığı öge sınıflandırması da benzerlik gösterir ve üçüncü ana öge olarak yine zaman belirtilmektedir.¹⁰ “Değişmeyen” ve “değişen” kelimeleri yerineyse, “coğrafi” ve “beşeri” kelimeleri tercih edilmiştir.

“Coğrafi” ögeler şunlardır: *Kıtalararası ve bölge düzeyinde coğrafi konum ögesi*, dünya ve bölge coğrafyası açısından konumun değerlendirilmesi ve jeopolitik kuramlara göre konumun değerlendirilmesi olarak ikiye ayrılmaktadır. *Sınırlar ve coğrafi bütünlük ögesi*, ülke sınırlarının güvenli ve korunması kolay olup olmadığı, belirgin coğrafi kesimlere dayalı veya yapay olup olmadığı ve ülkenin doğal bütünlüğe sahip olup olmadığıyla ilgilidir. *Alan genişliği ve sahip olunan stratejik kaynaklar ögesi* ise, toprak ve denizlerdeki kullanılan ve potansiyel kaynakları, alan genişliğiyle sağlanan güvenliği, teknik,ulaştırma ve iletişimin alan genişliğine etkisini, alanı değerlendiren insanların niteliğini inceler. *Coğrafi özellik ögesi* ile, ada-devleti, kıta-devleti ve kıtaiçi-devletin nitelikleri ele alınır. Ada-devletin coğrafi bütünlüğü, gelişmişliği, muhafazakârlığı, ticaret ve kültür alışverişinde sahip olduğu kolaylıklar vurgulanır. Bir anakaraya egemen olan

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*

¹⁰ _____, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, *passim*.

ABD, Avustralya gibi devletlerin sahip olduğu güvenli sınırlar, coğrafi bütünlük, kaynaklar ve jeopolitik “erginlik” tanımlanır. Sınırlarının bir bölümü deniz bir bölümü karada olan kenar-devletlerin sınırlarının güvensizliği anlatılır. Sınırlarının bütünü karada olan kıta içi-devletlerin güvenliğinin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında daha çok tehdit altında olduğu ve denge politikası izlemelerinin nedeninin bu olduğu anlatılır.¹¹

“Beşeri” ögeler de beş başlık altında anlatılmaktadır. *Sosyal değerler ögesi*, nüfusun niceliği ve niteliğiyle ilgili bilgileri, dil, tarih, devlet anlayışı ve yapısını, hukuk düzenini, bilim düzeyi ve birikimini, toplumsal disiplini, toplumun duyarlılığını inceler. *Ekonomik değerler ögesi*, stratejik düzeydeki potansiyel ve kullanıma hazır kaynakları, bu kaynakları değerlendirme gücünü, yatırım ve istihdamı, GSMH’ı, kalkınma hızını ve benzer konuları ele almaktadır. *Siyasal değerler ögesi*, iç siyasal güç ve “müzakere” (dış politika) gücünü değerlendirir. *Askerî değerler ögesi* ise, silâhli kuvvetlerdeki personel sayısını, mevcut silâh sistemlerini, silâh sanayi ve dışa bağımlılığı, ordunun eğitim düzeyi ve disiplinini, bütçedeki milli savunma payını, silâhli kuvvetlerin anayasadaki yerini ve halkın ordusuna desteğini anlatır. *Kültür değerleri ve kültür çevresi ögesi* ile, gelenekler, dil, tarih, güzel sanatlar, folklor, din, hukuk ve kurumların kültür çevresine uyumu gibi konular değerlendirilmektedir.¹² Üçüncü ana öge olan *zaman* ile, dünya ve bölge güç merkezlerinde ortaya çıkan değişiklikler belirlenip, geleceğe yönelik hareket yöntemleri saptanmasıyla ögeler tamamlanmaktadır.¹³

S. İlhan’ın 1985 yılında yaptığı sıralama¹⁴ P. Célérier’in sıralamasına çok benzemekle birlikte, jeostrateji olduğu ileri sürülen askeri ögeyi, buraya kadar aktardığım kaynaklardan yararlanarak kendisinininkine eklediği anlaşılıyor. 1989 yılındaki sıralamasındaysa¹⁵, “değişmeyen” ve “değişen” kelimeleri yerine “coğrafi”

¹¹ *Ibid.*, s. 54-75.

¹² *Ibid.*, s. 75-92.

¹³ *Ibid.*, s. 92-94.

¹⁴ Suat İlhan, “Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri,” *Belleten*, C.XLIX, No. 195 (Aralık 1985), s.611.

¹⁵ _____, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, *passim*.

ve “beşeri” kelimelerini tercih etmekte, “beşeri” ögeler sınıflandırmasına “kültür değerleri ve kültür çevresi”ni eklemektedir.

F. ÇAĞDAŞ YORUMLAR

Görüldüğü gibi jeopolitik ögelerinin sıralamasını yapan yazarlar, birbirine oldukça benzer, hatta aynı ögeleri bazı isim değişiklikleri ve küçük eklemelerle açıklamaktadırlar. Bunun bir nedeni vardır. Yukarıda aktarılan yazar sıralaması, ülkemizde ögelerin anlatıldığı yayınların tarih sırasına konmasıyla yaratılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkemizde bu konuyla ilgili yayınlar ilk yapılmaya başlandığında, ögelerin sayıldığı görülmüyordu.¹⁶ Yaklaşık olarak yirmi yıl sonra, Pierre Celériér'nin “Jeopolitik ve Jeostrateji” adıyla yayımlanan kitabında bir sıralama yapılırken, ülkemizdeki jeopolitikle ilgili bütün kitap ve makalelerin ayrılmaz bir parçası durumuna geldiği görülüyor.¹⁷

Güncel yabancı kaynaklarda, jeopolitiğin ögelerini yukarıda açıklanan biçimde, alt başlıklarına kadar inerek sıralama gibi bir merakla karşılaşılmaz.¹⁸ Metinler içinde, kaçınılmaz olarak söz edilir ancak, bu ayrı bir başlık altında yapılmamaktadır. Eski kaynaklar içinde Alfred T. Mahan'ın böyle bir liste yaptığı görülse de, bu yalnızca “ulusların deniz gücünü etkileyen temel ögeler” adı altında yazılmıştır.¹⁹ Güncel yabancı kaynaklarda daha farklı ve daha yalın ögelerden söz edildiği görülebilir.

¹⁶ Örnek olarak bak : Mucip Ataklı, *Hava Coğrafyası ve Jeopolitik*, Eskişehir, Hava Basımevi, 1955 ; M. Koyuluhisarlıoğlu, *Jeopolitik : İlmî Antoloji Denemesi*, İstanbul, Gençlik Kitabevi, 1946 ; Ahmet Cevat Eren, *Jeopolitik Tarihine Toplu Bir Bakış*, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1964 ; S.Sürenkök, *Jeopolitik : “Siyasi Coğrafya” Anlamı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1948 ; Ruhi Turfan, *Jeopolitik : Jeopolitikle İlgili Ana Konular*, İstanbul, İstanbul Matbaacılık Okulu, 1965 ; Behçet Osmanağaoğlu, *Jeopolitik : Devlet İdaresinde, Dış Siyasette Coğrafyanın Rolü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1968.

¹⁷ Pierre Celériér, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963.

¹⁸ Örnek olarak bak : Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, The Press of Kentucky, 1988 ; Michael Don Ward (der.), *The New Geopolitics*, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992 ; Ciro Zoppo ve Charles Zorngibe (der.), *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985.

¹⁹ Mahan, ögeleri şöyle sıralar : 1. Coğrafi konum. 2. Doğal kaynaklar ve iklim dahil fiziksel koşullar. 3. Toprakların genişliği 4. Nüfus 5. Halkın karakteri 6. Hükümetin niteliği. Alfred T. Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History : 1660-1783*, Boston, Little, Brown and Company, 1918, s.28-29.

Peter Vigor'a göre, çağdaş jeopolitik coğrafya, teknoloji ve ulus iradelerinin karşılıklı etkileşimidir.²⁰ Aynı makalede Vigor, "çağdaş jeopolitiğin" şunlardan oluştuğunu anlatır : *coğrafi ögeler* (yani nüfus, alan, coğrafi özelliklerin bütünlüğü, kaynaklar vb.), *teknolojik ögeler* ve *büyük güçlerin politikaları*.²¹ İlk cümledeki "ulusların iradeleri" tanımı ile "büyük güçlerin politikaları" tanımı ters düşmüş gibi gözüküyor ancak, yazar ikinci tanımı kullandığı zaman Sovyet jeopolitiğini anlatmaktadır²² ve bu devletten söz ettiği için ulus iradesiyle politikasını eşdeğer kabul ediyor olsa gerekir. Öte yandan, jeopolitik incelemenin çapına göre her ikisi de geçerli olabilir. İncelenen bir ülkeyse o ülkenin politikası, incelenen bir bölge veya dünya ise büyük güçlerin politikası dikkate alınabilir.

Ciro Zoppo da nükleer çağ jeopolitiğini incelediği makalesinde, bütün jeopolitik teorilerin en genel özellikleri olarak *coğrafya*, *teknoloji* ve *politika*'yı saymaktadır. Ona göre, coğrafi alan teknoloji ve politika etkileşiminin gerçekleştiği yerdir. Üç ögeyi de dinamik kabul etmekle birlikte, coğrafyanın daha devamlı olduğunu anlatır.²³

John Kinnas'a göre, jeopolitiğin üç ana ögesi bulunur. Bunlar, *coğrafya*, *teknoloji* ve *güç*'tür. Coğrafya, alan veya bölge anlamında kullanılmaktadır. İçine doğal kaynaklar, iklim, toprağın verimliliği, enerji kaynakları, ulaştırma ve nüfus girer. Teknoloji, coğrafya ögelerinin rolünü değiştirir ve göreceli önemlerini artırır veya azaltır. Uydular ve küresel bilgi akışı gibi teknolojik ilerlemeler yeni tür sömürgecilikler bile yaratabilir. Güç ise, genelde insan ve doğal kaynaklar üzerindeki denetimle ölçülür.²⁴ Yazar, başka bir ölçme biçimi olarak, "bir sistemin

²⁰ Peter Vigor, "The Soviet View Of Geopolitics," *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s.138.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

²³ Ciro Zoppo, "The Geopolitics of Nuclear Deterrence," *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s.141.

²⁴ Yazarın güçle ilgili kişisel görüşü aktarılmaktadır. Çalışmanın sınırlarını zorlayacağından güç konusunun ayrıntılarına girilmemiştir. Bu tanıma uymayan çok sayıda yayın bulunabilir. Örnek olarak bak : Mehmet Gönülöbol, *Uluslararası Politika*, 4.B., Ankara, Attilâ Kitabevi, 1993, s. 104-112.

oyuncularına uygulanan denetim veya olayların ve sonuçlarının üstündeki etki yeteneği” olarak tanımlamaktadır.²⁵

Jeopolitiğin ögeleri konusunda Zoppo ve Kinnas’ın görüşlerinin daha gerçekçi ve determinist görüşten daha uzak olduğunu düşünüyorum. Jeopolitiği siyasi coğrafyadan ayıran dinamizmi ve esnekliğinin, kalıplaşmış listeler kullanılarak azaltılmaması gerektiği inancındayım. Ancak, coğrafi ögeler üstünde, diğerlerine göre sabit olması nedeniyle, bir ortak düşünceye varılabilir. Bunu herkesin kabul edebileceği bir biçimde “coğrafi güç ögeleri”nin sıralandığı bir uluslararası ilişkiler sözlüğünden almak uygun olabilir.

Birinci coğrafi güç ögesi iklimdir. Esas olarak rüzgar koşulları, buzlanma derecesi ve sıcaklık durumuyla belirlenir. Tarihsel olarak, büyük ulusal güçlerin gelişmesi ılıman iklim koşullarında gerçekleşmiştir. Toplumun iş yapma biçimi ve tarım olanağına doğrudan etkilidir. İnsan eylemleri için en uygun bölgeler, ekvator’un kuzey ve güneyinde, yirmi ilâ altmış dereceler arasındadır. Dünyada karaların yüzde seksen-beşi, ekilebilir toprakların yüzde yetmiş-beşi, nüfusun yüzde doksanı ekvatorun kuzeyindedir. Bu durum, kuzey ılıman bölgenin uluslararası politikadaki etkinliğini anlamak için bir ipucu olabilir.²⁶

İkinci coğrafi güç ögesi konumdur. Ülkenin konumu, iklim, denize ulaşım, kara, deniz ve akarsu ulaştırma yollarının denetlenmesi ve doğal kaynaklar açısından ulusal gücü etkiler. Güçlü komşuların bulunup bulunmadığı da konumla ilgilidir. Dış politika ile konum arasında kaçınılmaz bir bağ bulunur. Büyük ovalar, istilâ yolları olurken büyük su engelleri ile diğer devletlerden ayrılmış İngiltere, Japonya ve ABD gibi ülkeler göreceli olarak güven içinde olmuşlardır. Konumları gereği Kanada ve Lâtin Amerika, ABD’nin etkisinde kalırken, Doğu Avrupa ülkeleri Sovyetlerin etkisinde kalmıştır. Ancak konum güç sağlamaz, yalnızca edinilmesini ve kullanılmasını kolaylaştırır.²⁷

²⁵ John Kinnas, “Geopolitics and the ‘Low Politics’ Perspective,” *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s.254-255.

²⁶ Jack C. Plano ve Roy Olton, *The International Relations Dictionary*, 4.B., Santa Barbara, ABC-Clio, 1988, s.95.

²⁷ *Ibid.*, s. 96.

Üçüncü coğrafi güç ögesi doğal kaynaklardır. Su ve toprak ürünleri, bunların türevleri ve maden kaynaklarından oluşur. Devletin güvenliği ve yaşam düzeyinin yüksekliği için doğal kaynaklara ulaşmak kaçınılmaz bir koşuldur. Yakın zamana kadar, demir ve kömür yaşamsal önemdeyken artık uranyum ve titanyum gibi kaynaklar da önem kazanmıştır. Yüksek endüstrileşme bol hammaddeye gereksinim gösterir. Kaynakların dünya üzerindeki düzensiz dağılımı, uluslararası ticarete, ulaştırmanın gelişmesine, sömürgecilik ve savaşlara neden olmuştur.²⁸

Dördüncü coğrafi güç ögesi büyüklüktür. Tek başına büyüklük ulusal gücü garanti etmez. Bununla birlikte nüfus, doğal kaynak, teknolojik gelişme, toplumsal uyum ve liderlik gerekmektedir. Ancak büyüklük, devletin gücünü arttırmasıyla ilişkilidir. Ülke ne kadar büyük olursa o kadar çok doğal kaynak bulunması ve daha çok insanı beslemesi olasıdır.²⁹

Beşinci coğrafi güç ögesi topoğrafyadır. Yükseklik, akarsu sistemleri, dağ sıraları, ovalar ve bataklıklar gibi temel nitelikleri içerir. Topoğrafya, bir devletin hem toplumsal ve siyasal yaşamını hem de diğer devletlerle ilişkilerini etkiler. Örneğin, yükseklik tarımı etkiler, dağlar, ovalar ve ırmaklar nüfusun yoğunlaşacağı yerleri belirler. İletişimi güçleştiren topoğrafik özellikler kültürel farklılıklar yaratır. Bu özellikler doğal bir bütünlük oluşturduğu zaman siyasal sınırların da istikrarlı olmasını sağlar. Ancak, teknolojik düzeyin üstün olduğu durumlarda topoğrafyanın yarattığı dezavantajlar giderilebilir.³⁰

Güncel jeopolitiğin diğer ögeleri olan teknoloji ve gücün anlatılması bu çalışmanın sınırlarını zorlayacağından, yalnızca coğrafi güç ögelerinin özetlenmesiyle yetinilmiştir.

²⁸ *Ibid.*, s. 96-97.

²⁹ *Ibid.*, s. 97-98.

³⁰ *Ibid.*, s. 98.

IV. JEOPOLİTİK KURAMLAR VE KURAMCILAR

A. ALFRED THAYER MAHAN VE DENİZ EGEMENLİĞİ KURAMI

A. Mahan, 27 Eylül 1840'da doğdu. 1859'da ABD Annapolis Deniz Akademisinden mezun oldu. Amerikan İç Savaşı'na katıldı. 1886'da Newport Deniz Harp Okuluna müdür olarak atandı. 1890 yılında yazdığı *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783* (Deniz Gücünün Tarih Üstündeki Etkisi 1660-1783) adlı kitap, Amerikan Deniz Kuvvetlerinde ilk önce çok taraftar bulmasa da, İngiltere'de yankı yarattı. 1893'te İngiltere'ye gittiğinde, Kraliçe ve diğer soylular büyük bir ilgi gösterdiler. Oxford ve Cambridge Üniversiteleri Mahan'a onur dereceleri verdi. Hatta *Times* gazetesi onu "yeni Kopernik" olarak tanımladı. Bunda hem İngilizlerin deniz gücüyle imparatorluk olmasını övmüş olması etkiliydi, hem de 1892'de yazdığı *The Influence of Sea Power Upon the French Revolution and Empire 1793-1812* (İmparatorluk ve Fransız Devrimine Deniz Gücünün Etkisi 1793-1812) adlı kitap. İngilizler bu iki kitapta yazılanları, İngiliz cesaret, dayanıklılık, yetenek ve gücünün seçkin bir örneği olarak kabul etmişti.¹

Emekli olduktan sonra daha çok yazısı yayımlandı. Toplam olarak yirmi kitap, 137 makale yazmıştır. Bunlardan dolayı 1896'da Harvard Üniversitesi, 1897'de Yale Üniversitesi, 1900'de Columbia Üniversitesi, 1909'da McGill Üniversitesinden onur dereceleri aldı. 1 Aralık 1914'de, yetmiş-dört yaşında öldü.²

Yazdığı kitaplardan önemli olan ikisinde³, 1660'dan 1812'ye kadar İngiliz denizcilik tarihini, İngilizlerin Hollanda, İspanya, Danimarka ve temel olarak

¹ Philip A. Crowl, "Alfred Thayer Mahan : The Naval Historian," *Makers of Modern Strategy*, der. Peter Paret, New Jersey, Princeton University Press, 1986, s. 444-448.

² *Ibid.*, s. 448-449.

³ Bunlar : *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* ve *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812*'dir.

Fransa ile yaptığı deniz savaşlarını, bunların siyasal nedenlerini ve siyasal, ekonomik, askerî sonuçlarını irdelemiştir.⁴

A.Mahan, değişik kaynaklardan esinlenmiştir. 1884'te, Theodor Mommsen'in *Roma Tarihi* adlı kitabını okurken, "Hannibal'ın Kartaca ile deniz bağlantısı bulunsaydı ve İtalya'yı denizden kuşatsaydı ne olurdu?" sorusunu sorarak düşüncelerini oluşturmaya başlamış ve imparatorlukların yükseliş ve çöküşlerinin denizleri denetim altında tutmak veya tutamakla belirlendiğine karar vermişti. Daha sonra, İsviçre'li stratejist Antoine-Henri Jomini'nin deniz savaşlarına da uygulanabilecek çok az sayıdaki kara savaşı ilkelerini öğrenmiştir.⁵ Denizlere egemen olmanın, o zamana kadar gerçek değeri bilinmemiş bir tarihsel öge olduğuna karar vermiş ve yazdıklarının odak noktasını bu düşünce oluşturmuştur.⁶

En önemli kitabı olan *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*'de⁷, bir donanmaya olan gereksinimin ancak deniz ticaret filosuna sahip olunca ortaya çıktığını ileri sürer. ABD donanmasının çok zayıf olmasını buna bağlamaktadır. Bir donanma yaratılması için iki olasılık olduğunu savunmuştur. Birincisi, ABD'nin deniz ticaretinin artması, böylece bir donanmaya da gereksinim duymasıdır. İkincisi ise, Panama Kanalı eğer açılırsa, bunun bir dürtü yaratmasıdır.⁸

⁴ Crowl, *op.cit.*, s. 449.

⁵ *Ibid.*, s. 456'dan : Antoine-Henri Jomini, *The Art of War*, Philadelphia, Westport, 1862. Orijinal adı *Précis de l'art de la guerre*'dir. A.Jomini'nin ileri sürdüğü üç ana ilke vardır. İlki, en uygun zamanda ve ataklıkla, sonucu belirleyecek noktada, eğer varsa düşman gücünün bölünmüş birliklerine bütün gücümüzle saldırmaktır. İkincisi, düşmanın konumuna göre merkezi bir yer tutacak biçimde manevra yapmak, böylece gücünü böldüğü yerde bütün birliklerle saldırmak olanağını elde etmektir. Üçüncüsü, takviye birlikleri, cephane ve haberleşmeyi kesintisiz sağlayacak lojistik destek örgütlenmesini yapmaktır.

⁶ Crowl, *op.cit.*, s. 450.

⁷ Diğer bazı eserleri şunlardır *Ibid.*, s. 444-477'den : *Naval Administration and Warfare*, Boston, 1906; *From Sail to Steam . Recollections of Naval Life*, London and New York, 1907; *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire 1793-1812*, 2C., Boston, 1892; *The Interest of America in Sea Power, Present and Future*, Boston, 1897; *Lessons of the War with Spain and Other Articles*, Boston, 1899; *Naval Strategy : Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*, Boston, 1911; *Sea Power in Its Relations to the War of 1812*, 2C., New York, 1903; *Admiral Farragut*, New York, 1892; *The Major Operations of the Navies in the War of American Independence*, Boston, 1913; *Retrospect and Prospect : Studies in International Relations, Naval and Political*, Boston, 1902; *Armaments and Arbitration, or the Place of Force in the International Relations of States*, New York and London, 1912.

⁸ Alfred T. Mahan, *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, 12. B., Boston, Little,Brown and Company, 1918, s. 25-26.

A.Mahan'a göre deniz gücü tarihin akışına yön verir. Denize açılabilen devletlerin tarih ve siyasetlerini etkileyen üç öge vardır. İlki *üretim*'dir. Alışveriş yapmak için satılabilecek mallar üretilmelidir. İkincisi *gemicilik*'tir. Üretileni taşıyacak gemiler gerekir. Üçüncüsü *sömürgeler*'dir ve donanmaların hareket alanını genişletmek ve gerektiğinde sığınmaları için gerekir.⁹

Devletlerin deniz güçlerini etkileyen temel koşullarıysa şöyle sıralamıştır: Birinci koşul coğrafi konumdur¹⁰ Eğer bir devlet, karadan hiçbir tehlikenin gelmeyeceği ve kara yoluyla yayılma olanağına sahip olmadığı bir konumda ise bütün gücüyle denize yönelir. Buna örnek İngiltere'dir. Kara sınırları olan bir devlete oranla daha avantajlıdır.

Eğer devlet, deniz gücünü istediği zaman dağıtıp istediğinde toplayabilecek konumda ise bu da avantajdır. Örneğin, İngiltere böyle bir konumdayken, Fransa'nın hem Atlantik Okyanus'unda hem de Akdeniz'de, yani birbirinden ayrı iki denizde kıyısı vardır. Bu nedenle donanmasının bütününe kolayca biraraya getiremez.¹¹

Konumun merkezi olması da ayrı bir stratejik avantaj sağlar. Böylece devlet, topladığı donanmasını bir düşman üzerinde yoğunlaştırabilir. Bunun örneği de İngiltere'dir. İstedikinde Fransa, Hollanda veya Baltık devletlerine karşı donanmasını yoğunlaştırabilir, böylece birliklerini bir bütün olarak kullanabilir.¹²

Düşmana yakınlık avantaj sağlar. İngilizler, Fransız ticaret yolunu böyle yok etmiştir. Örneğin ABD bu konuda dezavantajlıdır. Bu sorunu çözmesi için müttefik limanlar bulması gerekir.¹³

Eğer bir devlet açık denize kolaylıkla çıkarken, aynı zamanda başka devletlerin çıkışını zorlaştıran bir geçiti elinde tutuyorsa, bu avantaj sağlar. Örneğin,

⁹ *Ibid.*, s. 28.

¹⁰ *Ibid.*, s. 29-35.

¹¹ *Ibid.*, s. 29.

¹² *Ibid.*, s. 30.

¹³ *Ibid.*, s. 31.

İngiltere'nin rakipleri Manş Kanalı'ndan geçmek zorundadır. Cebelitarık, Süveyş, (açıldığı zaman) Panama'da böyledir. Bu yüzden ABD'nin Karayipler'de üsleri olmalı ve stratejik noktaya yakın bulunmalıdır.¹⁴

İkinci koşul “fiziksel konfigürasyon”, yani devlet alanının coğrafi nitelikleridir.¹⁵ Denize kıyısı olan devletlerin başka bölgelerle ilişkisi sağlanabilir. Çok sayıda ve derin limanlar güç ve zenginlik sağlar. Eğer ulaşım sağlayan ırmaklar varsa bu güç daha da artar. Ancak, eğer iyi savunulmazlarsa sağladıkları ulaşım bir dezavantaja dönüşür ve düşman tarafından kullanılırlar.¹⁶

Bir ulusun denizci olmasında etken başka koşullar da vardır. Örneğin, yaşanan ülkenin toprağı verimli, iklimi iyi ve kendi üretimiyle insanların gereksinimleri bütünüyle karşılanabiliyorsa, denizcilik çok gelişmeyebilir. Fransa böyledir.¹⁷ İtalya benzeri bir durum, yani dağlarla iki kıyısının arası bölünmüş, uzun bir yarımada durumu, denizciliğın gelişmesine yol açar.¹⁸ Eğer, İtalya ile Sicilya örneğinde olduğu gibi, bir ülke deniz ile bölünüyorsa, bu denizin denetimi yaşamsal önem taşır.¹⁹

Deniz gücü olmakta etken üçüncü koşul da ülke büyüklüğüdür. Yalnızca alan genişliği değil kıyıların uzunluğu, limanlarının büyüklüğü de bunun içine girer. Ancak, eğer büyük bir ülkede nüfus azsa bu durum sakınca yaratır.²⁰

Dördüncü koşul nüfustur. Nüfusun, ülkenin büyüklüğüyle orantılı olması gerekir. Sayının yanında önemli diğer konu da, insanların ne kadarının denizcilik yapabileceğı ve denizcilik için gerekli malzemeyi üretebileceğidir. Bir donanmayı devamlı olarak kuvvetli tutabilmek için pek çok meslekten insana ve çeşitli ürünlere

¹⁴ *Ibid.*, s. 31-33.

¹⁵ *Ibid.*, s. 35-42.

¹⁶ *Ibid.*, s. 35.

¹⁷ *Ibid.*, s. 36-39.

¹⁸ *Ibid.*, s. 39.

¹⁹ *Ibid.*, s. 40.

²⁰ *Ibid.*, s. 42-44.

gereksinim vardır. İstendiğinde asker yapabilmek için denizciliğe yatkın insanlar gerekir. Böylece, donanmanın yedekleri belirlenir.²¹

Beşinci koşul ulusal karakterdir. Bir ulus ticaretini ne kadar çok ve yaygın şekilde deniz yoluyla yapıyorsa, o oranda bir deniz gücü olmuştur. Böyle uluslarda değişik nitelikler görülür. İspanyollar iyi denizcidirler ancak bunu yağma için yapmışlar, Amerika'dan sadece altın ve gümüş için yararlanmışlar, anavatanları fazla bir şey üretmemiş ve halkları dağılmıştır. Böylece aldıkları altınları bütün gereksinimlerini gidermek için tüketmişlerdir. İngiliz ve Hollandalılar da çıkarlarını düşünürler ancak, bunu yaparken sabırlı olmuşlar, sömürgelerini İspanyollar kadar soyup bırakmamış, böylece biraz olsun gelişmesini de sağlamışlardır.²² Ticaretin soylu bir iş olmadığı inancı da kimi devletlerin belli sınıflarınca bu işin yapılmamasına neden olmuştur. Ticaret yapmanın soylu sınıfın işi olmadığı inancı zorlukla ve zaman içinde değişmiştir. Kısacası, ulusal niteliklerin sonucu olan toplumsal duygular ticaret ve denizciliğe bakış biçimini belirlemektedir.²³

Altıncı koşul hükümetin niteliğidir. Koşullar içinde en geniş yer buna ayrılmıştır. A.Mahan'a göre, yönetenlerin kararları bir devletin deniz gücü üzerinde çok etkilidir. Meclisle yönetilenlerden çok, despotça yönetilenler daha iyi donanmaya sahip olmuşlardır. Deniz gücü olmak için gerekli üretim, gemicilik ve sömürgelerin planlanması bir kişi tarafından daha iyi yapılır. Parlamentolarda ise pek çok kişinin çıkarı çatıştığından bu iş daha zorlaşır.²⁴

Yukarıdaki koşulları anlattıktan sonra Mahan, ABD'nin durumunu inceleyerek yalnızca üretim yapıldığını ancak, gemicilik ve sömürgelerin bulunmadığını belirtir. Bir deniz gücü olmak için, ABD'nin daha barıştan başlayarak donanmasını kurması ve geliştirmesi gerektiğini düşünmektedir.²⁵

²¹ *Ibid.*, s. 44-49.

²² *Ibid.*, s. 50-58.

²³ *Ibid.*, s. 54-55.

²⁴ *Ibid.*, s. 58-83.

²⁵ *Ibid.*, s. 83,84.

A.Mahan, *sea power* (deniz gücü) deyimini ilk kullanan kişidir. Kitapları incelendiğinde, deniz gücünü iki değişik anlamda kullandığı görülmüştür. Birincisi, deniz kuvvetlerinin üstünlüğü ile denizlere egemen olmak, “ulusal zenginlik ve büyüklük” sağlayan deniz ticareti, denizaşırı topraklar edinmek ve dış pazarlara ayrıcalıklı ulaşım anlamıdır. İkincisi, kendisinin tanım yaparken tek tek saydığı üretim, gemicilik, sömürge ve pazarlardır. Aslında, deniz gücü deyimini iki kelimeyle bunları anlatmaya yeterli oluyor. A.Mahan bu gücü, “sonsuz bir esneklik ile her yöne hareket eden, sayısız etkileşimler içinde karmaşık bir organizmaya” benzetiyordu.²⁶ Bu benzetme, devleti organizma gibi kabul eden Friedrich Ratzel’in düşünceleriyle ilginç biçimde benzeşmektedir.²⁷

A.Mahan, deniz gücüyle ilgili yazdığı en önemli iki kitapta²⁸, İngiltere ile Fransa’nın 1688’den 1815’e kadar mücadelesinde sonucun hep denizlerin denetimine sahip olmak ya da olmamakla alındığını anlatıyordu. Daha sonra bazı tarihçiler bu değerlendirmeyi yanlış buldu.²⁹ Çünkü, bazı öğeleri dikkate almaksızın, durumu gereğinden fazla basitleştirdiğini düşünüyorlardı. Öncelikle, A.Mahan’ın kuramı deniz gücü olmayan Rus, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının yükselişini açıklamıyordu. Ayrıca, İngilizler yalnızca deniz üstünlüğü ile zafer kazanmıyordu. Kara ordusunun harekâtları ve Avrupa anakarasındaki müttefikleri de önemliydi. İngiliz devlet adamlarının Fransa’ya düşman koalisyonlar yaratmakta gösterdiği diplomatik başarı da gözardı edilemezdi.³⁰

A.Mahan’ın en çok önem verdiği konulardan birisi, deniz ticaretini denetlemektir. “Ticaretin durdurulması, barış yapmaya zorlar” diyordu.

²⁶ Crowl, *op.cit.*, s. 451.

²⁷ *Infra.*, B. Friedrich Ratzel.

²⁸ Crowl, *op.cit.*, s. 449’dan : Bunlar *The Influence of Sea Power upon History, 1660-1783* ve *The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire, 1793-1812*’dir.

²⁹ Crowl, *op.cit.*, s. 452’den : örneğin Charles A. Beard, *A Foreign Policy for America*, New York, 1940, s. 75-76 ; Gerald S. Graham, *The Politics of Naval Supremacy : Studies in British Maritime Ascendancy*, Cambridge, 1965, s. 6-8, 19-27 ; Paul M. Kennedy, *The Rise and Fall of British Naval Mastery*, New York, 1976, *passim*.

³⁰ Crowl, *op.cit.*, s. 452-453.

Donanmaların başta gelen işlevinin denizlere egemen olmak yoluyla deniz ticaretini denetlemek olduğunu yazmıştır.³¹

Deniz kuvvetleriyle ilgili kabul ettiği ilkelerden en önemlileri, düşmanın ticaretini engelleyerek onu ekonomik olarak “boğmak”, kendi ticaretini korumak ve eğer düşman denizde savaşmak isterse, kendi gücünü bölmeden düşman gücünün üstüne gitmektir. Donanmaların kara bombardımanı görevinde kullanılmasını ise yararsız buluyordu.³²

A.Mahan, A.Jomini'nin kara savaşıyla ilgili kitabından etkilenmiş ve onun yaptığı gibi deniz savaşının genel kurallarına varmaya çalışmıştır. Ancak, Jomini gibi sistematik olmadığından, düşünceleri pek çok makale ve kitaba dağılmış durumdaydı. Daha sonra bunlar 1911'de derlenerek *Naval Strategy : Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*³³ (Deniz Stratejisi : Karadaki Askerî Harekâtların İlke ve Uygulamalarıyla Farkı ve Karşılaştırması) adıyla basılmıştır.³⁴

A.Mahan, ABD'nin karadaki gelişimle ilgilenirken, denizdeki çıkarlarını ihmal ettiğini, hükümetinin demokratik olduğunu, oysa demokrasilerin İngiliz aristokrasisi ile karşılaştırıldığında askeri harcama yapmakta daha isteksiz olduğunu, ticaret gemileri ve donanmasının küçük olduğunu, halkının küçük bir bölümünün denizle ilgilendiğini, denizaşırı sömürge, üs ve ikmal merkezlerinin olmadığını belirterek bu durumu eleştirir. Ancak, ona göre Panama Kanalı'nın açılmasıyla halkın denize ilgisi artacaktı. Daha Panama Kanalı açılmadan, Karayipler'de egemenliği sağlamak ve Avrupalılara olanak tanımamak gerektiğini yazmıştır. 1903'te, ABD Panama'ya egemen olmuştur. Zaten, 1898 savaşıyla İspanya da bölgeden uzaklaştırılmıştı. Böylece açıkça sözünü etmediği ilkelerinden

³¹ *Ibid.*, s. 455.

³² *Ibid.*, s. 457-461.

³³ *Ibid.*, s. 458'den : Alfred Thayer Mahan, *Naval Strategy : Compared and Contrasted with the Principles and Practice of Military Operations on Land*, Boston, 1911.

³⁴ Crowl, *op.cit.*, s. 457.

birinin de sömürgecilik olduğunu anlıyoruz.³⁵ ABD'nin yayılmacılık (veya sömürgecilik) için sahip olduğu "felsefi" ve "ahlaki" düşüncelere, Mahan'ın jeopolitik perspektif kattığı T. Ataöv tarafından da geniş biçimde incelenmiştir.³⁶ Bu "felsefi" ve "ahlaki" hazırlık, *Manifest Destiny* (Kaçınılmaz Yazgı) savı, "Toplumsal Darwinizm" akımı, kilisenin misyonerlik çalışmaları ve benzer düşüncelerle oluşturulmuştu.³⁷ T. Ataöv'e göre, "genişleme teorisi jeopolitik bir öz" kazanmış ve "Mahan dünya egemenliğini denizlere egemenlik teorisine oturarak Amerikan liderleri ve halkını büyüme, genişleme ve sömürgelere sahip olma yönünde eğitmek için" çaba göstermiştir.³⁸ A.Mahan, sömürgecilik yoluyla Asya pazarında da Avrupa ile rekabet etme olanağı doğacağını belirtmekteydi.³⁹

A.Mahan'a göre Porto Riko da önemlidir. Britanya için Mısır ve etrafındaki çıkarları açısından Malta ne ise, ABD için de Porto Riko odur. Diğer önemli bir konuda Hawaii Adalarıdır. Amerikan batı kıyılarından 3000 mil batıya kadar hiç bir ülkenin kömür ikmali yapabileceği bir üs olmamalıydı. Bunu 1890'da yazdı. 1893'te Hawaii'de oturan Amerikalılar, Kraliçe'yi devirip bir cumhuriyet kurunca⁴⁰, hemen Sandwich adalarının da Çin'in bir gün güçlenmesi olasılığına karşı ilhak edilmesi gerektiğini yazdı. Gelişmeler onun düşünceleri doğrultusunda olmuştur. Guam ele geçirildi. Hawaii ve Filipinler ilhak edildi. Wake Adası işgal edildi. ABD bir anda, Mahan'ın dilediği gibi "imparatorluk" olmuştu.⁴¹

A.Mahan'ın görüşleri çok uzun bir süre ABD'ni yönetenleri etkisi altına almıştır. Theodore Roosevelt, 1890 yılında Deniz Kuvvetleri Bakanı McKinley'in

³⁵ *Ibid.*, s.463. Söz konusu kitaptaki *imperialism* kelimesi sömürgecilik olarak Türkçe'ye çevrilmiştir. A.Mahan, deniz gücü olabilmek için gerekli üç öğeden biri olarak *colony* (sömürge) kelimesini kullanmış olsa da, *imperialism* kelimesine kitabında rastlanmamaktadır.

³⁶ Türkkaya Ataöv, "The Origins of U.S. Expansion," *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. VI(1965), s. 15-22. Bu konuyla ilgili yararlanılabilecek kaynaklar T. Ataöv'ün adı geçen araştırmasında bulunabilir.

³⁷ *Ibid.*, s. 16-20.

³⁸ *Ibid.*, s. 20.

³⁹ Crowl, *op.cit.*, s. 464.

⁴⁰ Ataöv, *op.cit.*, s. 25-29.

⁴¹ Crowl, *op.cit.*, s.465.

yardımcısıyken Mahan hayranıydı. Abartılı bir tanımla, Mahan'ın deniz gücü düşüncesi Roosevelt'in kişiliğinde Beyaz Saray'a girmiştir. Hatta başkan olarak Roosevelt, Mahan'dan bile çok deniz gücü taraftarıydı. 1907'ye gelindiğinde ise Mahan'ın düşünceleri eskisi kadar tutulmaz oldu çünkü, teknolojiye güvenmiyordu ve Roosevelt'in de desteklediği *dreadnought* denen büyük silahlı gemiler yerine biraz daha küçük gemilerin yapımını savunuyordu.⁴² Oysa ilk düşüncelerini açıkladığında, sadece savunma için küçük gemilerin bulundurulmasını eleştirerek, denizlere egemen olmak için ABD'nin büyük gemiler yapmasını savunmuş ve olaylar onun düşüncelerine uygun gelişerek bu büyük gemiler yapılmıştı.⁴³

Kitapları ABD'nin dışında daha çok ilgi çekmişti. Ancak, İngiltere'de ödüller almasına rağmen, İngiliz deniz siyasetini etkilediği söylenemez. Daha 1889 yılında çıkarılan bir yasayla, İngiliz Donanmasında bulunacak gemi sayısının en az herhangi iki devletin donanmalarının toplamı kadar olması kabul edilmişti.⁴⁴

Almanya'da da A.Mahan'ın çalışmaları iyi biliniyordu. İmparator II. Wilhelm, çocukluğundan beri denizciliğe meraklıydı ve Mahan'ın hayranıydı. 1894 yılında, *New York Herald* gazetesine verdiği demeçte "şu anda Mahan'ın kitabını okumuyorum, adeta tüketiyorum ve ezberlemeye çalışıyorum" demişti. İmparator, kitabın her gemide bulunmasını ve bütün subaylarca öğrenilmesini emretmişti.⁴⁵

İkinci Dünya Savaşında, ABD Deniz Kuvvetleri Harekât Başkanı Oramiral Ernest J. King tam bir Mahan taraftarıydı. Ancak, Pasifik Okyanus'undaki savaş onun dilediği gibi olmadı. A.Mahan, savaş gemileri mücadelesinin savaşın kaderini belirleyeceğine inanırdı. Oysa Pasifik Okyanus'unda zafer yalnızca donanmanın yaptığı harekâtlarla değil, bütün kuvvetlerin katılımıyla gerçekleşti.⁴⁶ 1945'ten sonra da gelişmeler kuvvetlerin birbirine bağımlılığını

⁴² *Ibid.*, s. 472.

⁴³ Ataöv, *op.cit.*, s. 21.

⁴⁴ Crowl, *op.cit.*, s. 473.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ *Ibid.*, s. 476.

arttırdı. A.Mahan'ın öngöründe bulunması olanaksız bulunan gelişmeler ortaya çıktı. Ancak, Mahan adına halen daha saygı duyulmaktadır.⁴⁷

Hiçbir düşünür, deniz gücü kuramını ve deniz stratejisini Mahan kadar etkilememiştir. ABD'nin deniz siyasetinde devrim yaratmış, İngiltere ve Almanya'da büyük yankılar uyandırmış, yazıları Fransa, İtalya, Rusya, Japonya ve diğer ülkelerin deniz gücüne bakışlarını etkilemiştir. Bir çok ülkede, yalnızca askerler tarafından değil hükümetlerce de kabul edilen bir deniz gücü öğretisi yaratmıştır.⁴⁸

A.Mahan'ın görüşleri çok eleştiriye de uğramıştır. İngilizlerin Fransızları yenilgiye uğratmasında, donanmaları kadar diplomalarının de etkili olduğuna daha önce değinilmişti. Ayrıca, bazı yazarların belirttiği gibi⁴⁹, Kraliyet Donanmasının sömürge ticaretini engellemesinin Fransa'nın Avrupa'daki stratejik durumunu çok değiştirdiğiyle ilgili elde bulgu yoktur. Denizlerin denetimini yitirmek, Fransız kaynaklarını azaltmış ancak yok edememiştir. Bir güç olarak kalmasını da engelleyememiştir. Fransa'nın, Kraliyet Donanması tarafından "boğulması" diye bir şey yoktur.⁵⁰

Paul Kennedy, Amerikan Bağımsızlık Savaşında, Fransız Donanmasının Yorktown'a yaptığı çıkarma haricinde, deniz gücünün savaşın kaderini etkilemediğini ileri sürmüştür.⁵¹ Kennedy, Amerikan İç Savaşı konusunda da benzer düşünceler içindedir.⁵²

⁴⁷ *Ibid.*, s. 477.

⁴⁸ Margaret T. Sprout, "Mahan," *Modern Stratejinin Yaratıcıları : Machiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce*, der. E. M. Earle, çev. G. Ülgezen, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 353-354.

⁴⁹ *Supra.*, dipnot 29.

⁵⁰ Crowl, *op.cit.*, s. 453.

⁵¹ Paul Kennedy, "...Amerikan isyanı yayılınca, bu isyanın bastırılması, İngiliz kuvvetlerinin anayurtlarındaki üslerinden 3000 mil uzaklıkta geniş çaplı bir kara savaşı yapmalarını gerektirecekti." der. Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. B. Karanakçı, 3.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991, s. 138.

⁵² Paul Kennedy'e göre, "her iki tarafta da donanma denebilecek pek bir şey yoktu. Kuzeyin batıdaki harekât alanlarında yaptığı saldırılara yardımcı olan, demiryolu ve su yolu ulaşımının, *bir arada* başarıyla kullanılması olmuştur". *Ibid.*, s. 212.

A.Mahan'ın Trafalgar Deniz Savaşına çok önem vermesi ve Fransa'nın yenilgisini buna bağlaması da doğru bulunmamaktadır. Napoleon Bonaparte, Ulm, Austerlitz, Jena ve Wagram'da da büyük zaferler kazanmıştı. Oysa o sırada Britanya yine denizlere egemendi. A.Mahan, Fransızların yenilgisindeki Rus payını da ihmal ediyordu. Oysa, Fransa Leipzig Savaşında 300.000 asker kaybetmişti. Fransızlar Waterloo'da son felâketi yaşadığında, söz konusu olan orduların çarpışmasıydı, karar ögesi gemiler değildi.⁵³

D. H. Fischer, Mahan'ı karmaşığı basite, çokluğu teke indirgemekle suçlamıştır. "Gerekli öğelerden birini, yeterli öge kabul etmiştir" der. Deniz gücü gereklidir ancak yeterli değildir. Mahan'ın, bir mantık adamı ve bir tarihçi olarak yönteminin yanlış olduğunu, önyargılı olduğu için gerçekleri bir kurguya dönüştürdüğünü iddia etmiştir.⁵⁴

B. FRIEDRICH RATZEL

1844-1904 yılları arasında yaşamıştır. Münich ve Leipzig Üniversitelerinde coğrafya profesörlüğü yapmıştır.⁵⁵ Weigert'e göre aynı zamanda oşinografıdır.⁵⁶ Jeopolitik kelimesini kullanmamakla birlikte, jeopolitiğin kurucularından sayılır ve siyasi coğrafyadan jeopolitiğe geçişi hazırlamıştır.⁵⁷ Görüşlerini 1897 yılında *Politische Geographie* (siyasi coğrafya) adlı kitabında açıklamıştır.⁵⁸

⁵³ Crowl, *op.cit.*, s. 454.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 454'den : David Hackett Fischer, *Historians' Fallacies . Toward a Logic of Historical Thought*, New York, 1970, s. 172.

⁵⁵ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 9.

⁵⁶ Hans W. Weigert, *German Geopolitics*, London, Oxford University Press, 1942, s. 7.

⁵⁷ İlhan, *op.cit.*, s. 9.

⁵⁸ *Ibid.*

F.Ratzel, devleti toprağa bağı bir “organizma” olarak görür ve alan genişliğine özel bir önem verir. Ülke sınırlarının değıştirilebileceğı görüşündedir. Bu görüş, yayılma siyasetine dayanak arayanlar ve özellikle Karl Haushofer⁵⁹ için çıkış noktası olmuştur.⁶⁰

Siyasi coğrafya terimini, anlatmak istedikleri için yeterli bulmayarak *antropogeographie* (antropocoğrafya) terimini ilk kez kullanmıştır. 780 sayfayı aşan *Politische Geographie* adlı kitabında, siyasi coğrafyanın yetersizliğini vurgular.⁶¹

“...ülkelerin sınıflandırılması, istatistiklerin yapılması, tarihsel ve siyasal haritaların çizilmesinde daha gelişkin bir duruma ulaştığını görüyoruz. Buna karşın, siyasi coğrafya günümüzde diğer bilimlere oranla henüz çok geri durumdadır. Her ne kadar, siyasi coğrafya mükemmel haritalar yapmakta ve ülkeleri tanımak için yeni bilgileri getirmekte, nüfusun, iklimin etkilerini olgun bir şekilde açıklamaktaysa da, siyasal bilimler üzerinde tatmin edici bir duruma varamadığı görülmektedir. Bu nedenle siyasi coğrafya cansız ve sade kalmıştır.”⁶²

F.Ratzel’in siyasi coğrafyayı yetersiz bulması, kendisinin siyaset bilimi ve devlet kuramı hakkında ileri sürmek istediğı görüşlerini coğrafi öğelere dayandırmak istemesindendi. Siyasi coğrafyaya ait bilgilerle, fiziksel coğrafyaya ait bilgilerin ayrı ayrı yürütülmesinin coğrafyayı cansız bıraktığını düşünüyor ve siyasi coğrafyanın “anlamlandırılması” ve hatta “öğreti durumuna getirilmesi” gerektiğini savunuyordu. Ratzel, devlet ile toprağı arasındaki ilişkinin açıklanması ve coğrafyanın siyasal bilimleri de kendi alanında işlemesi görüşünü ortaya atmıştır. Böylece siyasi coğrafya bir yaşam ve canlılık kazanmış olacaktı. Yalnızca siyasi coğrafyayı değil, toplumbilimcileri ve tarihçileri de suçlamıştır. “Siyasetle ilgilenen bazı bilim adamları ve toplumbilimciler için devlet sanki boşlukta, havada durmaktadır. Hatta bazı tarihçiler devletin toprağını yalnız bir çiftlik ve büyük bir malikâne gibi kabul etmektedir” diyerek eleştirir. Siyasi coğrafyanın, siyasal

⁵⁹ *Infra.*, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

⁶⁰ İlhan, *op.cit.*, s. 10.

⁶¹ Ahmet Cevat Eren, *Jeopolitik Tarihine Toplu Bir Bakış*, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1964, s.4.

⁶² *Ibid.*, s. 4-5 den : F. Ratzel, *Politische Geographie*, Leipzig, 1897, s. 5.

bilimler, toplumbilimi ve tarihi kendi yapısı içine alarak değerlendirilmesi gerektiğini, ancak bu biçimde siyasi coğrafyanın yeterli olacağını düşünüyordu.⁶³

F.Ratzel, siyasal olarak örgütlenmiş bir toplumun, bulunduğu fiziksel ortamla arasındaki ilişki üstüne genel bir kurama varmak çabasıındaydı. Bu kuramını çeşitli ögeler ile açıklamaktaydı. Bunlar, *Raum* (alan), *Lage* (konum), *Raumsinn* (alan duygusu), *Das Meer* (deniz)dir.⁶⁴

F.Ratzel'e göre alan, o alanı kaplayan grubun siyasal niteliğine bir şeyler katar ve aynı zamanda ondan etkilenir. Konum ise, devletin kapladığı yerin farklılığı, "tekliği"dir.⁶⁵ Ratzel, bireyler ve toplumların bir alan duygusuna sahip olduğunu da savunuyordu. Eğer bu duygu emrederse, siyasal sınırlar aşılabilirdi.⁶⁶ Ulus ise, alan konusunda eğitilmeliydi. "Her insan, daha geniş alan duygusuna sahip olması için eğitilmelidir. Ve bu eğitim, insanların eski küçük alan duygusuna geri dönmemeleri için sürekli tekrarlanmalıdır. Bir devletin çürümesi, alan duygusunun azalmasının sonucudur" demiştir.⁶⁷

F.Ratzel, ulusların "alan duygu"sunun zaman içinde kaybolmadığını savunur. Önceden bir toplulukla birlikte anlam taşıyan bir alan, parçalanmış olsa bile, o alan duygusu (veya düşüncesi) yüzyıllarca yaşar ve günün birinde siyasal bir düşünce olarak tekrar canlanabilir. Buna örnek olarak Roma İmparatorluğu'nun vârisi İtalya'yı ve Cermen İmparatorluğu'nun vârisi Almanya'yı gösteriyordu. Ona göre, iyi bir siyasi coğrafya yönteminde "alan öğreti"si bulunmalı, ulusların gelişmelerinde tarihin en eski dönemlerine kadar varan bir tarih görüşü siyasi coğrafyaya girmeliydi. Özellikle tarih ile toprak, Ratzel açısından birbirine çok bağlıdır. Eğer bir ulus yüzyıllardan beri aynı toprak üstünde devletini sürdürmeyi

⁶³ Eren, *op.cit.*, s. 5.

⁶⁴ Ruhi Turfan, *Geopolitik : Geopolitikle İlgili Ana Konular*, İstanbul, İstanbul Matbaacılık Okulu, 1965, s. 17.

⁶⁵ Saul Bernard Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, New York, Oxford University Press, 1973, s. 39.

⁶⁶ M. Koyuluhisarlıoğlu, *Jeopolitik : İlmi Antoloji Denemesi*, İstanbul, Gençlik Kitabevi Neşriyatı, 1946, s. 84.

⁶⁷ Weigert, *op.cit.*, s. 7.

başarmışsa, tarih o ulusa değişmeyen öyle bir temel vermiştir ki, aynı toprak olmadan o ulusu ve devleti düşünmek olası değildir.⁶⁸

F.Ratzel, ulusların gelişme düzeyinin tarihsel dönemlerini araştırdıktan sonra, her ulusun belirli aşamaları geçmesi gerektiği düşüncesiyle bir *wachstumsgesetz* (ilerleme-gelişme yasası) olduğunu da ileri sürmüştür. Bu ilerleme süreci, üstünde yaşanan topraklarla bütünleşilerek ve karşılıklı etkileşim içinde olacaktır.⁶⁹

F.Ratzel'in farklı bakış açısını en iyi anlatan, devletleri ve devletlerin alan ve konumlarının etkilerini tanımladığı öğelerdir. Bu öğelerin temeli, devleti organik kabul etmesidir. Ona göre, devlet kökleri toprakta olan bir "organizma"dır. İnsanın mükemmelliğinden türemiş, "tinsel ve ahlaki" bir organizma. İnsanların korunma, birlikte çalışma, birlikte yaşamasıyla üstünde yaşanan toprakla bir bağ oluşur. Devlet ve ulusların eylemleri, nitelikleri ve kaderleri, toprağın konumu, büyüklüğü, yüksekliği ve sınırlarının bir ürünüdür. Ratzel, sınırlara özel bir vurgulama yaparak, devletin yardımcı organı olarak kabul eder. Ona göre, sınırlar devletin yükselmekte veya düşmekte olduğunun, güçlü veya zayıf olduğunun bir delilidir.⁷⁰

Yirminci yüzyıl uluslararası politikasında, siyasal güç elde etmek için insanların büyük alanlara gereksinimi olduğunu ve bu alandan yararlanma yeteneği edinmek gerektiğini savunmuştur. Büyük alana sahip ilk çağdaş devlet olan ABD'den çok etkilenmiştir. Avrupa'nın dünya politikasındaki rolünün küçük olacağını, tarihin Kuzey Amerika, Asya, Avustralya ve Güney Amerika gibi anakaraları kaplayan devletlerce belirleneceğini ileri sürmüştür.⁷¹

F.Ratzel, alan, konum ve "alan duygu"sü öğelerinden sonra deniz ögesini de tezine katar. Ona göre, denizler halkların büyüklük ve görkem kaynaklarıdır. Böyle olunca, devlet yönettiği halkın "deniz duygu"sunu sezmeli, siyasal sınırları

⁶⁸ Eren, *op.cit.*, s. 6.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Cohen, *op.cit.*, s. 40.

⁷¹ *Ibid.*

buna göre düzenlemelidir.⁷² Almanya'nın muzaffer olmak için ya güçlü bir donanmaya sahip olması ya da Britanya deniz gücüyle müttefik olması gerektiğini savunmuştur.⁷³

Derwent Whittlesey, Ratzel'in çalışmalarının aslında bilimsel ve yansız olduğunu, belli bir ulustan söz etmeden genel coğrafi konum içinde siyasal olayları incelediğini ancak, Alman Deniz Kuvvetlerinin gelişmesinin ülkesinde yarattığı heyecana kapılarak, geçici olarak bilimsellikten ayrıldığını düşünür.⁷⁴ Pierre Célérier, Ratzel'in görüşlerini "etkili ve yararlı" kabul etmekle birlikte, "ırkçılık anlayışından uzak değildir" biçiminde yorumlamıştır.⁷⁵

Ankara kütüphanelerinde Ratzel'in yalnızca *The History of Mankind* adlı İngilizceye çeviri kitabı bulunmaktadır.⁷⁶ Üç ciltten oluşan bu kitabın birinci cildinde onbir sayfalık bir bölüm konumuzla ilgili olup *The State* altbaşlığı ile başlamaktadır. Devletin bir organizma olduğu tanımı bu kitapta bulunmamıştır. Yalnızca, devletlerin oluşması, büyümesi ve bölünmesini hücre ve organizma örnekleriyle anlatır. Metnin içinde iki kez organizma kelimesi geçmektedir.⁷⁷

C. PAUL VIDAL DE LA BLACHE

1845-1918 yılları arasında yaşamış bir Fransız coğrafyacısıdır.⁷⁸

⁷² Koyuluhisarlıoğlu, *op.cit.*

⁷³ Weigert, *op.cit.*, s. 7.

⁷⁴ Derwent Whittlesey, "Jeopolitik : Haushofer," *Modern Stratejinin Yaratıcıları : Machiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce*, der. E.M. Earle, çev. Gülçin Ülgezen, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 331.

⁷⁵ Pierre Célérier, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963, s. 11.

⁷⁶ Friedrich Ratzel, *The History of Mankind*, çev. A.J. Butler, 3 C., Delhi, Radha Publications, 1989. Bu kitap Bilkent Üniversitesi kütüphanesindedir.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 129-141.

⁷⁸ Célérier, *op.cit.*, s. 10.

Herhangi bir kuram ileri sürmekle değil, F.Ratzel'in görüşlerine karşı çıkararak Fransız görüşünü savunmasıyla tanınmıştır.⁷⁹

F.Ratzel'in siyasi coğrafya'nın yetersizliği ve kapsamının genişletilmesi üstüne görüşleri Avrupa'da çeşitli tepkilerle karşılaşmış, bunlardan en başta geleniyse Almanya ile Alsace-Lorraine bölgesi konusunda çatışma içinde olan Fransa'da, Vidal de la Blache tarafından ortaya konmuştur. Blache, Ratzel'in görüşlerini ileri sürmesinden bir yıl sonra, 1898'de, *Annal de Geographie*'de karşı görüşlerini savunmuştur.⁸⁰

F.Ratzel'in "alan duygusu" savına karşı çıkararak, insanların coğrafyadan etkilendiğini ancak, akıllı varlıklar olduklarını, zaman içinde gelişip, değiştiklerini savunur. Coğrafi olayların açıklamasını ararken, yalnız alanın söz konusu edilmemesi, bununla birlikte zamanın da hesaba katılmasını ister. Coğrafi olaylar durgun değil, "akışkan"dır. Bu, Vidal de la Blache'ın ileri sürdüğü, o zaman için, yeni bir kavram olmuştur. Akışkanlık, insanların özgür seçimleri, ülke ve bölgeler arası ilişkiler, yer değiştirmeler ve iletişimin bir sonucudur.⁸¹ Coğrafi durumu "doğanın başlangıcını sağladığı ama insan tarafından biçimlendiren bir ürün" olarak kabul etmiştir.⁸²

Alsace-Lorraine anlaşmazlığı konusunda Blache, bu bölgenin tarih açısından Alman olamayacağını, bölgenin Fransız toplumunun bilinçli bir parçası olduğunu, tarih gerekçe gösterilerek toprak istenemeyeceğini savunur. Örnek olarak, Napoleon'un ünlü generallerinden Clébert'in aslında Alsace'lı olmasına ve Fransızca'yı çok az bilmesine karşın, Fransa için savaştığını ve insancıl duyguların coğrafi duygulardan daha değerli olduğunu anlatır.⁸³

Vidal de la Blache, Alsace-Lorraine konusunda yararlı olmakla birlikte, F.Ratzel'in görüşlerini çürütmeyi başaramamıştır. Ratzel'in *Siyasi Coğrafya* adlı

⁷⁹ *Ibid.*, s. 10,11.

⁸⁰ Eren, *op.cit.*, s. 7.

⁸¹ Celerier, *op.cit.*, s. 10.

⁸² Koyuluhisarlıoğlu, *op.cit.*, s. 89.

⁸³ Eren, *op.cit.*, s. 7.

kitabına karşı, Vidal de la Blache'ın *Beşeri Coğrafya* adlı bir kitabı yayınlanmıştır.⁸⁴

D. HALFORD J. MACKINDER VE *HEARTLAND* (MERKEZ BÖLGE) KURAMI

1861-1947 yılları arasında yaşamıştır. Londra Üniversitesi coğrafya profesörüdür. Parlamento üyesi, Londra İktisat Okulu Müdürlüğü, Kraliyet Coğrafya Cemiyeti ikinci başkanlığı yapmıştır.⁸⁵

Görüşlerini ilk kez Kraliyet Coğrafya Cemiyetinde 1904 yılında yaptığı konuşmada açıklamıştır. Konuşmasında, keşifler döneminin son bulduğunu, dünya üstünde kapalı bir siyasal sistemin kurulacağını ve mekanize ulaşımın kara ve deniz güçlerinde değişime yol açmakta olduğunu ilk kez ortaya atmıştır. Güç dengesinin "mihver devlet"⁸⁶ lehine değişebileceğini, Avrupa-Asya kara gücü kavramını ve bunun deniz gücü üzerindeki olası tehdidini anlatmıştır.⁸⁷

H.Mackinder'in görüşü, büyük coğrafi bölgeler ile tarihin ana hatları arasında bir ilgi bulunduğudur. Yeryüzünü şöyle değerlendirerek düşüncesini ileri sürer : Bütün okyanusları birleşik bir deniz, bütün karaları da birleşik bir kara kabul ettiğinde, dünyanın 3/4'ü deniz ve 1/4'ü karadır. Karanın 2/3'ünü oluşturan Avrupa - Asya - Afrika'yı tek parça kabul ederek, buna "Dünya Adası" adını verir. Aslında H.Mackinder'e göre, bunlardan yalnızca Asya ile Afrika anakara sayılır,

⁸⁴ *Ibid.*

⁸⁵ İlhan, *op.cit.*, s. 11.

⁸⁶ H.Mackinder, 1904 yılında düşüncelerini açıkladığında *Heartland* terimini değil, *pivot area* terimini kullanmıştı. 1915 yılında J.Fairgrieve tarafından bulunan *Heartland* adı, daha sonra H.Mackinder tarafından da kabul görmüş ve H.Mackinder'in kuramı bu adla anılır olmuştur. *Infra.*, E. James Fairgrieve. Bu çalışmada yararlanılan bütün Türkçe kaynaklarda, *pivot area-Heartland* (merkez bölge) ye egemen olan devlet için "mihver devlet" tanımı kullanılmaktadır. Kuramın ortaya atılmasından SSCB'nin dağılmasına kadar, söz konusu devlet SSCB olmuştur.

⁸⁷ Whittlesey, *op.cit.*, s. 332'den : H. J. Mackinder, "The Geographical Pivot of History," *Geographical Journal*, 23.C.(1904), s. 421-444.

Avrupa ise tıpkı Hindistan gibi Asya'dan uzanmış bir yarımada kabul edilebilir. Asya ve Avrupa birleşimine Avrasya, Akdeniz'e ise Cebelitarık ile Atlantiğe bağlanmış "Atlantik Körfezi" demektir (gerçekten de Latince'de *mediterania* karanın ortasındaki deniz demektir). Karanın geriye kalan 1/3'üyse, Amerika anakarası içinde olmak üzere, büyüklüğüne bakılmaksızın adalar veya dış anakaralar olarak değerlendirilmektedir.⁸⁸

Mackinder'in hesaplamalarını yaptığı dönemde, dünya nüfusunun 14/16'sı "Dünya Adası"nda, 1/16'sı Amerika anakarasında, 1/16'sı bunların dışındaki "adalar"da yaşamaktadır.⁸⁹

"Dünya Adası", çeşitli özelliklerine göre bölgelere ayrılmış ve Mackinder'in sonradan çok atıfta bulunulacak *pivot*, yani "merkez bölge"si tanımlanmıştır. Bu bölge, batıda Volga ırmağı, doğuda Sibirya'nın doğusu, kuzeyde Arktik Okyanusu, güneyde Himalaya Dağları ile çevrilidir. Baltık bölgesi, kıta Avrupa'sı, Anadolu, Hindistan, Çin ve Lena Irmağı doğusunda kalan Rusya'ya "iç kenar ay" (*inner or marginal crescent*) adını verir. Sayılan yerlerin dışında kalan bölgelere ise "adalar veya dış anakaralar" (*islands or outer continents*) adı verilmektedir.⁹⁰

H.Mackinder, "merkez bölge"nin yapısı nedeniyle kuzey, güney ve doğudan saldırıya uğrama olanağının bulunmadığını, batısındaki alçak toprakların aralıksız olarak Almanya'ya kadar uzandığını ve yalnızca karadan saldırıya açık olduğunu, bu nedenle "merkez bölge"nin doğal bir kale olduğunu düşünüyordu. Bu bölgeye egemen olan devlet, saldırılardan korunmuş olarak bütün gücüyle sanayi ve ekonomisini geliştirebilirdi. Bunun sonucunda çok güçlenebilir, tıpkı bir zamanlar Tatar ve Moğollar'ın yaptığı gibi yayılarak, önce Avrasya'yı ele geçirebilir, hazırlayacağı büyük donanmayla da dünyaya egemen olabilirdi. 1904'te "merkez bölge"nin büyük bölümüne sahip olan Rusya'nın bu işi başarabilecek durumda bulunmadığını kabul ediyor ancak, Almanya'nın "merkez bölge"yi işgal

⁸⁸ Emin Sezgin ve Selâhattin Yılmaz, *Jeopolitik Esaslar (Ders Notları)*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1965, s. 53-54.

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ *Ibid.*

ederek bütün Avrasya'ya egemen olabileceğini, bunun da “Dünya Adası”nın egemenliği için uygun olacağını söylüyordu.⁹¹

H.Mackinder, “merkez bölge” kavramını savunma derinliği, potansiyel kaynaklar ve deniz saldırısına karşı “savunmasız olmama” öğelerine dayandırmıştı. Bölge çok büyük, güneye karşı dağ sıraları ve kuzeye karşı da neredeyse yaklaşılamaz buz kitleleri tarafından savunulan bir “kale”ydi. Böyle bir gücün deniz aşırı üslere gereksinimi olmazdı ama, eğer kıyılara ulaşabilir ve büyük bir donanma yapma olanağı edinirse, deniz gücünü de yenebilir veya en azından berabere kalırdı.⁹²

1919'da , “merkez bölge”nin (ki buraya artık *Heartland* denmekteydi) Baltık Denizi, Orta ve Aşağı Tuna bölgesi, Karadeniz, Anadolu, İran, Tibet ve Moğolistan'ı da içerdiğini *Demokratik İdealler ve Gerçek* adlı kitabında yazdı.⁹³ Bunun nedeni, kara ulaştırmasında ve endüstrideki gelişmeler ile nüfustaki artıştır.⁹⁴ Birinci Dünya Savaşında müttefikler, Baltık Denizi ve Karadeniz'e girmeyi başaramamışlardı. Mackinder, Almanların ilerlediği “Step Koridoru”nu ise, “Aşil'in Topuğu” olarak kabul ediyordu.⁹⁵ Esas olarak, Baltık'tan Karadeniz'e, yani Estonya'dan Bulgaristan'a kadar olan Doğu Avrupa kuzey-güney kuşağı üzerine dikkatini yoğunlaştırdı. Bunun sonucunda da ünlü üçlemesini söylemiştir : “*Doğu Avrupa'ya egemen olan merkez bölgeyi denetler – Merkez bölgeye egemen olan Dünya Adasını denetler – Dünya Adasına egemen olan dünyayı denetler.*”⁹⁶

H.Mackinder'in düşünceleri, Doğu Avrupa için yakın gözükken bir Alman-Rus mücadelesinin habercisi ve Britanya'nın Avrupa'ya egemen olacak bir

⁹¹ *Ibid.*, s. 54-55.

⁹² Robert E. Harkavy, *Great Power Competition For Overseas Bases*, New York, Pergamon Press, 1982, s. 279.

⁹³ Norman J. Pounds, *Political Geography*, New York, McGraw-Hill, 1972, s. 428'den : Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality*, Londra, Constable & Co., 1919.

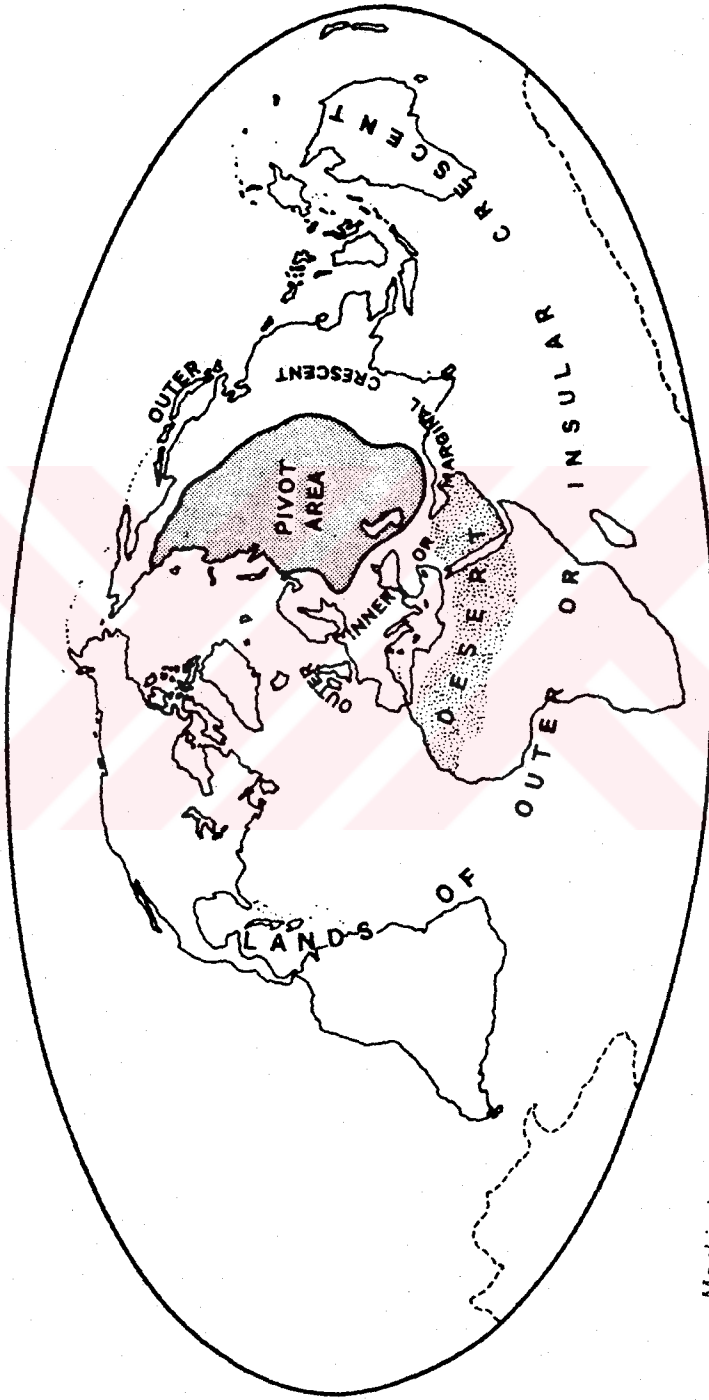
⁹⁴ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 56.

⁹⁵ Pounds, *op.cit.*, s. 429.

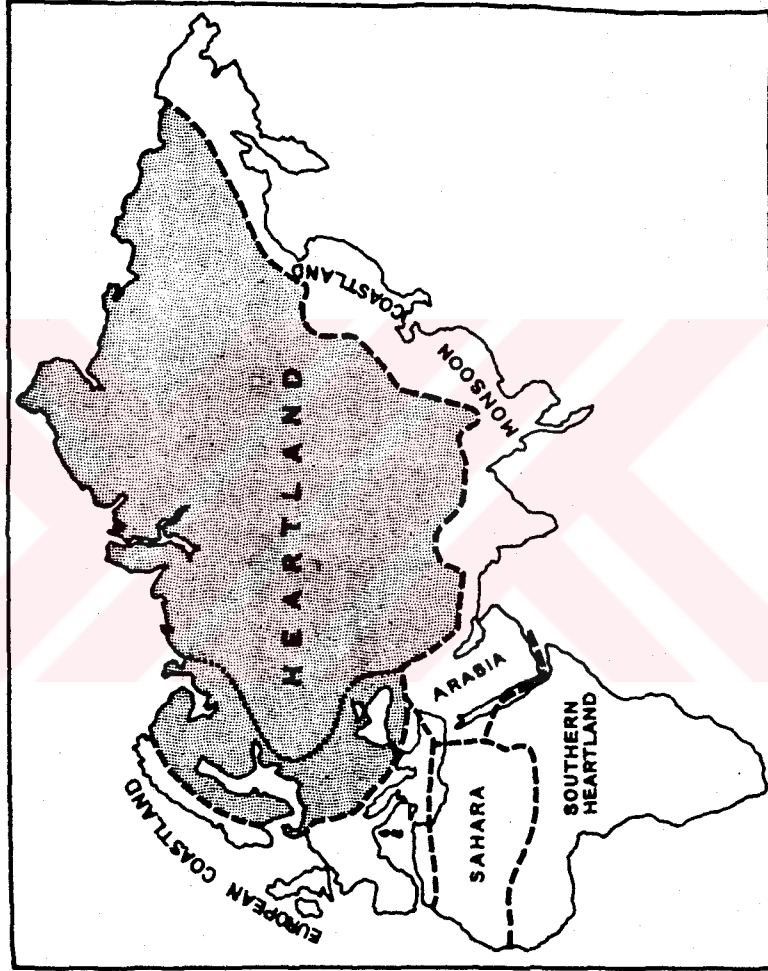
⁹⁶ Mackinder, *op.cit.*, s. 113.

Mackinder's World

Mackinder's World - 1904.

Mackinder's World - 1919.

kara gücünün Britanya'nın Avrupa'daki denge siyasetini boşa çıkarmasından yüzyıllardır duyduğu korkunun bir yansımasıydı. Almanya veya Rusya'dan birisinin egemen olması dışında, korktuğu bir başka seçenek daha vardı, bu ise Alman-Rus ittifakıydı.⁹⁷

1943 yılında görüşlerini yeniden düzenlemiştir. Yenisey Irmağının doğusunu, çok dağlık ve ormanlık olduğu için ayırıyordu. Buraya *Lenaland* adını verdi. *Heartland*-Rusya'ya karşı *Midland Basin* dediği bir başka bölge tanımlıyordu. *Midland Basin* ABD'nin doğusu, Kuzey Atlantik Okyanusu ve Batı Avrupa idi. *Midland Basin* ile *Heartland*-Rusya'yı Doğu Avrupa birbirinden ayırıyordu. Bu iki bölgeyi bir çöl kuşağı sarmaktaydı. Bu kuşak Sahra Çölü, Arap Çölleri, İran Çölü, Tibet, Moğolistan Çölünden oluşuyordu. Söz konusu çöl kuşağını *Lenaland* dediği bölge üzerinden Alaska, Arktik Kanada ve Batı Amerika'daki çöllere uzatıyordu.⁹⁸ 1943 yılında, "Yuvarlak Dünya ve Barışın Kazanılması" adıyla yazdığı makalesinde yaptığı bu değişikliğin nedeni, SSCB ve ABD'nin bu dönemde gittikçe artan bir güce sahip olmasıdır. O dönemde "merkez bölge"ye egemen olan SSCB'nin dünyaya da egemen olabileceğini kabul etmekle birlikte, ABD'nin endüstri gücünün de hesaba katılması gerektiğini düşünüyordu.⁹⁹

H.Mackinder'in değerlendirmesi bazı hesaplamalara dayanmaktadır. 1937 yılında yapılan bir hesaba göre, "merkez bölge" içinde olan Kuznetsk ve Krasnoyarsk kömür havzalarının dünyanın 300 yıllık gereksinimini karşılayacağı, dünyada en çok manganez üretiminin bu bölgede yapıldığı, çelik üretiminin ABD'ne eşit, petrol üretiminin ise dünyada ikinci olduğu değerlendirilmekteydi. "Merkez bölge"nin hem stratejik konumu hem de doğal kaynakları Mackinder'i şu düşünceye götürmüştü : Eğer SSCB, savaşta Almanya'yı yenerse dünyanın en büyük kara devleti olacaktır. Çünkü, *Heartland* dünyanın en büyük doğal kalesidir. Bu kale tarihte ilk kez, hem sayı hem de nitelik açısından yeterli bir ulus tarafından ele geçirilmiştir.¹⁰⁰

⁹⁷ Harkavy, *op.cit.*, s. 280.

⁹⁸ Pounds, *op.cit.*, s. 430'dan : Halford J. Mackinder, "The Round World and the Winning of the Peace," *Foreign Affairs*, July 1943, s. 595-605.

⁹⁹ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 56.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 57.

H.Mackinder, iki dünya savaşında da batılı devletlere büyük bir tehlike oluşturan Almanya'nın engellenmesi için, alınması gerekli önlemleri açıklamıştı :

“Gelecek dünya barışı ideallere değil dünya gerçeklerine dayanacaktır, bu gerçekler dünyanın genel coğrafi çizgileridir. Bu bakımdan, Almanlara bağımsızlığın ne olduğunun öğretilmesinden çok, ileriki denemelerinde iki cephede birden savaşa zorunluğunda kalacaklarına inandırılması gerekmektedir. Almanların saldırgan emellerini kıracak böyle bir durum ancak Amerika-İngiltere-Fransa ve Rusya'nın işbirliği yapması ile gerçekleşebilir.”¹⁰¹

H.Mackinder'in stratejik öngörüsü oldukça küreseldi ancak, İngilizler dikkatlerini o yıllarda bile bütünüyle Avrupa'ya yöneltmişti ve bu yüzden Anglo-Amerikan pragmatikleri Mackinder'in “felsefi coğrafya”sında öngörülen tehlikeyi fark ettiklerinde artık çok geç olmuştu.¹⁰²

1943'te *Foreign Affairs* dergisinde yazdığı makalede, “merkez bölge”ye egemen olan gücü çevrelemek için nasıl birleşileceğinin de düzenlemesini yapmıştı :

“Benim ikinci coğrafi kavramım ‘Midland Ocean’: Kuzey Atlantik ve ona bağlı deniz ve ırmaklardır. Bu kavramın ayrıntılarına girmeden, üç ögesini anlatayım. Fransa'da bir köprübaşı, Britanya'da bir hava üssü ve Kanada ile Birleşik Devletler doğusunda tarım, endüstri ve eğitilmiş insan kaynağı. Birleşik Devletler ve Kanada, Atlantik ülkeleridir. Bu zamana kadar savaş göstermiştir ki kara savaşı kaçınılmazdır öyleyse deniz gücüne hem köprübaşı hem de hava üssü gereklidir.”¹⁰³

1942 yılında böyle bir ittifakın İkinci Dünya Savaşı'nı önleyebilecek durumda olduğunu ancak Birleşik Devletler, Büyük Britanya ve Fransa'nın Versay Andlaşmasından sonra işbirliğini bıraktığını anlatır.¹⁰⁴ 1919'da “kara gücü Almanya'nın deniz gücü olan İngiltere'yi yenmesinden kurtulduk ama coğrafyanın gerçekleri halen devam etmektedir ve bu gerçekler kara gücüne giderek artan stratejik olanaklar veriyor” demiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ *Ibid.*, s. 58.

¹⁰² Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, The University of Kentucky, 1988, s. 10. “Felsefi coğrafya”, bu görüşlerin coğrafyanın ötesinde anlamlar taşıdığını vurgulamak için yazarın bulduğu ve başka kaynaklarda görülmeyen bir tanımlamadır. Jeopolitiğin tanımlarından birisi değildir.

¹⁰³ *Ibid.*, s. 11'den : Halford J. Mackinder, “The Round World and the Winning of the Peace,” *Foreign Affairs*, July 1943, s. 601.

¹⁰⁴ *Ibid.*

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 12.

H.Mackinder, ileri sürdüğü düşünceler onyıllar boyu eleştirilmesine karşın, zamanla unutulmamayı başarmış ender insanlardandır.¹⁰⁶ Jeopolitik görüşleri, temel uluslararası güvenlik konularını anlamak için, günöbirlik kavramların çok ötesinde bir düşünsel altyapı sağlar. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki *containment* (çevreleme) siyasetinin düşünce temelindeki sahibidir.¹⁰⁷

H.Mackinder'in jeopolitik çalışması bir "büyük kuram"dır (*grand theory*). Gücün coğrafi konuma bağılı olarak tarihsel değışimiyle ilgili düşüncelerini eleştiren çok kişi olmuştur¹⁰⁸ ama, onun düşünceleri zaman sınavı karşısında eleştirilerden daha dayanaklı çıkmıştır.¹⁰⁹ Mackinder'in karşıtlıklara dayalı kuramının ruhu uzun zaman yaşamıştır : kara gücüne karşı deniz gücü, "merkez bölge"ye karşı "kenar-kuşak", merkeze karşı çevre, bireyci batı düşüncesine karşı ortak Doğı düşüncesi.¹¹⁰

1939 sonbaharına kadar düşüncelerinin anlaşılmaması ve tanınmaması aslında onun değıl dünyanın şanssızlığıdır. Oysa H.Mackinder, o tarihten tam otuz-beş yıl önce bazı gerçekleri dile getirmişti. Daha ilginç olanı hem Mackinder hem de jeopolitiğın, onun kuramı Nazi Almanya'sında etkili olduğı için saldırıya uğramasıdır. Tıpkı İngiliz askerî düşünürlerinin zırhlı birlik savaşıyla ilgili düşünceleri gibi¹¹¹, Mackinder ve dünya egemenliğıyle ilgili "coğrafi felsefesi" de İngiltere'den çok, başka ölkelerde taraftar bulmuştur.¹¹² Britanya ne 1904'te ne de

¹⁰⁶ Cohen, *op.cit.*, s. 44.

¹⁰⁷ Gray, *op.cit.*, s. 4.

¹⁰⁸ *Infra.*

¹⁰⁹ "Soğuk Savaş" yılları boyunca H.Mackinder'in görüşleri iki "süper" gücün rekabetini açıklamakta kullanılan kaynaklardan birisi olmuş ve K.Haushofer, N.Spykman gibi ondan sonra ortaya çıkan jeopolitikçilerin görüşlerinin temelini oluşturmuştur. *Infra.*

¹¹⁰ Gray, *op.cit.*, s. 4.

¹¹¹ Zırhlı birliklerin süvari birliklerinin yerini alacağı ve savaşın kaderini belirleyeceği düşüncesi İngiltere'de ortaya çıkmasına karşın, gerek tankların üretilmesi gerek zırhlı birlik savaşı konusunda Almanya önce davranmıştır.

¹¹² Alman jeopolitikçisi Karl Haushofer, 1920'li yıllardan başlayarak H.Mackinder'in görüşleri üzerinde çalışmış ve kendi görüşlerinin bir dayanağı olarak kullanmıştır. *Infra.*, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

1938’de, dünyada geleceğin kara gücüne ve büyük karasal güçlere ait olduğunu dinlemeye hazır değildi. Çoğu ülkede olduğu gibi Britanya’da da, Mahan’ın deniz egemenliği kuramı gündemdeydi.¹¹³ İngilizler, dünya gücünün yer değiştirmesiyle ilgili kuramlardan çok Avrupa ile ilgilenmekteydi.¹¹⁴

H.Mackinder’e göre, Avrasya’nın tarihi kara ve deniz güçlerinin yarışması tarihiydi. Avrupa tarihinin, denizden gelen saldırganlarla, Orta Asya steplerinden gelen saldırganların baskıları sonucunda biçimlendiğini düşünüyordu. 1500-1900 yılları arasında, Batı Avrupa deniz gücünün egemenliği vardı. Öyle ki, 1854-1856 Kırım Savaşında İngiliz ve Fransız’lar, Rusya’nın kendi topraklarında birliklerini ikmal ve takviye ettiğinden daha iyisini orada deniz kuvvetleri aracılığıyla yaptılar. 1500-1900 dönemindeki Avrupa’nın deniz egemenliğine karşın, Avrasya’da denizden baskı yaparak ulaşılması bütünüyle olanaksız olan bir anakara *hinterland*’ı (iç bölgesi) vardı. İşte Mackinder bu bölgeye “tarihin coğrafi mihveri” (*geographical pivot of history*) adını vermişti.¹¹⁵

H.Mackinder, deniz ve kara güçlerinin rekabetini ve ikincisinin demiryollarının gelişmesiyle birlikte güçlendiğini söylese de, bunlardan yalnızca birisinin öteki olmadan dünya egemenliğine gidemeyeceğini kabul ediyordu. Bu yüzden, onun korkusu “merkez bölge”ye egemen olanın bir engelle karşılaşmazsa deniz gücüne de sahip olarak dünyaya egemen olabileceğiydi. Doğu Avrupa’yı denetim altına alanın, “merkez bölge”ye de egemen olacağını öngördüğünden, 1919’da barış görüşmeleri yapılırken “Dünya Adası”nın stratejik veya siyasi birliğinde rol oynayacak bölgede, yani Rusya ve Almanya arasında bir “temiz kuşak” (*cordon sanitaire*) yaratılmasını istemişti.¹¹⁶

1500’lü yıllardan önce kara gücünün Avrupa’ya, 1500-1900 yılları arasında deniz gücünün “merkez bölge”ye egemen olamaması gibi 1900’lü yıllarda da kara gücü “Dünya Adası”na egemen olamadı. Deniz gücü olan İngiltere’nin

¹¹³ *Supra.*, A. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Egemenliği Kuramı.

¹¹⁴ Gray, *op.cit.*, s. 5.

¹¹⁵ *Ibid.*, s. 5-7.

¹¹⁶ *Ibid.*, s. 9.

oynadığı rol, bir “adalar” devleti olan, doğal kaynaklara sahip ABD tarafından üstlenildi. Ancak, Mackinder oldukça sağlam bir altyapı oluşturmuştu ki bu uzun zaman ABD - SSCB ilişkilerinin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.¹¹⁷

H.Mackinder’in düşüncelerinin etkisi Nazi dış politikasında¹¹⁸, Sovyet dış politikasında (kapitalist kuşatma iddiası)¹¹⁹ ve en çok savaş sonrası Amerikan çevreleme (*containment*) siyasetinde görülür.¹²⁰ Görüşlerinin, Amerikan stratejik nükleer düşüncesinin temelini oluşturduğu söylenir. Bu, Çin-Sovyet nüfusu ve kara ordusu avantajının bir kitle imha silâhı ile dengelenmesi gereğidir.¹²¹

Alman jeopolitiğinin temsilcisi K.Haushofer’in çalışmalarında da önemli yeri vardır. Haushofer, düşüncesini “yaşam alanı” görüşü¹²², “Sosyal Darwinizm”, Clausewitz’çi askeri teori¹²³, büyük devletler öngören Ratzel görüşü¹²⁴ ve Mackinder kuramı üzerinde oluşturmuştu. Haushofer, “merkez bölge”nin öneminden ötürü SSCB ile ya ittifak yapılacağını ya da ona egemen olunacağını, kuşatıcı İngiliz deniz gücünün ise ya yok edileceğini ya etkisizleştirileceğini savunuyordu.¹²⁵

Görüşleri oldukça çok eleştiriye uğramıştır. Yazar James C. Malin’e göre, Mackinder kuramını demiryolu çağının sonunda ileri sürmüştür. Oysa, “merkez bölge” insanlık tarihine at ve deve ile hareket edilen bir çağda yön vermiştir. Artık demiryoluyla aşılabileceğini düşündüğü “merkez bölge”de, görüşlerinin üstünden elli yıl geçtikten sonra bile bu demiryolu ağı inşa edilememiştir. Üstelik, 1904 yılında H.Mackinder’in uçaktan da haberi vardı ve demiryolunun yerini

¹¹⁷ *Ibid.*, s. 12.

¹¹⁸ *Infra.*, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

¹¹⁹ *Infra.*, L. SSCB’de Jeopolitik Görüşler.

¹²⁰ *Infra.*, H. Nicholas J. Spykman ve *Rimland* (Kenar-Kuşak) Kuramı.

¹²¹ Harkavy, *op.cit.*, s. 282.

¹²² *Infra.*, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

¹²³ *Supra.*, bl. II, I. Jeopolitik ve Jeostrateji.

¹²⁴ *Supra.*, B. Friedrich Ratzel.

¹²⁵ Harkavy, *op.cit.*, s. 282-283.

alacağını bilmesi gerekirdi. O tarihte ulaşım altmış yıldır demiryolu ile sağlanmaktaydı. Mackinder, demiryolunun öneminin daha da artacağını sanmıştır. Malin, havacılık çağının başında, Mackinder'in uçağa gereken önemi vermediğini düşünmektedir.¹²⁶

J.C.Malin, Mackinder'in merkator projeksiyonu¹²⁷ kullanması nedeniyle, Arktik Okyanusunu olduğundan büyük sandığını ve burada buzdan başka bir şey olmadığını kabul etmesini de yanlış bulur. "Merkez bölge"ye egemen olan Ruslar, Mackinder'in beklediği gibi, bu geniş alan ve kaynakları geliştirip, örgütleyememişlerdir. Ayrıca, *Midland Basin* ile *Heartland-Rusya*'yı bütünüyle ayırdığını ileri sürdüğü çöl kuşağı düşüncesi de doğru çıkmamış, Çin Komünist Bloka katılırken, çok uzak kabul ettiği bölgelerde de rekabet ortaya çıkmıştır.¹²⁸

Bütün eleştirilere karşın, "merkez bölge" kavramının değişik bir biçimde de olsa ilginçliğini anlatmak için H.Kissinger'ın güncel düşüncelerine yer vermek istiyorum :

"Rusya doğal sınırlar oluşturmayan bir coğrafyada yaşadığı için, Rus tarihi anlaşılabilir bir güvenlik kaygısına yönelmiştir. Ondokuzuncu yüzyılda bir Rus devlet adamı bir seferinde 'şimdi Odesa'ya ulaştık, ama eğer Adriyatığe ulaşamazsak Dinyeper'e geri dönmemiz gerekecek' demiştir. Bu normal anlamında bir saldırganlık demek değildir, bir sınırsızlık duygusudur. Ve Rusya ilginç bir olgu sergilemiştir; hemen hemen saldırıda bulunduğu tüm savaşlar kötü sonuçlanmıştır ve tüm savunmada olduğu savaşlar galibiyetle sonuçlanmıştır - bu bir paradokstur."¹²⁹

H.Kissinger'ın bu sözleri ile H.Mackinder'in düşüncelerini, bir harita eşliğinde incelemek Mackinder'in görüşlerinin daha uzun süre tartışılacağını işaretini vermektedir.

¹²⁶ Pounds, *op.cit.*, s. 428'den : J. C. Malin, "The Contriving Brain as the Pivot of History," *Issues and Conflicts*, Lawrence, University of Kansas Press, 1959, s. 339.

¹²⁷ *Supra.*, bl. II, J. Jeopolitiğin "Silâhı" : Haritalar.

¹²⁸ Pounds, *op.cit.*, s. 428-430.

¹²⁹ Henry Kissinger, "Soğuk Savaşın Ardından Rus ve Amerikan Çıkarları," *Avrasya Dosyası*, C.I, No.4 (Kış 1994), s. 48.

E. JAMES FAIRGRIEVE

İngiliz coğrafyacısıdır. Dikkat çeken bir görüş ileri sürmemekle birlikte, tanınması bir terimi kullanması nedeniyle olmuştur. *Heartland* terimi, H.Mackinder tarafından sunulmuş değildir. J.Fairgrieve, H.Mackinder'in çalışmalarının etkisinde kalmış ve 1915'te yayımladığı *Geography and World Power*¹³⁰ adlı kitabında H.Mackinder'in "tarihin coğrafi mihranı" veya kısaca *pivot* bölge olarak tanımladığı yer için *Heartland* terimini kullanmıştır.¹³¹ Bu terim büyük kabul görerek H.Mackinder'in kuramını anlatmakta kullanılır olmuştur.

J.Fairgrieve için "dikkate değer olan dünya", gücü sağlayan enerjinin dağılımı ve yeri ile saptanabilir. Fairgrieve'e göre, dünya tarihi esas olarak otuz ile altmış derece enlemleri arasında geçmiştir. Bu enlemler arasında yaşayan insanlar, doğal olarak dünya önderliğini yapmıştır. Söz konusu enlemler arasında ABD, Avrupa (Rusya da içinde) ve Çin vardır. Bunlar kara ve deniz yoluyla birbirine bağlı olup dünyanın "önemli" bölümünü oluşturur.¹³² J.Fairgrieve, 1915 yılında gelecekteki olasılıklar konusunda yazarken, tropik bölgelerin de dünyanın önemli bölümüne katılacağını çünkü ekvatora yaklaştıkça enerji tasarrufu olanağının arttığını ileri sürmüştür.¹³³

Robert Harkavy, Mackinder'in kuramıyla karşılaştırıldığında, J.Fairgrieve'in daha az Avrupa merkezli bir bakış açısına sahip olduğunu belirtir. Fairgrieve, nüfusu ve konumu nedeniyle, Çin'in de Avrasya "merkez bölge"sinin doğusunda dünya egemenliği için olası bir aday olduğunu iddia etmiştir.¹³⁴

Fairgrieve'in düşünceleri fazla taraftar bulmamıştır. Özellikle günümüz dünyasını önemli ve önemsiz diye ikiye ayırmak mümkün olmadığından ve kuzey

¹³⁰ Cohen, *op.cit.*, s. 31'den : James Fairgrieve, *Geography and World Power*, Londra, University of London Press, 1915.

¹³¹ Cohen, *op.cit.*, s. 44.

¹³² *Ibid.*, s. 31.

¹³³ *Ibid.*

¹³⁴ Harkavy, *op.cit.*, s. 279.

bölgesi dışında da, Hindistan, Brezilya gibi devletler ortaya çıkmaya başladığından adından çok söz edilmemektedir.¹³⁵

F. RUDOLF KJELLÉN

1864-1922 yılları arasında yaşamıştır. İsveç Göteborg Üniversitesinde, devletler hukuku öğretmenliği yapmıştır. Ratzel'in görüşlerini kabul eder. 1916 yılında yayımladığı *Devlet , Bir Yaşam Biçimi* adlı kitabında ilk defa "geopolitik" terimini kullanmıştır.¹³⁶ Coğrafyanın devletin varlığı üstündeki etkisini inceleyerek, devletin varlığının gücünden kaynaklandığını söylemiştir. Bu gücü, hukukun da koruyucusu olarak değerlendirir.¹³⁷ R.Kjellén'in, Alman ırkından olduğu ve kendi ülkesi olan İsveç de içinde olmak üzere, bütün Avrupa'yı etkisi altına alacak, büyük bir Pan-Cermen devleti kurulması görüşünü savunduğu ileri sürülür.¹³⁸

Devlet, Bir Yaşam Biçimi adlı kitabında, devlet yönetimi ilkelerini beş başlık altında toplamıştır. Bunlar, "ekonopolitik" (ekonomi politikası), "demopolitik" (halk politikası), "sosyopolitik" (sosyal politika), "kratopolitik" (ulusal politika) ve "geopolitik"tir (coğrafya politikası). Geopolitik terimi böylece ilk kez dile getirilmiş oluyordu.¹³⁹

R.Kjellén, F.Ratzel'in benzetmesini temel bir ilke veya bir doğa yasası gibi kabul edip, kitabında devleti bir organizma olarak düşünmüştür.¹⁴⁰ Ona göre,

¹³⁵ Cohen, *op.cit.*, s. 31.

¹³⁶ Başka bir kaynakta kitabın adı İngilizce olarak *The State as an Organism*'dir. İsveç dilinde *Staten som Lijsform*, Almanca'da *Der Staat als Lebensform* olarak geçmektedir. Whittlesey, *op.cit.*, s. 333'den : Rudolf Kjellén, *Staten som Lijsform*, Stockholm, 1916.

¹³⁷ İlhan, *op.cit.*, s. 10.

¹³⁸ S.Sürenkök, *Jeopolitik "Siyasi Coğrafya" Anlamı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1948, s.8.

¹³⁹ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 49.

¹⁴⁰ Whittlesey, *op.cit.*, s. 333.

“çağdaş bir zoolog yalnız hayvanların dış görünüşünü ve türlerini anlatmakla artık yetinmemektedir. Bunun gibi, siyasal bilimler için de yalnız anayasaların ve devletlerin türlerini ve diğer devletlerle ilişkilerini bilmek yeterli olmaz. Asıl önemli olan nokta bir devletin iç yapısının, tıpkı bir zoologun hayvanların iç yapısını incelediği gibi, araştırılmasıdır.”¹⁴¹ Görüldüğü gibi, R.Kjellén devleti canlı bir varlık kabul ediyor ve “biyolojik” yapısının araştırılmasını istiyor. Bu araştırma yapıldığı zaman , devletin siyasal ve istatistik öğelerin değil, yaşam biçiminin etkileriyle de var olduğuna inanmaktadır. Devletin “biyolojik” yapısını araştırmak için dört öge olduğunu iddia etmiştir. Bunlar, (1) devletin coğrafi durumu ve konumu, (2) etnolojik yapı, devleti oluşturan toplumun hangi ulus ve hangi kültüre ait olduğu, (3) toplumun ekonomik durumu, mali yapısı, (4) devlet biçimi, anayasası ve diğer yasalarıdır.¹⁴²

Kjellén, 1915 yılında bu ögeler ışığında büyük devletlerle ilgili bir inceleme yapmıştır. İncelediği devletlerden birisi olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’na ilişkin önce ülke gücüyle ilgili bilgiler verir. Topraklarını, nüfusunu, ulaştırma yollarını, askerî gücünü vb.değerlendirir. Bundan sonra, İmparatorluğun varlık ve gelişmesindeki tarihsel görevin, doğudan gelecek “geri” kültüre karşı Avrupa’yı savunma düşüncesine dayandığını belirtir. Bu nedenle, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun bağımsızlığı önemlidir. Coğrafi durumunu değerlendirirken, ülkenin doğal sınırlara sahip olmadığını, Galiçya, Bohemya, Transilvanya, Bosna-Hersek’e kadar yayıldığını ve Dalmaçya’da bile limanı olmasına karşın, jeopolitik açıdan bir bütünlük sunmadığını anlatır. Bundan sonra ülkenin etnik yapısını inceler. Elli-iki milyonluk nüfusun yalnızca dokuz milyonu Avusturyalı olduğundan, bu devlette ulusal birlik bulunmayacağını ve bu yüzden zayıflık içinde olduğunu yazar. Parlamentonun iyi işlemediğini, mali sıkıntının başgösterdiğini anlattıktan sonra, gelecekte bir Avusturya-Macaristan devleti olacaksa bunun ancak dörde bölünmekle olabileceğini ileri sürmüştür. Avusturya, Galiçya, Macaristan ve Güney Slovenya olarak saydığı bölünme, 1919’dan sonra yaklaşık olarak gerçekleşmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ Eren, *op.cit.*, s. 8.

¹⁴² *Ibid.*, s. 8,9.

¹⁴³ Eren, *op.cit.*, s. 8-10.

G. KARL HAUSHOFER VE *LEBENSRAUM* (YAŞAM ALANI) KURAMI

1869-1946 yılları arasında yaşamıştır. Alman Askerî Akademisi mezunudur. Münih Üniversitesinde siyasi coğrafya ve askerî tarih profesörlüğü yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda, Batı Cephesinde tümen komutanlığı yaparak, tümgeneral rütbesine kadar yükselmiştir. 1920'li yıllarda, R. Kjellen'in ölümünden sonra Almanya'da düşünceleri etkili olmaya başlamıştır.¹⁴⁴

Devletin “yaşam alanı”nı en önemli güç ögesi olarak görür. İkinci Dünya Savaşı öncesinde, Almanya için siyasal seçenekler üretmiş, önce Rusya ile ittifak yapılmasını, iki taraflı bir savaş yerine ilk önce batıda zafer kazanılmasını istemiştir. Hitler'in politikasına etkisi olmuştur. 1924 yılından başlayarak, Münih Üniversitesinde Geopolitik Enstitüsü yayın organı olan *Zeitschrift für Geopolitik* dergisini çıkarmıştır. Kimi yazarlar onu “jeopolitiğin Makyaveli” olarak adlandırırlar.¹⁴⁵ Bir kaynağa göre, K.Haushofer'in jeopolitik görüşünün tam tersi biçimdeki bir kararla Hitler Rusya'ya saldırdıktan sonra bir manga asker tarafından idam edilmiştir.¹⁴⁶ Ancak bu çalışmada kullanılan bütün diğer kaynaklarda, 1946 yılında öldüğü yazılıdır. Doğru olan, Hitler'in Rusya ile savaşına karşı çıktığından sonra gözden düşerek, 1944'de Dachau'daki bir toplama kampında tutsak edildiği, savaşın bitmesinden sonra özgür kaldığı, ancak 1946'da intihar ettiği.¹⁴⁷

Bir kaynağa göre, Rudolf Hess Karl Haushofer'in öğrencisidir ve onu Hitler'le tanıştırmış, bu tanışma sonucunda o sırada *Mein Kampf* (Kavgam) adlı kitabını yazmakta olan Hitler'in görüşlerini etkilemiş ve hatta bu kitabın bir

¹⁴⁴ İlhan, *op.cit.*, s. 11.

¹⁴⁵ *Ibid.*

¹⁴⁶ Sürenkök, *op.cit.*, s. 23.

¹⁴⁷ Jack C. Plano and Roy Olton, *The International Relations Dictionary*, 4.B., Santa Barbara, ABC-Clío, 1988, s. 100.

bölümünü kendisi kaleme almıştır.¹⁴⁸ Bir başka kaynakta, Rudolf Hess'in önceden Haushofer'in emir subaylığını yaptığı, jeopolitik düşüncelerine katıldığı ve Hitler'in kitabını yazmasına yardım ettiği yazılıdır.¹⁴⁹

Haushofer'in çalışmalarından 1930'a kadar çok kimsenin haberi olmamıştır. Münih Üniversitesi, 1920-1930 yılları arasında yurt dışına çok sayıda öğrenci grupları göndermekteydi. Bunlar öğrenimleri dışında, buldukları ülkelerin coğrafyası, iklimi, halkın nitelikleri, siyasal durum, endüstri vb. konularda sürekli bilgi topluyorlardı. Elde edilen bilgilerin, Geopolitik Enstitüsü'ne getirilerek değerlendirildiği anlaşılmıştır.¹⁵⁰ Hans Weigert, bu enstitüde bin dolayında bilim adamı, teknisyen ve casusun görev yaptığını, bunu Alman halkının bile bilmediğini yazar. Weigert'e göre, enstitüde hazırlanan çizelgeler, haritalar, istatistikler, görüşler ve plânlar en başından beri Hitler'in plânlarını belirlemektedir. Hitler'in, Haushofer'in enstitüsünü kullanmadığını, tam tersine K.Haushofer ve adamlarının Hitler'in düşüncelerini yönlendirdiğini ileri sürmüştür.¹⁵¹

K.Haushofer'in jeopolitikçileri, jeopolitiğin Nazi ideolojisiyle çatışmadığını ispatlamaya özen gösteriyorlardı. Çünkü, Nazilerin bu yönde kuşkuları vardı. Jeopolitikçiler, "yaşam alanı" kuramının Nasyonal Sosyalizm'in ırkçı öğretisi, kan ve toprak ideolojisiyle çatışmadığını hatta bunlar üstünde temellendiğini ileri sürüyorlardı. Aslında Haushofer ve yandaşları pragmatik bir yol izliyorlardı. Çünkü, onların amacı gücü elinde tutan ırkçıların kendi amaçlarına hizmet etmeleriydi. Buna karşın, K.Haushofer zaman zaman açıkça ırkçı fanatiklerin gerçeklere gözlerini kapattığını ve yansız olmak gerektiğini belirten yazılar yazmıştı. Bu, yavaş yavaş Hitler ve yandaşlarını kendi görüşleri doğrultusunda eğitime çabasıydı.¹⁵² Haushofer'in ırkçılığa karşı olmasını normal kabul etmek gerekir çünkü, karısı bir

¹⁴⁸ Sürenkök, *op.cit.*, s. 17.

¹⁴⁹ Whittlesey, *op.cit.*, s. 345.

¹⁵⁰ Sürenkök, *op.cit.*, s. 18.

¹⁵¹ Weigert, *op.cit.*, s. 5.

¹⁵² *Ibid.*, s. 10.

yahudiydi ve Hitler'in sempatisi sayesinde karısıyla iki çocuğu "Arien" olarak kabul edilmişti.¹⁵³

K.Haushofer'in kuramını oluşturmakta temel aldığı görüşler vardı. Bunlar, savaşın siyasetin devamı ve barışın geçici bir ateşkes dönemi olduğunu savunan Clausewitz'çi askeri kuram¹⁵⁴, devleti bir organizmaya benzeten ve gelecekte dünya siyasetine çok büyük alanlara sahip devletlerin egemen olacağını savunan Ratzel'in devlet görüşü¹⁵⁵, "tarihin coğrafi mihver"nin belirlendiği Mackinder kuramı¹⁵⁶ ve kendisinin "yaşam alanı" görüşüdür.¹⁵⁷ R.Harkavy, bunlara ek olarak "Sosyal Darwinizm"i de saymıştır ancak yukarıda söz ettiğim gerekçelerle bunun tartışmaya açık olduğunu düşünüyorum.

K.Haushofer, görüşlerini oldukça açık bir takım öneriler aracılığıyla anlatıyordu. Bunlar, "merkez bölge"nin öneminden ötürü SSCB ile ittifak kurmak eğer bu başarılmazsa ona egemen olmak, kuşatıcı İngiliz deniz gücünü yok etmek veya etkisizleştirmek, anakaraların kuzey-güney birleşimlerinin doğal sonucu olarak "pan" bölgelerin oluşmasıdır (Pan-Amerika, Pan-Rusya vb.).¹⁵⁸ K.Haushofer'in önerilerinin dayandığı temel görüşleri öncelikle öğrenmek gerekir.

(1) *Lebensraum* (yaşam alanı), bir ülke nüfusunun yeterince alana sahip olma hakkıdır. "Yaşam alanı" içindeki tüm doğal ve insan yapısı kaynaklar gözönüne alınmalıdır. Bu "hak" bir "gerçeğe" ve bir "kuram"a dayanarak istenmektedir. Gerçek, uluslar arasındaki farklı nüfus artışıdır. Kuram, devletin biyolojik yasalara bağlı olan bir "organizma"ya benzemesidir.¹⁵⁹ Büyüyen güçler genişlemelidirler ve küçük devletlerin kaderi yok olmaktır.¹⁶⁰

¹⁵³ Sürenkök, *op.cit.*, s. 20.

¹⁵⁴ *Supra.*, bl. II, I. Jeopolitik ve Jeostrateji.

¹⁵⁵ *Supra.*, B. Friedrich Ratzel.

¹⁵⁶ *Supra.*, D. Halford J. Mackinder ve *Heartland* (Merkez Bölge) Kuramı.

¹⁵⁷ Harkavy, *op.cit.*, s. 282.

¹⁵⁸ *Ibid.*

¹⁵⁹ *Supra.*, B. Friedrich Ratzel.

¹⁶⁰ Whittlesey, *op.cit.*, s. 338-339.

(2) “Pan” bölgeler düşüncesine inanan Alman jeopolitikçileri, dünya topraklarının üç veya dört siyasal bölgeye ayrılacağını ileri sürüyorlardı. Zaten Almanca konuşan toplumların Almanya’ya katılacağı inancı çoktan yerleşmişti. Yakın diller bile Almanca kabul ediliyordu ve bir Alman kültür bölgesi haritası çizilmişti. Bunun da ötesinde dünyanın büyük bölgelere ayrılacağı düşüncesi vardı ve bunlardan Avrupa’nın payına düşeni Almanya’nın liderliği altında bulunacaktı.¹⁶¹

Bölgelerin herbiri, hem kuzey hem güney yarıkürede topraklara sahip olacak biçimde belirlenmiştir. Böylece, her iklimde yetişen ürünlere sahip olunacaktır. Bölgeler şunlardır : (a) Pan-Amerika, diğer topraklardan okyanuslarla ayrıldığı için sınırları en belirgin olan bölgedir. Denetim ABD’nin elinde olacaktır. Zaten, Alman jeopolitikçiler Monroe Doktrini’ne de hayrandırlar. (b) Euro-Afrika, Baltık ülkeleri, Balkanlar, Anadolu, Arap Yarımadası , Afrika ve bütün Avrupa’dan oluşmaktadır. Almanya’nın egemenliği altında olacaktır. (c) Pan-Rusya, SSCB, İran, Pakistan, Afganistan ve Hindistan’dan oluşmaktadır. SSCB egemenliği altında olacaktır. Bu konuda, Alman jeopolitikçileri arasında farklı düşünceye sahip olan bazıları, SSCB’nin Almanya’ya, Hindistan’ın Japonya’ya verilmesini savunmaktaydı. (d) Pan-Asya, Pan-Rusya toprakları dışındaki Asya, Avustralya ve ikisinin arasında bulunan adaları içerir. Bölgenin denetimi Japonya’nın elinde olacaktır.¹⁶²

(3) Kara gücü olma düşüncesi H.Mackinder’in kuramı doğrultusundadır.¹⁶³ “Merkez bölge” dünyanın en büyük kara gücü için uygun bir üstür. SSCB de önemli bir kara gücüdür ancak Almanya, denize açılan topraklara sahip olduğu için bir deniz gücü olma olanağına da sahiptir. Almanya önce SSCB ile ittifak kurarak deniz güçlerini yenecek, sonra da tek egemen güç olacaktır.¹⁶⁴

¹⁶¹ *Ibid.*, s. 339,340.

¹⁶² *Ibid.*, s. 339-342.

¹⁶³ *Supra.*, D. Halford J. Mackinder ve *Heartland* (Merkez Bölge) Kuramı.

¹⁶⁴ Whittlesey, *op.cit.*, s. 343.

(4) Sınırlar, hedeflere varmak için pratik bir yöntemdir. Dünya egemenliğini amaçlayan bir ülkenin geçici olarak durduğu yerdir.¹⁶⁵ Her yeni saldırıda ülkenin “doğal” sınırlara ulaşması gerekir.¹⁶⁶

Görüldüğü gibi, bunlar herhangi bir bilimsel tabana oturmadığı gibi yalnızca ülkelerin işgaline destek sağlamak için ortaya atılmış bencil düşüncelerdir. Bu yüzden, Haushofer jeopolitiği genelde jeopolitiğin kötü bir ün kazanmasına ve kuşkuyla bakılmasına neden olmuştur.¹⁶⁷

K.Haushofer’in “öğretmen”lerinden birisi H.Mackinder’dir. Onun Mackinder’den öğrendiği şey, Almanya ve Rusya’nın rakip taraflarda savaştıkları için kaybettikleridir. Almanya ve Rusya güçlerini birleştirmelidir. Yoksa onlar birbirleriyle kıyasıya savaşır, bu savaşın kurbanı olurken batılı güçler emellerine ulaşacaklardır.¹⁶⁸ Bundan sonra atılması gereken adım, Almanya, Rusya ve Japonya’nın müttefik olması ve bu güçlerden oluşan bir *transcontinental* bloğun kurulmasıdır. Yalnızca böyle bir güç, iki büyük Anglo-Sakson gücü dengeleyebilecek durumda olabilir.¹⁶⁹ Bu düşünceler ışığında, Almanya’nın 1939 Ağustos’unda SSCB ile anlaşma yapması sağlanmıştır.¹⁷⁰

Diğer yandan Dr. Alfred Rozenberg devamlı olarak komünizm’e karşı savaş açılması için Hitler’i etkilemeye çalışıyordu. Hitler ilk önce K.Haushofer’in öğütlerini dinleyerek SSCB ile anlaşmak yoluna gitmişti. Ancak bu anlaşmanın meyvelerini vererek Almanya’nın “merkez bölge”nin denetimini sağlaması için, K.Haushofer’e göre, yıllar geçmesi gerekiyordu.¹⁷¹ Oysa Hitler, batılı devletlere karşı topyekün savaşa girmişti. SSCB ile anlaşmazlıklar çıkınca 22 Haziran 1941’de

¹⁶⁵ *Supra.*, B. Friedrich Ratzel.

¹⁶⁶ Whittlesey, *op.cit.*, s. 344.

¹⁶⁷ Pounds, *op.cit.*, s. 440.

¹⁶⁸ Weigert, *op.cit.*, s. 16.

¹⁶⁹ *Ibid.*

¹⁷⁰ Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop ve Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov arasında 24 Ağustos 1939’da yapılan Saldırmazlık Andlaşması. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s. 302.

¹⁷¹ Sürenkök, *op.cit.*, s. 24.

ona da saldırmaya karar verdi.¹⁷² Ruslara savaş açılması K.Haushofer için tam bir şok oldu. Çünkü, Rus Ordusunun geriye çekileceğini ve çekildiği alanın Ruslar için bir silah olacağını biliyordu.¹⁷³ K.Haushofer'in Hitler üstündeki etkisi SSCB ile savaşın başlamasıyla birlikte sona ermekteydi.¹⁷⁴

K.Haushofer, Uzak Doğu'yu "Hint-Pasifik Kuşağı" olarak adlandırıyordu. O dönemde dünya nüfusunun yarısı burada yaşamaktaydı. Yayınladığı dergide, o dönemde insanların 1/4'ünün sarı ırktan olduğu ve bir kaç on yıl sonra 1/3'ünün sarı ırktan olacağına dikkat çekilmişti. Eğer sarı ırk, Japon liderliğine girerse, dünya egemenliğinde rol oynayacağı belirtilmekteydi. Haushofer'in Japonya'ya karşı duygusal bağları bulunuyordu. Burada askerî danışman olarak görev yapmış ve jeopolitikçi olarak deneyim kazanmıştı.¹⁷⁵ 1908 yılında Japonya'ya gittiğinde, bölgedeki İngiliz kara ve deniz askerî üslerinin çokluğu, Britanya'nın nasıl bir dünya gücü olduğuna ilişkin düşüncelerini biçimlendirdi. Japonya'da gözlemlediği siyasal birlik, halkın ve partilerin devlete bağlılığından çok hoşlandı ve aynı düzenin Almanya'da da gerçekleşmesi gerektiğine inandı. Orada edindiği en önemli düşünceyse, alan ögesinin güç sahibi olmakta ne kadar büyük rol oynadığıydı. Japon propagandacıları nüfusun artmasının güvenlik açısından iyi olduğunu ancak, bu artışla orantılı olarak toprakların da artması gerektiğini savunuyorlardı. K.Haushofer, Kore ve Çin üstünde hak iddia eden bu görüşleri doğru buldu.¹⁷⁶ Yıllar sonra özellikle iki devletin, Almanya ve Japonya'nın ivedilikle daha geniş alana gereksinimi olduğunu yazacaktı.¹⁷⁷

Haushofer görüşü, Japonya'nın gücüne büyük önem veriyordu. Birinci Dünya Savaşı büyük oranda Avrupa'da yer aldığından, bundan Uzak Doğu'nun

¹⁷² Armaoğlu, *op.cit.*, s. 371-375.

¹⁷³ Weigert, *op.cit.*, s. 16.

¹⁷⁴ Plano ve Olton, *op.cit.*, s. 100.

¹⁷⁵ Weigert, *op.cit.*, s. 20.

¹⁷⁶ Pounds, *op.cit.*, s. 438.

¹⁷⁷ Pounds, *op.cit.*, s. 439'dan : Karl Haushofer, *Weltpolitik von Heute*, Berlin, 1936, s. 22.

kârlı çıktığını düşünmekteydi.¹⁷⁸ Bununla birlikte, K.Haushofer'in Uzak Doğu sorunlarına yaklaşımı duygusal değildi. Rusya ile andlaşma yaptıran "güç politikası"nın ışığında, Almanya'nın orada kazanacağı veya yitireceği şey yoktu. Ancak, K.Haushofer'in korktuğu olay gerçekleşip, 1940 Haziran'ında Japonya ile Rusya savaşa başlayınca, Haushofer kesinlikle barış yapmaları gerektiği konusunda neredeyse yalvarmıştır. Almanya, Büyük Britanya'yı yenmek için Japonya ile andlaşma yapmıştı. Üstelik, bu durum Rusya'yı barışçı bir yoldan denetim altına almalarına engel olacaktı.¹⁷⁹

K.Haushofer'in çalışmalarında batı yarıküre, özellikle ABD diğer bölgeler kadar ilgi görmemiştir. Aslında, kendisi çok doğru bazı saptamalar yapmasına karşın (örneğin ABD'ni jeopolitik olarak eksiksiz kabul ediyordu) genelde sistemli bir yaklaşımı olmamıştır. Batı yarıküreyle ilgili çalışmaları bir yardımcısına bırakmıştı. Bu yardımcısıysa, koyu bir nasyonal sosyalistti ve ABD'nin potansiyelini küçük görüyordu. Bu konuda Hitler'i hiç uyardıktan, onun dünya egemenliği düşlerini okşayacak değerlendirmeler yapmıştır.¹⁸⁰

Herşeye karşın, K.Haushofer'in Hitler üstündeki etkisi (en azından Hitler SSCB'ne saldırı emri verinceye değin) oldukça açıktır. *Kavgam* adlı kitaptaki bazı bölümler ise, Hitler'in, K.Haushofer'in görüşleriyle Nazi öğretilerini nasıl bir araya getirdiğini çok iyi göstermektedir.

"Halkın yaşam alanının büyüklüğü dış güvenlik için vazgeçilmez bir öğedir. Halkın yaşadığı alan genişledikçe doğal korunmada kolaylaşır, çünkü küçük topraklarda yaşayan kalabalık uluslara karşı askerî zafer daha kolay kazanılır...büyük bir ulus topraklarını genişletmediği takdirde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalırsa, toprağa sahip olma hakkı bir görev haline gelebilir. Söz konusu ulus küçük bir zenci halk veya benzeri bir toplum değil de çağdaş dünya kültürünü kurmuş olan tüm yaşamın anası Alman ulusu olursa bu görev daha da önem kazanır. Almanya, ya bir dünya gücü olacak ya da hiç bir şey olmayacaktır. Ancak dünya gücü olmak için, günümüzde böyle bir güce önem kazandıran ve halkına yaşam veren büyüklükte topraklara sahip olmak gerekir".¹⁸¹

¹⁷⁸ Weigert, *op.cit.*, s. 20.

¹⁷⁹ *Ibid.*, s. 21.

¹⁸⁰ *Ibid.*, s. 22.

¹⁸¹ Whittlesey, *op.cit.*, s. 346'dan : Adolf Hitler, *Mein Kampf*, New York, Hitchcock, 1939, s.950.

H. NICHOLAS J. SPYKMAN VE *RIMLAND* (KENAR-KUŞAK)KURAMI

1893-1943 yılları arasında yaşamıştır. Yale Üniversitesi uluslararası ilişkiler profesörüdür. Coğrafya ile dış politika arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Jeopolitiği, ABD'nin savunması ve güvenliğinin sağlanması amacıyla ele almıştır. H.Mackinder'in "iç kenar ay" olarak adlandırdığı, kendisinin *Rimland* (kenar-kuşak) dediği ülkeler ve bu ülkelerin bulunduğu coğrafya üzerinde durmuştur. H.Mackinder'in kuramıyla aynı coğrafi değerlendirmeyi kullanır. H.Mackinder merkezden dışa, N.Spykman ise dıştan merkeze doğru gelişmeyi öne çıkarmıştır. Jeopolitik tartışmalarında, H.Mackinder'in kuramının karşısına tutarlı bir seçenek getirmiştir.¹⁸²

N.Spykman'a göre, devletlerin dış politikasını belirleyen değişik öğelerden en dikkate değer olanı coğrafyadır. Coğrafyanın ulusal siyasetin belirlenmesinde en dikkate değer öğe olmasının nedeni sürekliliğidir. Çünkü devletlerin coğrafi niteliği kolay kolay değişmez ve değiştirilemez. Bu yüzden, devletlerin coğrafi istekleri de yüzyıllar süresince aynı kalabilir.¹⁸³ "Coğrafya değişmez niteliğinden ötürü devletlerin dış politikaları için temel öğedir. Bakanlar değişir, hatta diktatörler ölür ama dağ sıralarının durumu değişmez" demiştir.¹⁸⁴ Dikkat edilirse N.Spykman, coğrafya için "en dikkate değer" veya "temel" gibi tanımlar kullanmaktadır. Bu sözleri bile eleştirilmiş olmakla birlikte, coğrafya konusunda determinist bir görüşe sahip olmadığı daha önce anlatılmıştı.¹⁸⁵ N.Spykman'a göre, coğrafya karar vermez, siyasetin nedeni değildir. Ancak, coğrafya bize olasılıklar sunar ama bunun da ötesinde bu olasılıkların kullanılmasını ister, gözardı edilemez, siyasetin malzemesidir. İyi ya da kötü, şu veya bu biçimde, sunduğu olasılıklar kullanılacaktır. Coğrafya, her aktör için belli ve özel bir dizi olanak ve zorluklar sunacaktır. Söz konusu aktör iyi ya da kötü bazı seçimlerde

¹⁸² İlhan, *op.cit.*, s. 11 ve 27.

¹⁸³ David Wilkinson, "Spykman and Geopolitics," *On geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 102.

¹⁸⁴ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 62.

¹⁸⁵ *Supra.*, bl.II, C. Jeopolitiğin Önemi.

bulunacaktır. Ancak, bu iyi ya da kötü seçim, sunulan olanak ve zorlukları arttıracak ya da azaltacak, büyütecek veya küçültecektir.¹⁸⁶

N.Spykman, 1942 yılında yazdığı *Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi* adlı kitabında, bazı değişikliklerle Mackinder kuramını kabul etmekteydi.¹⁸⁷ “Dünya Adasına egemen olan dünyayı denetler” biçimindeki Mackinder görüşünü ABD bakış açısıyla inceleyerek, batı yarıkürenin doğu yarıküre tarafından çevrelendiğini ileri sürmüştür. Çizdiği merkator projeksiyonlu haritada, ortaya Amerika anakarasını, onun soluna Asya ve Avustralya anakaralarını, sağına Avrupa ve Afrika anakaralarını yerleştirmiştir.¹⁸⁸ Doğu yarıküre toprakları batınıninkinin iki-buçuk katı, nüfusu on katıdır. Doğu yarıküre, dünya demir ve kömür üretiminin 2/3’üne sahiptir. Bundan şu sonuca varır : batı yarıküresi, dünya ölçeğinde bir çatışmada doğunun karşısında uzun zaman dayanamaz. Eğer “Dünya Adası”nın bütünü veya büyük bir bölümü, tek bir güç tarafından ele geçirilirse, bu Amerika için felâket olur. Bu yüzden Amerikan dış politikasının temellerinden birisi, Avrasya’nın bir devlet altında birleşmesini engellemek olmalıdır.¹⁸⁹

N.Spykman, H.Mackinder’in “merkez bölge”ye verdiği büyük öneme katılmamaktadır. Ona göre, Polonya ile Yenisey Irmağı arasındaki bölgede hiç bir şey yoktur. Bu yüzden “merkez bölge” dünya egemenliğini sağlayamaz. Çünkü burada iklim koşulları kötü, önemli kaynaklar birbirinden uzaktır. Kuzey ve güneyinde büyük coğrafi engeller vardır. N.Spykman, eğer Çin ve Hindistan gelişirse, “merkez bölge”nin iyice önemsiz olacağını düşünmekteydi. Uralların batısında esas gelişme olurken, Rusya’daki güç merkezinin Sibirya’ya doğru kayamayacağını söylemiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Wilkinson, *op. cit.*, s. 102.

¹⁸⁷ Nicholas John Spykman, *America’s Strategy In World Politics*, Hamden, Archon Books, 1970, *passim*.

¹⁸⁸ *Ibid.*, s. 195.

¹⁸⁹ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 62.

¹⁹⁰ *Ibid.*, s. 63.

N.Spykman'a göre, Avrasya'nın gücü "merkez bölge"de değil onu çevreleyen ülkeler kuşağındadır. Bu kuşağa *Rimland* (kenar-kuşak) adını verir. "Kenar-kuşak"ta dünya nüfusunun ve doğal kaynaklarının büyük bölümü bulunmaktadır. Söz konusu yer Baltık devletlerinden başlayarak, Rusya dışında bütün Avrupa, Türkiye, Arap Yarımadası, İran, Afganistan, Pakistan, Hindistan, Çin, Kore ve Lena Irmağı doğusundaki Rusya'dır. N.Spykman bu bölgeyi, kara gücü ile deniz gücü arasında bir tampon bölge olarak da değerlendiriyordu.¹⁹¹ *Dünya Politikasında Amerikan Stratejisi* adlı kitabında, yine merkator projeksiyonlu bir harita kullanarak, Avrupa-Asya-Afrika-Avustralya anakaralarını ortaya, Amerika'yı ise bunun her iki tarafına yerleştirmiş ve en geniş sınırlarıyla çizilmiş "merkez bölge" -ki bu yaklaşık olarak SSCB sınırlarına denk düşmektedir- etrafında "kenar-kuşağı" işaretlemiştir.¹⁹²

Dünya egemenliğinin "merkez bölge"yi çevreleyen "kenar-kuşak" bölgesine bağlı olduğunu, Mackinder'inkine benzer bir formülle ifade etmiştir : *Kenar-kuşağa egemen olan Avrasya'yı denetler -- Avrasya'ya egemen olan dünyayı denetler*. Parçalanmış ve en azından bir bölümü tarafsız olan "kenar-kuşak", dünyada güç dengesinin yaklaşık olarak sağlandığının göstergesi olacaktı. 1942 yılında kitabını yazarken, Nazi Almanya'sı büyük bir tehdit oluşturuyordu ve Spykman Almanya'nın "kenar-kuşağın" Avrupa'daki bölümünü ele geçirmesinin ABD için çok tehlikeli olacağını düşünüyordu. Savaşın bitmesinden sonra, Almanya'nın yerini SSCB tehlikesi aldı. ABD'nin "kenar-kuşak" ülkeleri üstünde bir gücün egemenlik kurmasını önleyecek biçimde dış politika izlemesi gerektiğini savunmuştur.¹⁹³

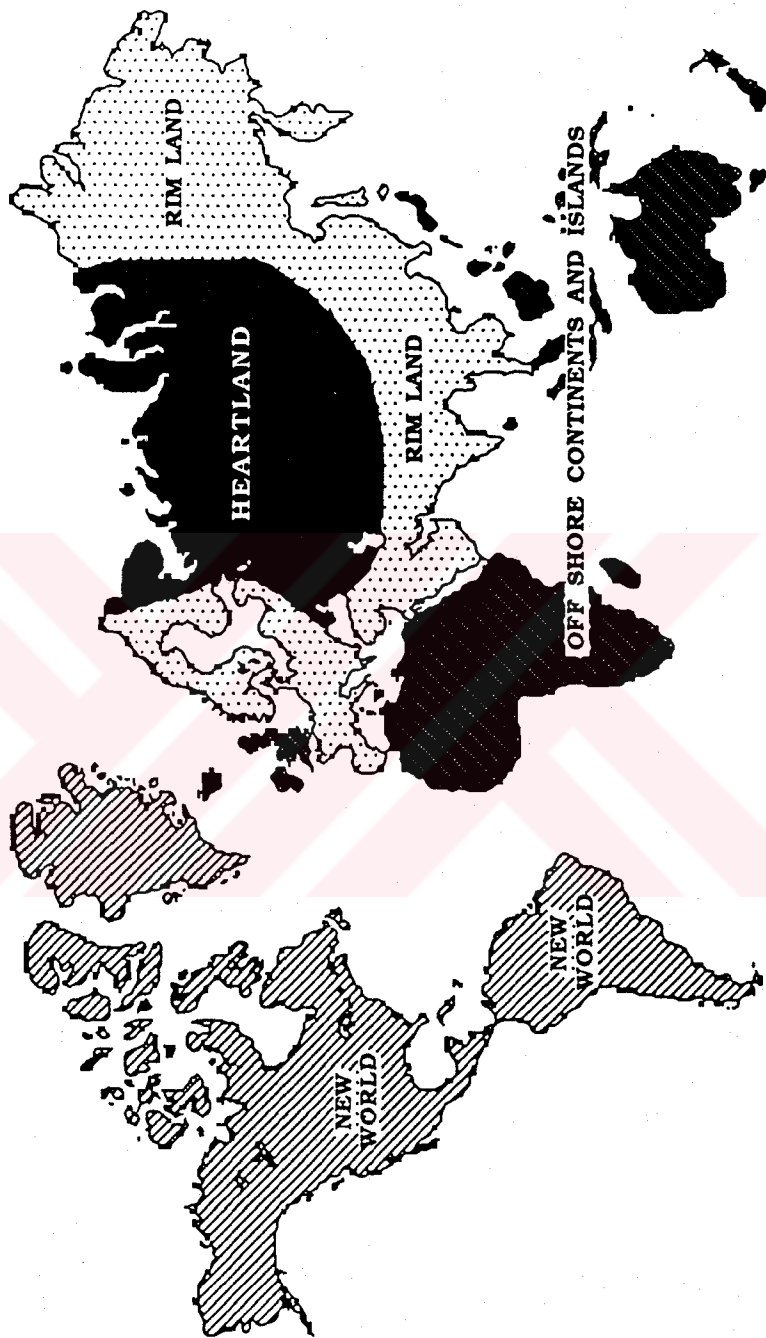
N.Spykman'ın ABD dış politikasına etki edip etmediğini anlamak için, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, ABD öncülüğünde veya desteğiyle kurulan değişik uluslararası ittifakları incelemek yeterli olur. NATO, CENTO, SEATO ile kurulan güvenlik sistemi "kenar-kuşak" düşüncesine ne kadar dikkat edildiğini kanıtlar. Buna ek olarak, ABD'nin, Filipin, Japonya, Kore, Pakistan, ve İran ile yaptığı ikili

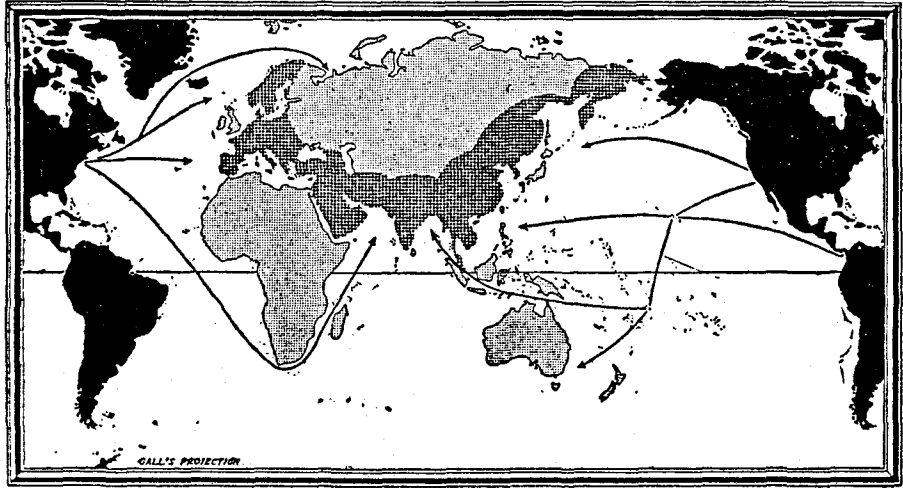
¹⁹¹ *Ibid.*

¹⁹² Spykman, *op.cit.*, s. 180.

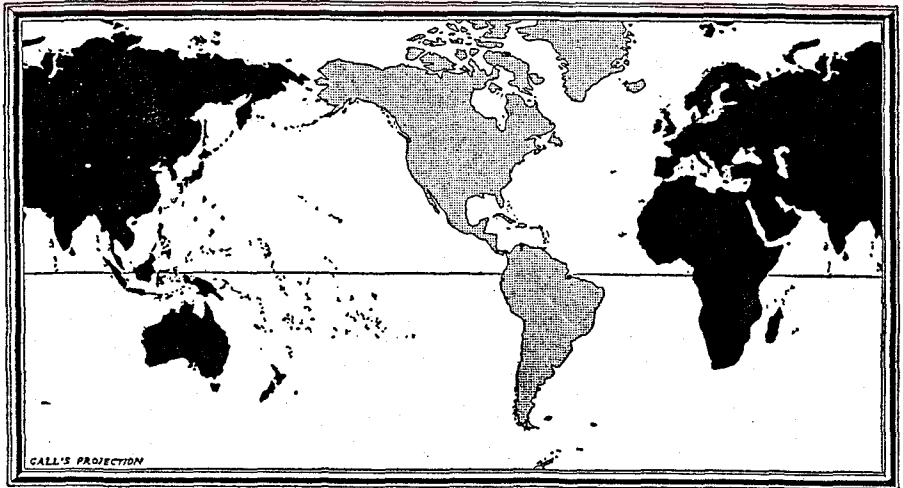
¹⁹³ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 64.

Spykman's World

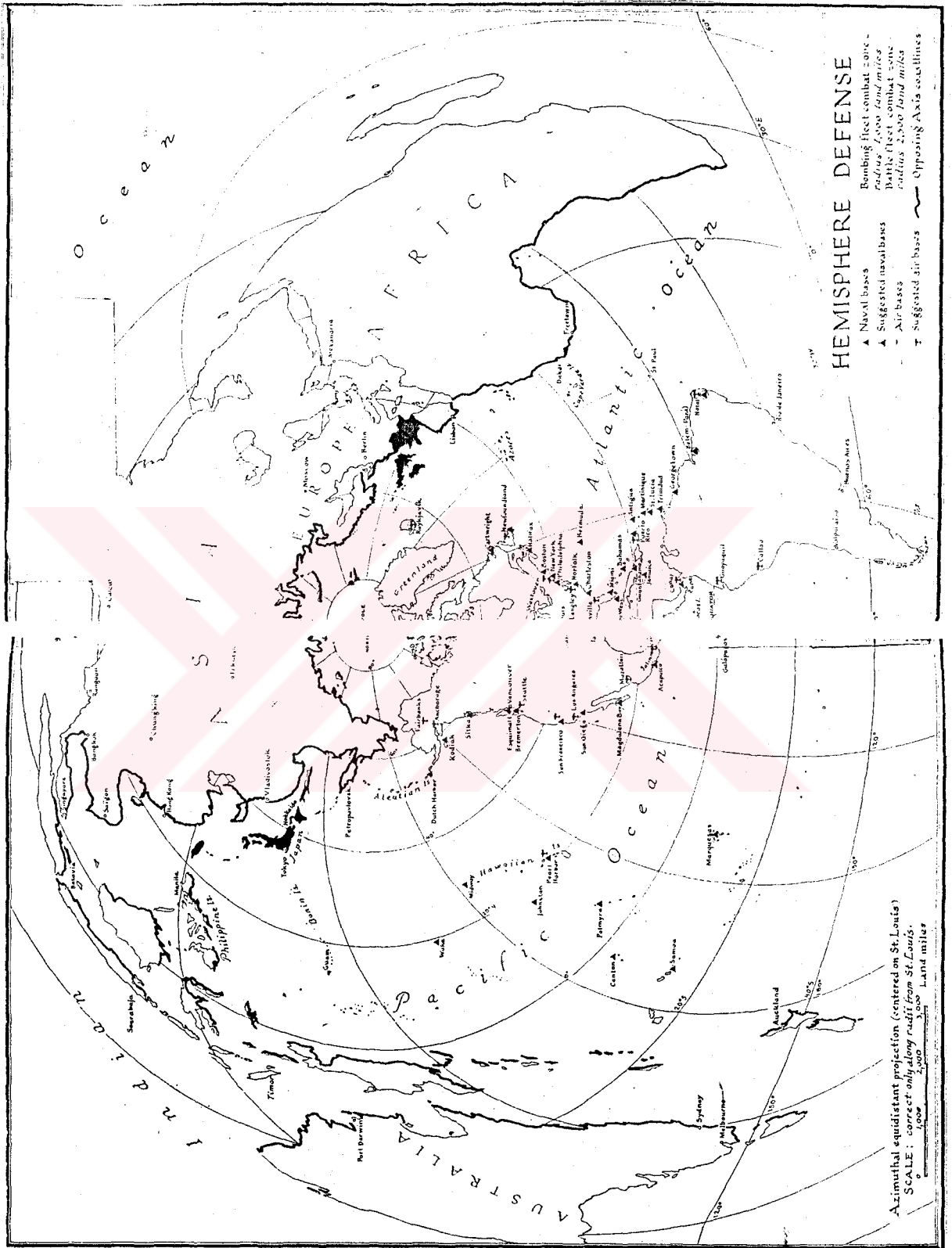

THE ENCIRCLEMENT OF THE OLD WORLD

THE ENCIRCLEMENT OF THE NEW WORLD

andlaşmaları, ANZUS Andlaşmasını ve Amerika Anakarasını içeren Rio Andlaşmasını da Spykman'ın düşünceleri ışığında incelemek, ne kadar etkili olduğunun anlaşılmasına yetecektir. 1944 yılında yayımladığı *Barışın Coğrafyası*¹⁹⁴ adlı kitabında, uluslararası güvenlik sistemine verdiği önemi anlatır. "Bir devletin gücü, o devletin güvenliği için en son başvurulacak ögedir. Devamlı bir barışı elde etmek için tek yol ortak bir güvenlik sistemi kurmaktır. Bunun yolu da ya uluslararası bir silâhlı topluluk oluşturmak veya uluslararası güç dengesini ayarlamaktır."¹⁹⁵

R.Harkavy, N.Spykman'ın kuramını, Mahan görüşünün değişik bir biçimi olarak kabul etmektedir.¹⁹⁶ M.Özdağ da, "...kenar-kuşak teorisi deniz gücü ve kara gücü (*Heartland*) teorilerini Amerikan pragmatizmine uygun biçimde birleştiren ve yaşanan zaman diliminde Amerikaya hasım olacak büyük güce karşı oluşturulması mümkün koalisyonları öneren bir yaklaşımdır" diye tanımlar.¹⁹⁷

M.Özdağ, şöyle açıklamaktadır :

" Bu yaklaşımın mantığı şudur. ABD'ne karşı kendi kıt'ası üzerinde rakip olacak, tehdit ve tehlike oluşturabilecek hasım bir güç yoktur. ABD güvenlik ve çıkarlarına karşı tehdit ancak *eski dünyadan* gelebilir...Tehlikelerin önlenmesi, Amerikan çıkarlarının korunabilmesi için Yeni Dünyayı çeviren okyanuslara, su küresine ABD deniz gücünün hakim olması gerekir. Ancak bu da yeterli bir güvenlik tedbiri olmaz. Dünya Adasında oluşması mümkün muhtemel hasım üstün gücün doğuş[u] ve gelişimini, savaşı ABD karasına taşıyabilmesini önleyebilmek için, Avrasya kara blokunun iç kıyı çemberinin ABD kontrolünde tutulması, ABD güvenlik alanına alınması gerekir".¹⁹⁸

M.Özdağ'a göre, İkinci Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sının "Dünya Adası'nın büyük bölümünde denetim kurmasını önleyebilmek için, Anglo-Amerikan deniz gücü ile Sovyet Rus kara gücü ittifakı en verimli çözüm olarak görülmüştü. Savaşın bitiminde Avrupa'lı güçler büyük zarar görmüşken, SSCB

¹⁹⁴ Wilkinson, *op.cit.*, s. 120'den : Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace*, der. Helen R. Nicholl, New York, Harcourt-Brace, 1944.

¹⁹⁵ Sezgin ve Yılmaz, *op.cit.*, s. 64.

¹⁹⁶ Harkavy, *op.cit.*, s. 285.

¹⁹⁷ Muzaffer Özdağ, "Jeopolitik Konusunda Notlar," *Avrasya Dosyası*, C.I, No.3 (Sonbahar 1994), s. 155.

¹⁹⁸ *Ibid.*

Avrasya'da rakipsiz bir güç konumuna erişmiştir. ABD yeni durum karşısında denizlere egemenlikle yetinmeyi uygun bulmaz. Aslında batılı güçler, "Hitler Almanya'sına karşı korumayı yüksek hukuki, ahlaki ilkeler çerçevesinde görev saydıklarını ilan ettikleri, dost ve müttefiki gördükleri bir çok ülkeyi Stalin Rusyasına terk ve teslim etme durumuna düşmüşlerdir", bu yüzden "ABD güvenlik sınırlarını Sovyet Ordularının karakol hatlarına, Komünist Blokun sınır devletlerine, demirperde çevresine kadar genişletmeye yönelir."¹⁹⁹

R.Harkavy'e göre, N.Spykman ABD'nin Çin'le ittifakını kaçınılmaz görüyordu.²⁰⁰ M.Özdağ, "kenar-kuşak" kuramının uygulamada aksayan yönünün Mao'nun Çan Kay Şek'i yenilgiye uğratması, "Komünist Blok"la bütünleşmesi ve Vietnam'da ABD'nin yenilgiyle, Uzak Doğu'daki "kenar-kuşak" bölümünün elde edilememesi olduğunu anlatır. M.Özdağ şöyle demektedir :

"Spykman'ın görüşü gerçekte özgün bir kurgu olmaktan çok, eski Britanya İmparatorluk politikalarından esinlenen bir Amerikan pratiğidir : Avrupa kıt'asında kendine rakip ve hasım bir üstün gücün veya güçler koalisyonunun oluşmasını engellemek, Çarlık Rusyasının açık denizlere, Büyük Britanya İmparatorluğunun etki ve çıkar alanlarına, güneye doğru genişlemesini, yayılmasını engellemek biçimindeki tarihi deneyiminin güncel koşullara ABD çıkarlarına uydurulmuş şekli."²⁰¹

I. GIULIO DOUHET, ALEXANDER DE SEVERSKY VE HAVA EGEMENLİĞİ KURAMI

G.Douhet, 1869-1930 yılları arasında yaşamıştır. İtalyan hava generalidir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında yazdığı görüşleri²⁰², bir Rus hava subayı olan A.De Seversky tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrasında geliştirilerek, bazı

¹⁹⁹ *Ibid.*

²⁰⁰ Harkavy, *op.cit.*, s. 285.

²⁰¹ Özdağ, *op.cit.*, s. 156.

²⁰² G. Douhet, *Il Dominio dell'Aria : saggio sul'arte della guerra aerea*, Roma, 1921.

yazarlar tarafından²⁰³ bir jeopolitik kuram olarak kabul edilen “Hava Egemenlik” görüşü ileri sürülmüştür.²⁰⁴

Hava egemenliği kuramı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, uzun menzilli bombardıman uçakları ve uçak gemilerinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Esas savunucuları, G.Douhet ve A.De Seversky’dir. H.Mackinder’in terimini kullanarak yeni bir “merkez bölge” ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu Kuzey Kutbu bölgesidir. Hem Avrasya hem de Anglo-Sakson topraklarının kuzeyinin, Arktik bölgesine karşı savunmasız olduğunu söylemişlerdir. Bu düşüncelere “havacı dünya görüşü” de denir.²⁰⁵ Merkator haritalarının yerine, azimut izdüşümlü haritalar kullanılmaktaydılar. Ancak bu haritalar, doğu ve batı yarıkürelerini keskin bir şekilde ayırıyorlardı ve bu güneye, ekvatora doğru oldukça artıyordu. Azimut izdüşümlü harita kullanılarak (yani kuzey kutbu merkeze gelecek şekilde) ABD ve SSCB arasındaki Arktik bölge üzerinden en kısa uçuş yolları işaretlenmekteydi.²⁰⁶

Merkezi kuzey kutbu olan Arktik daire içindeki hava sahası “merkezî karar bölgesi” olarak algılanıyordu. Eğer burada hava üstünlüğü kazanılırsa, düşman ülkesine ağır biçimde zarar verilebilirdi. A.Mahan’ın denizlerin bir bütün olduğu ve ona bütünüyle egemen olunması gerektiğini savunan kuramı, Arktik Dairenin hava sahası için kabul edilmiş gibidir. Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dretnotların yerini de ağır bombardıman uçakları “yaşamsal önemdeki güç” olarak almıştır. Ancak G.Douhet ve A.De Seversky, son zaferin karada kazanılacağını kabul ediyorlardı. Diğer yandan, düşman savaş potansiyelini yok etmek için öncelikle havanın denetlenmesi gerektiğini savunuyorlardı.²⁰⁷

Hava Egemenlik kuramı, deniz egemenlik ve “merkez bölge” kuramlarıyla karşılaştırıldığında, deniz dışı üslere önem vermemektedir. Özellikle

²⁰³ Yalnızca, bu çalışmada kullanılan Türkçe kaynakların yazarları.

²⁰⁴ Edward Warner, “Douhet, Mitchell, Seversky : Hava Savaşı İle İlgili Teoriler,” *Modern Stratejinin Yaratıcıları : Machiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce*, der. E. M. Earle, çev. G. Ülgezen, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983, s. 412-429.

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 412.

²⁰⁶ Harkavy, *op.cit.*, s. 287.

²⁰⁷ *Ibid.*

A.De Seversky, denizasırsı üsleri gereksiz bulmuştur. Ancak, Arktik kuşakta da uçaklar için üsler, yakıt ikmal tesisleri, erken uyarı ve radar istasyonları gerekmektedir. Böylece Kanada, Grönland, İzlanda, Alaska ve Spitsbergen yaşamsal öneme sahip bölgeler durumuna gelebilir.²⁰⁸

Hava egemenlik kuramı, “merkez bölge”ye egemen olan SSCB’nin sahip olduğu olanaklar hakkındaki diğer kuramlara da katılmaz görünüyor. Hava egemenlik kuramının savunucuları, “merkez bölge”nin geniş topraklarının Napolyon, Hindenburg ve Hitler’e karşı savunma sağlarken, hava kuvvetleri nedeniyle artık bir zayıflık kaynağı olduğunu ileri sürmüştür. Ses hızına yakın uçaklarla en önemli bölgelere girilebilir ve üstelik bu her yönden yapılabilir. Bu yüzden, “merkez bölge”nin büyüklüğünden ötürü, savunulması gereken yer sayısı artmaktadır. Havacılara göre, Sovyet avantajı olarak öğretilen alan, merkezlik ve ulaşılmazlık artık avantaj sağlamaz ve hatta dezavantaj yaratır. Bu görüşler de ilk bakışta doğruymuş gibi algılansa da, denizasırsı üsler olmaksızın her yönden nasıl saldırılacağı açık değildir.²⁰⁹

İ. HANS WEIGERT

Bazı yazarlar “kenar-kuşak” ve deniz egemenlik kuramlarının ikisini bir arada doğru bulmakla birlikte, daha açık ve belirgin biçimde yer tanımlama gereksinimi duymuşlardır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, bunlardan H.Weigert Avrasya kütlesini çevreleyen denizler ve Avrasya’dan çıkış veren veya denetim sağlayan deniz geçitlerinin önemini vurgulamıştır. H.Weigert, Anglo-Amerikan deniz gücünün Okhotsk Denizi dışında denizlere egemen olduğunu, okyanuslararası yolların, kapalı denizlere ulaşım sağlayan geçitlerin ve kanalların önem kazandığını belirtir. Bu saydıklarını sınıflandırmıştır²¹⁰ :

²⁰⁸ *Ibid.*, s. 288.

²⁰⁹ *Ibid.*

²¹⁰ Harkavy, *op.cit.*, s. 285-287.

Birinci grup iki okyanusu birbirine bağlayan su geçitleridir. Bunlar (a) Akdeniz sistemi, yani Cebelitarık Boğazı, Sicilya Boğazı, Süveyş Kanalı, Akdeniz, Babülmendep Boğazı; (b) Panama Kanalı; (c) Hint ve Pasifik Okyanuslarını bağlayan su geçitleri, yani Malakka Boğazı, Sunda, Singapur, San Bernardino, Suragao, Lambok, Makassar ve Torres geçitleridir.

İkinci grup kapalı denizlere ulaşım sağlayan geçitlerdir. Bunlar (a) Türk Boğazlar Sistemi, yani Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi, İstanbul Boğazı; (b) Baltık Boğazlar Sistemi, yani Kattegat, Skaggerak, The Sound, The Great Belt, Kiel geçitleri; (c) St. George ve İrlanda kanalları; (d) Japon Denizine girişler, yani Tartary, La Perousse, Tsugaru, Tsushima, Shimonoseki boğazları ve (e) Hürmüz Boğazı'dır.

Üçüncü grup önemli diğer kanallardır. Bunlar (a) İngiliz Kanalı (b) Formoza Boğazı (c) Hainan Boğazı (d) Palk Boğazı (e) Messina Boğazları (f) Bonifacio Geçidi (g) Otranto Boğazı'dır.

Bu sayılanlar İkinci Dünya Savaşı'nda askerî çatışmalara sahne olmuş yerlerdi. Bu nedenle önemli kabul edilmeleri normaldir. 1970'lerin sonunda, ABD deniz piyadeleri için yapılan bir planda da yukarıda sayılan yerlerin çoğunun adı geçiyordu. Söz konusu yerler, daha savaşın başında Sovyet Deniz Kuvvetlerinin girişinin önleneyeceği geçitler olarak belirlenmişti.²¹¹

J. DONALD W. MEINIG VE KITASAL VE DENİZSEL KENAR-KUŞAKLAR KURAMI

“Merkez bölge” kuramının değişik bir biçimi de 1956 yılında D.W. Meinig tarafından, *Western Political Quarterly* dergisinde ortaya atılmıştır.²¹² D.W.Meinig'e göre, “merkez bölge” ve “kenar-kuşak” tanımları daha işlevsel

²¹¹ *Ibid.*

²¹² Pounds, *op.cit.*, s. 431'den : Donald W. Meinig, “Heartland and Rimland in Eurasian History,” *Western Political Quarterly*, vol.9, 1956, s. 553-569.

ölçütlere göre yapılmalıdır. Bu ölçütler karasal ve denizsel konuma göre değil, halk veya devletlerin gerçek yani işlevsel yönelimlerine uygun olmalıdır. H.Mackinder'in "merkez bölge"si ve benzerlerinin tanımlanması hep fiziksel coğrafya terimleriyle yapılmıştır. Oysa D.W.Meinig değişik bir bakış açısına sahiptir. "Daha belirli ancak işlevsel bir *Heartland* şöyle tanımlanabilir : batıda Volga Irmağı ve Hazar Denizi, kuzeyde büyük ormanlık bölgenin güney sınırı, doğuda tarihsel Çin kültürünün iç sınırı, güneyde Sikang, Himalayalar, Hindikuş ve KopetDagh dağ sıralarıyla çevrili büyük Avrasya step ve çöl bölgesidir." Bu bölgenin nitelikleri, fiziksel ve kültürel gelişim benzerlikleri olması, içsel konum, geri kalan bölgeye oranla merkeziliği ve Çin, Hindistan, Levant, Avrupa "kenar-kuşak"bölgelerini birbirine bağlayan tarihsel yolların kesişimi olmasıdır.²¹³

D.W.Meinig'in "merkez bölge"si H.Mackinder'inkinden daha küçüktür ve geniş bir kenar kuşak tarafından çevrelenir. D.W.Meinig, temel olarak bu kenar kuşakla ilgilenmektedir. H.Mackinder ve N.Spykman bu kuşağı genelde deniz gücünün etki alanı olarak görmekteydiler. D.W.Meinig farklı düşünmektedir. O, bu bölgeyi "kıtasal kenar kuşak" ve "denizsel kenar kuşak" olarak ikiye böler. Aralarındaki fark coğrafi değil işlevseldir. Devletlerin, hangisine ait olduğu yönelimlerine bağlıdır ve bu yönelim zamanla değişiklik göstermiştir. Çin buna güzel bir örnektir. Ne zaman toprağa bağlı kuzeyli hanedanlar tarafından yönetilmişse o zaman içe dönük, köylü bir kültür haline gelmiş, ne zaman güneyli hanedanlar tarafından yönetilmişlerse denizci bir devlete benzer görünüm taşımışlardır. Milliyetçi hükümet, komünist hükümet tarafından değiştirilince dışa dönük, denizci yönelim gitmiş, içe dönük Sovyetler benzeri bir yönelim gelmiştir. Diğer yandan Batı Avrupa genelde dışa dönük iken, Orta Avrupa sürekli değişen bir eğilim göstermiştir.²¹⁴

"Demirperde" olarak adlandırılmış çizgi, "karasal ve denizsel kenar kuşak"ların sınırınıdır. Değişmeyen bir sınır değildir çünkü, coğrafi temellere dayalı değildir, değişebilir. Denizsel ve karasal güçlerin çatıştığı sınırda, yansız olarak kalmak isteyen ülkelerde ulusçuluk akımı çok güçlü olmuştur. Bütün ada devletleri,

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ *Ibid.*

kesin biçimde İngiltere gibi dışa dönük olmamışlardır. Örneğin Japonya'nın bütünüyle içe dönük olduğu bir dönem bulunmaktadır.²¹⁵ İrlanda'lılar, deniz aşırı ilişkilere ilgisiz kalmıştır. Bu yüzden zaman içinde değişiklikler olabilir. Oysa H.Mackinder'e göre, adaların hepsi çıkarları gereği denizcidir. D.W.Meinig'in görüşü, H.Mackinder'in kuramı kadar katı değildir, yalnızca daha esnek bir çerçeve çizmektedir.²¹⁶

K. SAMUEL B. COHEN, JEOSTRATEJİK-JEOPOLİTİK BÖLGELER VE "ÇATIŞMA KUŞAKLARI" (*SHATTERBELTS*) KURAMI

Samuel B. Cohen, 1963 yılında yayımlanan kitabında, jeostratejik ve jeopolitik bölge kavramlarını, *shatterbelt* (çatışma kuşağı) adını verdiği bölgeleri tanımlamıştır. S.B.Cohen'e göre, jeostratejik bölge dünyayı etkileyen nitelikler ve işlevler içerebilecek kadar büyük olmalıdır. Çünkü, bugünün stratejisi sadece küresel terimlerle açıklanabilir. Jeostratejik bölge, dünyanın konum, yönelim, ticaret, kültür veya ideolojik bağlar açısından birbirine bağlı büyük bir bölümünü anlatan terimdir. Jeostratejik bölgenin bütünlüğünde önemli olan nokta, stratejik kara veya deniz geçitlerini denetimi altında bulundurmasıdır.²¹⁷

Jeopolitik bölge, jeostratejik bölgenin bir alt bölümüdür. Coğrafi niteliklerin bütünlüğü olarak tanımlanabilir. Coğrafi bölgelerden oluştuğu için, bu birim ortak siyasal ve ekonomik eylemler için temel oluşturabilir.²¹⁸ Jeopolitik bölgenin ayırddedici özelliği, bitişik konumda olması ve kaynakların birbirini bütünlemesidir. Jeostratejik bölgeler içinde bulunan jeopolitik bölgeler güç odakları

²¹⁵ Japonya'nın, din propagandası yapan Batı'ya tepki olarak Onyedinci Yüzyıl sonlarında Avrupa ile ilişkilerini kesmesi ve 1854'te ABD tarafından bu durumun baskıyla değiştirilmesi, D.W.Meinig'in içe dönüklük savının yalnızca devletin kendi dinamikleriyle gerçekleşmediğini kanıtlar. Ayrıntılı bilgi için bak : Armaoğlu, *op.cit.*, s. 87-92.

²¹⁶ Pounds,*op.cit.*, s. 432-433.

²¹⁷ Saul Bernard Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2. B., New York, Oxford University Press, 1973, s. 64.

²¹⁸ S.B.Cohen'e göre, coğrafi bölge değişik coğrafi öğelerden bir bölümünün sayı ve nitelik olarak bir arada bulunduğunu anlatan bir alan bölümüdür. *Ibid.*, s. 63.

olarak ortaya çıkarlar. Jeostratejik bölgenin rolü stratejik düzeydedir ve içinde değişik merkezler bulunur. Jeopolitik bölgenin rolüyse taktik düzeydedir ve benzer özellikler içerir. Bu iki kavramın birbirine karıştırılması, jeostratejik bölgenin siyasal ve ekonomik bir bütün olduğu izlenimini verirken, jeopolitik bölgenin bütünlüğünü gözardı etmeye neden olur.²¹⁹

S.B.Cohen dünyanın jeostratejik bölünmesini yaparken, yer ve yönelim öğelerini temel almıştır. Yer, bölgesel nüfus ve ekonomik merkezlerin konumu ile büyük doğal engelleri içerir. Yönelim ise, ticaret ilişkisinde bulunulan yerler ve ideolojik bağları içermektedir.²²⁰

S.B.Cohen'e göre, dünyada iki jeostratejik bölge vardır. Bunlar, "Ticarete Dayalı Denizci (*Maritime*) Dünya" ve "Avrasya Anakara Dünya"sıdır. Gelecekte bir üçüncüsü ortaya çıkabilir ki, bu "Hint Okyanusu Dünya"sı olacaktır. Jeostratejik bölgeler kendi içinde jeopolitik bölgelere ayrılmaktadır. "Ticarete Dayalı Denizci Dünya"da, (a) Anglo-Amerika ve Karayipler, (b) Avrupa ve Kuzey Afrika, (c) Asya'nın açık denizlerindeki ülkeler ve Okyanusya, (d) Güney Amerika yer almaktadır. "Avrasya Anakara Dünya"sındaysa, Rus *Heartland*'i ve Doğu Avrupa ile Doğu Asya bölgesi bulunur. Bu iki jeostratejik bölge arasında çatışma kuşağı (*shatterbelt*) adı verilen iki yer vardır. Bunlar Orta Doğu ve Güney Doğu Asya'dır. *Shatterbelt* olarak tanımlanan bölgenin nitelikleri şöyle anlatılmaktadır : büyük ve stratejik konuma sahiptir, birbiriyle çatışan değişik devletlerle kaplanmıştır ve büyük güçlerin çıkarlarının çatıştığı bir yerdir.²²¹

Yukarıda sözü edilen iki jeostratejik bölgenin çıkarları "çatışma kuşakları" üstünde karşı karşıya gelmektedir. Siyasal ve ekonomik kaderleri, her iki dünya için de yaşamsal önemdedir. "Çatışma kuşakları"nın en belirgin nitelikleri, siyasal ve ekonomik bölünmüşlüğüdür. Fiziksel, çevresel, tarihsel, kültürel ve siyasal farklılıklardan ötürü, bir siyasal veya ekonomik birlik oluşturmaları olası gözükmemektedir. "Çatışma Kuşağı" içindeki devletlerden bir bölümü yansız

²¹⁹ *Ibid.*, s. 65.

²²⁰ *Ibid.*

²²¹ *Ibid.*, s. 66.

kalmak isterken, diğ er bölümü çıkarları gereği veya büyük güçlerin baskısıyla dış bağlantılara girerler.²²²

Geçmişte, iki “çatışma kuşağı”nın da bütünüyle denetimi olanağını her iki blok da sağlayamamıştır. Ancak, içlerinde büyük güçlerin bağlantılarını sağlayan devletler bulunur. Bu devletler, sıcak veya soğuk savaş durumunda üs sağlar ve aynı zamanda tampon olma niteliğini taşırlar.²²³

Yukarıda sayılan bölümlerin hiçbirisinde yer almayan iki bölge vardır. Bunlar, Sahra Çölü güneyindeki Afrika ve Güney Asya’dır. Güney Asya, yakın gelecekte her iki jeostratejik bölgeden bağımsız biçimde jeopolitik bütünlük sağlayacak niteliklere sahiptir. Afrika ise, bunu başarmaktan uzaktır.²²⁴

Philip Kelly 1986 yılında yaptığı, tarihsel olaylara dayalı deneylerle *shatterbelt* kavramının geçerliliğini sınamıştır. Vardığı sonuçlara göre, büyük güçlerin savaşlarının yüzde yetmişdokuzu bu bölgelerde gerçekleşmiştir.²²⁵ Bu nedenle, S.B.Cohen’in görüşleri dikkate değer kabul edilebilir.

L. SSCB’NDE JEOPOLİTİK GÖRÜŞLER

Sovyetler Birliği döneminde temel kaynak olarak kabul edilen Lenin’in yazılarında, jeopolitikle ilgili bir şey bulmak olanağı yoktur. Peter Vigor’ın bu konuyla ilgili yaptığı araştırmada, Büyük Sovyet Ansiklopedisinin ancak 1952 baskısından başlayarak bu konunun sözünü etmeye başladığı görülür. Ansiklopediye göre, “burjuva jeopolitik savaş kuramları” emperyalistlerin

²²² *Ibid.*, s. 86-87.

²²³ *Ibid.*, s. 87.

²²⁴ *Ibid.*, s. 66.

²²⁵ Paul F. Diehl, “Geography and War : A Review and Assessment of the Empirical Literature,” *The New Geopolitics*, der. M. D. Ward, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, s. 133’den : Philip Kelly, “Escalation of Regional Conflict : Testing the Shatterbelt Concept,” *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, s. 161-180.

saldırganlık ve dış politikalarını haklı göstermek için ideolojik araçlardı. Doğal olarak, coğrafya askerî harekâtın niteliğini etkilerdi. Ancak, burjuva devletlerin iç ve dış politikaları ile bir savaşa başlayıp başlamayacakları coğrafi etkenlerce değil, “kapitalist devlet tekelinin sınıf çıkarları” açısından belirlenirdi. Ansiklopedi, çağımızda savaşın kaynağının emperyalizm olduğunu belirtiyordu.²²⁶

Rusça’da *geopolitika*, emperyalist ülkeler (yani Almanya, İngiltere, ABD) tarafından icat edilmiş ve yayılmacılığın askerî biçimini savunan bir öğreti olarak kabul edilmiştir. Bütün ansiklopedilerde, H.Mackinder, N.Spykman, R.Kjellen, A.Mahan ve K.Haushofer askerî yayılmacılığın temsilcisi olarak tanımlanmaktaydılar. *Heartland* ve *Rimland* gibi kavramlara, 1970’lerin sonuna kadar hiç değinilmemektedir bile. Daha sonra da, örneğin *Rimland* için “kapitalist çevreleme” gibi Rusça çeviriler yapılarak söz edilmektedir.²²⁷

Sonuçta, Sovyetlerin jeopolitik görüşleriyle ilgili iki genelleme yapılabilir. Birincisi, Sovyetlerin “merkez bölge” veya “kenar-kuşak” gibi bir görüşü yoktur. Böyle bir görüşe dayalı siyasetler de geliştirmemişlerdir. Kuşkusuz, Ruslar’ın da “dünyaya egemen olmak” gibi bir amaçları vardır. Fakat, bunu bir “reçete” ye bağlı kalarak yapmayı düşünmemişlerdir. Örneğin, eski sömürge devletlerini Batı için “Aşıl’in topuğu” olarak görmüşler, yeni bağımsızlığını kazanan bu devletlerin bloklarına katılmasıyla Batı’nın zayıflayacağını hesaplamışlardır. 1960’lı yıllar, Afrika’da Çin ve Rusya’nın yandaş kazanmak için ortaya koyduğu rekabete tanık olmuştur. Ancak, bu uğraşlarının nedeni, örneğin H.Mackinder’in kuramı değil, “ulusal özgürlük hareketine yardım” olarak kabul edilmiştir. İkincisi, Sovyet jeopolitik düşüncesi öğreti terimleriyle açıklanan kesinlikte değil, pek çok ögenin hesaba katılmasıyla oldukça geniş ve esnekti. Fakat, diğer ülkelerde yeni düşünceler üretmek için ortam uygunken, Sovyetler’de liderler bile Leninizm’in tarihsel-ekonomik öğretisine karşı gelebilecek, onu değiştirebilecek ve hatta aynı doğrultuda genel jeopolitik görüşler ortaya koyamamışlardır.²²⁸

²²⁶ Peter Vigor, “The Soviet View of Geopolitics,” *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. C. E. Zoppo and C. Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 131-133.

²²⁷ *Ibid.*, s. 134,135.

²²⁸ *Ibid.*, s. 136-138.

Aslında, Sovyetler çağdaş anlamdaki jeopolitiği kaçınılmaz olarak uygulamışlardır. Ancak, Rusça *geopolitika* kelimesi kötü bir anlam taşımaktaydı. Bu yüzden yaptıkları şeyi *geopolitika* kelimesini kullanmadan anlatmışlardır.²²⁹

²²⁹ *Ibid.*, s. 138.

V. GÜNCEL JEOPOLİTİK

A. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA JEOPOLİTİĞE YAKLAŞIM

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, jeopolitiğin Nazi Almanya'sı ile özdeşleştirilmesi ve kuşkuyla bakılması, günümüze değin süren bir tartışma yaratmıştır.¹ Jeopolitiğin, siyasi coğrafyanın bir alt başlığı olduğu, bir bölümü olduğu veya siyasi coğrafyanın bencil ulusal çıkarlar uğruna bozulmasıyla yaratılan bir sahte bilim olduğu ileri sürülmekteydi. Coğrafya ve uluslararası ilişkilerin genelde jeopolitik kelimesi altında biraraya getirilmesine de karşı çıkılıyordu.² Siyasi coğrafyacıların jeopolitiğe bakışı olumlu değildi. Örneğin, bunlardan Norman J. Pounds'a göre, jeopolitik görüşler yeni değildir. Ona göre, belli bir bölgenin diğeriyle çatışması yalnızca H.J.Mackinder, N.J.Spykman ve çağdaşları tarafından öngörülmüş değildir. Onlardan önce de, toplumların siyasal kaderlerinin coğrafyaları tarafından belirlendiğini ve bunun kaçınılmaz, basit bir kader, bir tarihsel plânın akışı olduğunu ileri sürenler olmuştur.³

N.J.Pounds, bir siyasi coğrafyacı olarak, jeopolitik yerine "küresel stratejik görüş" terimini yeğlemekte ve bunun yanında bir de "siyasal dünya görüşü" olarak tanımladığı görüşler olduğunu ileri sürmektedir. "Siyasal dünya görüşü" olarak : (1) Yunanlıların Siyasal Dünya Görüşünden⁴ başlamış ve daha

¹ *Supra.*, bl.IV, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

² Jan Nijman, "The Dynamics of Superpower Spheres of Influence : U.S. and Soviet Military Activities, 1948-1978," *The New Geopolitics*, der. Michael Don Ward, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, s. 92.

³ Norman J. Pounds, *Political Geography*, New York, McGraw-Hill, 1972, s. 418.

⁴ Yunanlılar, küçük ve kendine yeterli şehir-devletlerde yaşamakta ve bu yaşama uygun bir siyaset biçimi sürdürmekteydiler. Vatandaşlar bir araya gelerek görüşmede bulunabilirdi. İlişkide oldukları Orta Doğu'luların despotluğunu aşağı görürlerdi. Birbirleriyle ters düşen siyasal sistemlerinin nedenini yaşadıkları fiziksel çevrenin farkında bulurlardı. Hippocrates şöyle yazmıştı : "Aşyalılar daha az savaşkandır ve boyun eğicidirler. Bu cesaret ve ruh eksikliğinin temel nedeni, bu kıtanın yıl boyunca değişmeyen ısısından kaynaklanan iklimidir. Bu iklimden ötürü, insanların akıl ve tutkularını harekete geçirecek, fiziksel ve ruhsal değişiklikler yaratacak koşullar oluşmamaktadır. Dağlık, kayalık, bol suyu olan yüksek rakımlı ülkelerde yaşayanlar, değişik mevsimler yaşar, iri vücutlu, dayanıklı ve cesur olurlar. Sıcak rüzgarların estiği alçak bölgelerin insanları ise ufak tefek, şişman ve siyah saçlı olurlar. Bunların karakterlerinde cesaret ve dayanıklılık aynı derecede olmaz." *Ibid.*, s. 419.

sonra (2) Determinist Görüş⁵, (3) İklimsel Determinizm⁶, (4) Doğa Yasası Görüşü⁷ ve (5) Organik Devlet Görüşü'nü⁸ saymıştır. N.J.Pounds'a göre, "küresel stratejik görüş"lerse, insanlık tarihini açıklamaya çalışan "siyasal dünya görüşleri"nden farklı olarak devletlerin coğrafi dağılımının neden ve biçimini bulmaya çalışırlar. Bir görüşün "küresel stratejik görüş" olabilmesi için, devletlerin sınırlarının değişebileceğini, yeni devletlerin ortaya çıkabileceğini hesaba katarak, bu değişen coğrafi dağılımı anlatabilmeli ve gelecekle ilgili bazı öngörülerde bulunabilmelidir. Bu görüşlerin siyaseti etkileme yetenekleri olduğundan önem verilmesi gerektiğini düşünmektedir. A.Mahan, H.J.Mackinder, N.J.Spykman ve D.W.Meinig'in görüşlerini bu sınıflandırmaya sokmuştur.⁹ Görüldüğü gibi, N.J.Pounds jeopolitik teriminden uzak durmakta ve işlevini de bilinenden değişik

⁵ Determinist görüşe göre, fiziksel koşullar neyin olacağını belirlemektedir. Ancak, yalnızca iklim gibi tek ögenin değil, çok sayıda ögenin belirleyici olduğunu kabul eder. Akarsu sisteminin birleştirici bir rol oynaması gibi bazı diğer öğeleri de buna katmaktadır. Ancak, yanlışlığı şüradadır ki, insanlar bir kanallar sistemi de yapabilir. Fransa gibi doğal sınırlara dayalı bir devlet yaratılabileceği gibi, Rusya gibi tam tersini yapanlar da olabilir. Dolayısıyla kötüye kullanılabilen görüşü düşüncesiyle eleştirenleri çok olmuş bir düşüncedir. *Ibid.*, s. 419-421.

⁶ Bu görüş, iklim ve iklim değişikliklerinin siyasal gücün yükseliş ve çöküşünde temel belirleyici olduğuna dayandırılmıştır. Yunan görüşünde, iklim ve o iklimde yaşayan insanlar statik kabul edilmiştir. Yani, Yunanlılar gibi iklim koşullarında yaşayanlar uygar, kötü iklim koşullarında yaşayanlar kötü olarak kalacaktır. Oysa, daha sonraları iklimin değişebileceği, teknolojik gelişmelerin insanların çeşitli iklimlere uyum sağlamasını kolaylaştırabileceği kabul edilmiştir. Bu türden kuramların en önde geleni, Ellsworth Huntington'ın 1945'te ileri sürdüğüdür. Temel savı, belli ısı koşulları ve atmosferik basıncın insan enerjisi, bundan ötürü de uygarlığı artırıcı olduğudur. Optimum ısı derecelerinin altında veya üstünde olmayan iklimlerde uygarlığın hızla ilerlediği anlatılır. Karanlık Çağların çok fırtınalı bir dönemde yaşandığı ve Aydınlanma Çağının uygun bir iklim yer ve zamanında ortaya çıktığı ileri sürülür. Ancak, tarihçiler yaratıcılık için esas ögenin insan enerjisi olduğuna karşı çıkmışlardır. Bir kez geçmişteki iklimlerle ilgili kesin bilgiler bulunmamaktadır. Ayrıca, Huntington güçle uygarlık arasında bir ayrım yapmamış, uygar insanların siyasal olarak güçlü olduğunu, siyasal açıdan etkin devletin kültürel ortalamanın üstünde olduğunu kabul etmiştir. *Ibid.*, s. 421-422'den : Ellsworth Huntington, *Mainsprings of Civilization*, New York, 1945, s. 275, 335-336, 343,375.

⁷ Doğa Yasası Görüşü, fiziksel evrenin düzenli ve anlamlı olduğunu, dünyanın üstün bir varlık tarafından insanoğlunun evi olarak yaratıldığını, doğanın insanlara en iyi hizmeti verecek biçimde yaratıldığını, insanoğlunun görevinin doğanın emrettiği şeylere uygun hareket etmek olduğunu savunur. Bu görüşe göre, insanlar akılcı ve hırssız bir biçimde çevrelerine bakacak ve kendisiyle komşularının gereksinimine uygun bir paylaşım yapacaktır. Devlet de uygun büyüklükte ve doğal sınırlarını aşmadan kalacaktır. İnsanların "doğal" sınırları konusundaki açgözlülüğü hesaba katılmadığından bu görüş de kabul görmemiştir. Pounds, *op.cit.*, s. 422.

⁸ *Supra.*, bl. IV, B. Friedrich Ratzel.

⁹ Pounds, *op.cit.*, s. 423-435.

tanımlamaktadır.

N.J.Pounds dışında başka araştırmacılar da jeopolitik ve jeopolitik kuram terimlerine dikkatle yaklaşmaktaydı. Bunlardan Harold ve Margaret Sprout, yalnızca “jeopolitik hipotez”leri tartışmayı yeğlemişlerdir. Onlara göre, tarihsel olarak “hipotez”ler üç türdür. Bunlar, (1) değişik yeryüzü biçimlerinin bulunduğu coğrafi bölgelere sahip olmanın bir türevi olarak, dünya üstündeki siyasal gücün dağılımını anlatan veya öngörenler, (2) önemli hammadde ve doğal enerji kaynaklarına sahip olmakta uluslar arasında görölen farklılığın bir türevi olarak siyasal güç dağılımını anlatan veya öngörenler ve (3) güç ve etkiyi iklim türlerinin bir türevi olarak görenlerdir. Sprout'lara göre, ileri sürölen “hipotez”ler yüzyıl başındakilere oranla, dikkatini birinciden ikinciye kaydırmaya eğilimlidir. Aslında, bu ikisi bütünüyle ilgisiz veya birbirini dışlar değildir.¹⁰ Sprout'ların da, alışılanın dışında bir başlık altında sıralama yapmaya çalıştığı görölmektedir.

Jeopolitiğin kazandığı kötü ünden ötürü tartışma konusu olmasının dışında, nükleer teknolojinin neden olduğu ve çözölmeye gerekli başka sorunlar da ortaya çıkmıştı. Nükleer güç dengesi, nükleer silâhlanma yarışı, barış zamanı ekonomik savaş, gelişmekte olan ölkeler üstünde ideolojik baskı ve bağımsız devletlerin büyük gelişmesi gibi konulara, jeopolitik kuramların ne oranda yanıt verebildiği de tartışılmaktaydı.¹¹

Savaş sonrası dönemde, jeopolitik kuramların yeterince taraftar bulamamasının bir nedeni de ele alınan şeyin karmaşıklığı içinde yansız olamamaktı. Bu yüzden, çok büyük ölçekli jeopolitik göröşlerin, bilgi akışının “filtrelenmesi”ne neden olacağı ve anlamının belirsizleşeceği konusunda kaygılar taşınmaktaydı. Buna örnek olarak bazı gerçeşler bulunuyordu. *Heartland*'i tanımlama ve eski anlamını içerip iğermediğini göstermekte karşılaşılan zorluklar vardı. Değişik “süper güç”lerle müttefik olan ve pek çok devletten oluşan bir *Rimland* varken, “*Rimland*'in denetlenmesi” sözünü etmek olanağı bulunmuyordu. Özellikle bütün

¹⁰ Robert E. Harkavy, *Great Power Competition For Overseas Bases*, New York, Pergamon Press, 1982, s. 276'dan : Harold ve Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, Princeton, Princeton University Press, 1965.

¹¹ Harkavy, *op.cit.*, s. 276.

kara, deniz, hava gücü kuramları, ortaya çıkan gelişmeler sonucunda öngörülmüşken, savaş dışında kalan durumlarda jeopolitik avantaj ve etkinliğin tam olarak ne olduğu tanımlanamıyordu. Bütün engellere karşın, araştırmacılar A.Mahan ile H.J.Mackinder taraftarları arasında sıkışıp kalmış görüşlere katkıda bulunmaya devam ettiler. Ancak, bu tür küresel görüşlerin ölçülebilir değerleri ne olursa olsun, karar vericiler için pratik bir düşünce çerçevesi oluşturduğu da bir gerçektir.¹²

“Soğuk Savaş” döneminde, Colin S.Gray gibi yazarlar, küresel mücadele için halen daha H.J.Mackinder’in kuramını doğru olarak kabul etse de¹³, gerçek durum çok daha dağınık bir biçimdeydi. Bir kere, Anglo-Sakson gücünün *Rimland* ve deniz denetimi artık bitmişti ve SSCB dünyanın her yerinde kendisine müttefikler bulmuştu. Artık, Sovyetler küresel mücadeleyi Avrasya’daki belli bir çizgi, cephe veya bölgeden çok daha dağınık nitelikteki bir alana taşımış durumdaydı. “Domino Teorisi” gibi görüşler daha gerçekçi hale gelmişti.¹⁴

Yarım yüzyıl önce kara ve deniz olmak üzere iki boyutta kalan mücadele artık üç boyuta taşınmıştı. Nedeni, denizaltıların ve uzayın da kapsam içine girmesidir. Bu yüzden, yeni düşünceler ve hatta yeni terminoloji ortaya çıkmıştı. Örneğin, “uzay jeopolitiği” bu türdendir.¹⁵ Seyrüsefer, yer belirleme ve haberleşmede geliştirilen yeni teknolojiler, üç boyut arasında karmaşık bir iletişim ağı yaratmış ve bunlar belirli askerî harekâtlarda kullanılmaktaydı. Örneğin, denizaltıları konuşlandırmak veya yerini belirlemek, nükleer saldırı hazırlığını erkenden bildirmek gibi yeni gelişmeler bulunmaktaydı. Sonuçta, geleneksel *Heartland-Rimland* görüşü veya denizlerin bütünüyle denetlenmesi gibi kuramlarla karşılanamayacak yeni ve yaşamsal önemde üslenme gereksinimleri ortaya çıkmıştı.¹⁶

¹² *Ibid.*, s. 294.

¹³ Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1988, s. 12.

¹⁴ Harkavy, *op.cit.*, s. 296.

¹⁵ *Infra.*, C. Jeopolitiği İncelerken Dikkate Alınması Gereken Günümüz Gerçekleri.

¹⁶ Harkavy, *op.cit.*, s. 296.

Ciro Zoppo'ya göre, teknolojinin öne çıkmasıyla, geleneksel jeopolitikte alana verilen büyük önem yerine, yaklaşımın çok boyutlu olması gerekmiştir. Kıtalararası balistik füzeler (ICBM), *cruise* füzeleri, uydular, stratejik nükleer denizaltılar sayesinde, geleneksel jeopolitiğin bir anlamda yatay ilgi alanı dikey özellik de kazanmıştır. “Nükleer Çağ” teknolojisi, jeopolitikte zaman boyutunun yaşamsal öneme sahip olmasına yol açmıştır. Bu boyut, dakikalarla ölçülür durumdaydı. Nükleer savaşın odak noktasıysa, hareketlilikten çok, yok ediciliği idi.¹⁷

“Nükleer Çağ” askerî hesaplamalarında dünya yüzeyinin çok ötesine geçilmekle birlikte, yine de politikanın son hedefi dünya yüzeyi üstündedir. “Nükleer Çağ”ın alan anlayışı, geleneksel jeopolitiğin alan anlayışından çok değişik, bir anlamda öngörülebilir olanın ötesinde bir alan anlayışdır. Caydırıcılığın mantığından ötürü, zorunlu olarak siyasal ama daha çok psikolojik etkileri olan bir alandır. Nükleer savaşın boyutları ve tahmin edilebilen sonuçları hem jeopolitiğin hem de gerçekçi akımın kuramlarının ötesinde bir alan kavramı yaratmıştır. Nükleer bir gücün yapacağı küçük hata bütün dünyanın yok olmasına yol açabilirdi. Nükleer tehlike olmasaydı, Doğu-Batı rekabeti veya diğer siyasal beklenti ve stratejik hesaplar daha uzun bir süre içinde gerçekleşecekti. Ancak, geleneksel jeopolitik dönemine oranla, “Nükleer Çağ”da öğrenilecek bilgi çok artmış, teknoloji o döneme kadar görülmemiş biçimde politikayı etkilemiş, zamanın kazandığı önemden ötürü ulusal stratejiler ve jeopolitik hesaplamalar çok daha yakın vadeler için yapılır olmuştur. “Nükleer Çağ”ın en belirgin niteliği coğrafi değil teknolojiktir. Bu öyle boyutlara gelmiştir ki, askerî stratejistler bir tür teknisyene dönüşmüştür. Önem açısından, geleneksel jeopolitikteki coğrafya ögesinin yerini teknoloji ögesi almıştır. Temel öge coğrafya değil artık teknolojidir.¹⁸

B. GELENEKSEL VE GÜNCEL JEOPOLİTİK

1. Geleneksel Jeopolitik

¹⁷ Ciro Zoppo, “The Geopolitics of Nuclear Deterrence,” *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 144,145.

¹⁸ *Ibid.*, s. 146-148.

Geleneksel jeopolitik olarak adlandırılan görüşler, coğrafyayı (örneğin ülke konumu, büyüklüğü, kaynakları) uluslararası ilişkilerde karar verici unsur olarak kabul etmek, toprak istekleri gibi belirgin coğrafi olayları tek başına ele almak ve diğer konuları gözardı etmekle suçlanmaktadır. Stratejik araştırma kurumlarında bu tür görüşler halen daha kabul görsede, genelde coğrafyacılar diğer ögeler dikkate alınmadığı için bu tür yaklaşımları uygun bulmazlar. Uluslararası ilişkilerde coğrafyanın, en sürekli öge olduğu için en önemli öge olduğu savını da abartılı bulmaktadırlar.¹⁹ Siyasi coğrafyacılar, coğrafyanın bir dizi çevresel olasılık sunduğunu onaylamakla birlikte, determinist görüşleri kabul etmezler.²⁰

Eski ve yeni jeopolitik olarak adlandırılan görüşler arasında temelde şu fark vardır : Eski jeopolitik, coğrafyanın *karar veren öge* olduğundan hareket eder, yeni jeopolitik ise coğrafyanın uluslararası ilişkilerde yer alan *koşullardan birisi* olduğunu kabul eder. Yeni jeopolitiğe göre, eski jeopolitik coğrafyanın emekleme yıllarında geçerli olan pozitivismden çok etkilenerek “genelleme tuzağı”na (*generalization trap*) düşmüştür. Bu tuzağa, olmazsa olmaz kabul edilen genel kurallar bulma inancından düşüldüğü ileri sürülür. Uluslararası ilişkilerde, sosyal bilimlerin bütün bulgularından uzak kalmaya yol açacak “tekillik tuzağı”na (*singularity trap*) düşmek kadar, genelleme tuzağına da düşmekten kaçınmak gerekmektedir.²¹

Yirminci Yüzyıl’ın ilk yarısındaki uluslararası ilişkiler çalışmaları, devlet davranışını yoğun biçimde coğrafi özelliklerle açıklardı. O zamanki stratejik düşüncenin çok güçlü bir coğrafya boyutu vardı. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ve “Nükleer Çağ”ın gelişile coğrafi kaygılar ikincil duruma düştü. Araştırmacılar uluslararası ilişkileri anlamak için coğrafi değil ideolojik ve ekonomik modelleri yeğlediler. Ancak, geleneksel jeopolitik çalışmalarını da küçümsemek gerekir.

¹⁹ N.J.Spykman, coğrafyanın en sürekli olduğu için “en dikkate değer öge” olduğunu düşünmekteydi. *Supra.*, bl. IV, H. Nicholas J. Spykman ve *Rimland* (Kenar-Kuşak) Kuramı.

²⁰ John O’Loughlin ve Luc Anselin, “Geography of International Conflict and Cooperation : Theory and Methods,” *The New Geopolitics*, der. Michael Don Ward, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, s. 13,14.

²¹ *Ibid.*, s. 14.

Ampirik çalışmalar onların kavram ve düşünceleri üstüne inşa edilmiştir.²² Bunun da ötesinde, ampirik çalışmalar geleneksel jeopolitiğin mantıksal açıdan uzantısı sayılırlar.²³

Geleneksel jeopolitik açısından dört kuramcı diğerlerinden önde gelir. Bunlar, A.Mahan, H.J.Mackinder, N.J.Spykman ve K.Haushofer'dir. Kuramları ayrıca incelendiğinden, görüşlerinin ortak özelliklerini sıralamak yeterli olacaktır.²⁴ Birincisi, bunlar daha çok reçete gibidir. Gücü ele geçirmek için, belli politikaları savunurlar. Bu, donanmanın geliştirilmesi de olabilir, belli bir toprağın ele geçirilmesi de. Bu görüşler, ulusal güç üstünde coğrafyanın oynadığı rolü vurgulamakla birlikte, coğrafyanın yarattığı olasılıkları çok az anlatırlar. İkincisi, bu kuramlar çağdaş uygulamaların esnekliğinden yoksundurlar. En önemli kabul ettiğimiz dört kuram, kendi dönemlerinin uluslararası sistem ve siyasal güçlerine göre belirlenmiştir. Bu yüzden günümüze uygun değildirler. O dönem için, uluslararası ilişkiler Avrupa devletlerinin egemenliğinde olduğundan, bunlar da Avrupa merkezli olmuştur. ABD'nin bir dünya gücü olarak ortaya çıkması ve "Üçüncü Dünya" ülkelerinin doğuşu bu kuramları yetersiz kılmıştır. Bunun da ötesinde, haberleşme ve ulaştırma teknolojisinin gelişimi, bu görüşleri tam anlamıyla eski durumuna düşürmüştür.²⁵

Ciro Zoppo'ya göre, geleneksel jeopolitiğin nitelikleri şöyle sıralanır: Birincisi, geleneksel jeopolitik öğretilerin coğrafyayı, ulusların kaderini ve gücü belirleyen temel öge olarak kabul etmeleridir. Bunların temel kavramları alandır. Bu alan üstündeki insanların siyasal değişimi, daha geniş alana yayılma güdüsünü yaratır. Ulusların göreceli gücü, fethettikleri alana göre belirlenir. İkincisi, geleneksel jeopolitiğin ilgilendiği alanın, bir anlamda yatay bir düzlem olmasıdır. Bu en iyi olarak Merkator izdüşümüyle çizilmiş bir haritayla örneklenebilir.²⁶

²² *Infra.*, E. Uluslararası İlişkilerde Alansal Değerlendirme, Yöntem ve Model ve F. Savaş ve Coğrafya İlişkisi Üstüne Çalışmalar.

²³ Paul F. Diehl, "Geography and War : A Review and Assessment of the Empirical Literature," *The New Geopolitics*, der. Michael Don Ward, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, s. 121.

²⁴ *Supra.*, bl. IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar.

²⁵ Diehl, *op.cit.*, s. 122,123.

²⁶ *Supra.*, bl.II, J. Jeopolitiğin "Silâhı" : Haritalar.

Üçüncüsü, geleneksel jeopolitik temel olarak, kıta içi ve kıtalararası uzaklıklara, stratejik önemdeki askerî gücün yollanması yeteneğiyle ilgilenmiştir. Ancak, bu işin başarılmasının ne kadar süreceği üstünde durulmamıştır. Geleneksel jeopolitikte fetihler bazan on-yıllar alabilir. Zaman boyutu çok önemli değildir.²⁷

2. Güncel Jeopolitik

Uluslararası gerçeklerin incelenmesinde, bugün geçmişle çok sıkı bağlar içindedir. Ancak, jeopolitik konusunda odak noktası çeşitli tarihsel veya teknik kuramlar üstünde değil, ortak ögeler üstünde olmalıdır. Çünkü, uluslararası ilişkilerde uzun vadede ortaya çıkacak olgular, coğrafya, temel güç politikaları ve teknoloji ögeleri arasındaki ilişkilerin dinamikliğinden doğacaktır.²⁸

İkinci Dünya Savaşı öncesine ait jeopolitik görüşler, batıda yeteri kadar dikkat çekmiş ve incelenmiştir. Oysa, günümüzde jeopolitik incelemeler eski tanımlara bağımlı kalınarak yapılamaz. Eski tanımlamalar, jeopolitiğin sabit ve değişken ögeleri arasındaki ilişkinin aldığı yeni biçimi açıklayamaz. Diğer yandan, unutmamak gerekir ki dünya, siyasal amaç ve bu amaçlara ulaşma stratejilerine kısıtlamalar koyan bir gerçektir. Liderler tarafından az, çok veya hiç dikkate alınmasa da işlevleri sürmektedir. Başka bir deyişle, çevresel ögeler bir devletin olası hareket biçimiyle mümkün olan hareket biçimi arasındaki ilişkiyi tanımlar.²⁹

Jeopolitik kuramlar iki amaca hizmet etmektedir. Birincisi stratejik, ikincisi kuramsaldır. Kuramların stratejik amacı, uluslararası sistemin büyük güçlerinin elinde olan teknoloji ve olanaklar nedeniyle, gerçekleşmesi olası statüko değişikliklerini bulmaya çalışmaktır. Bu, aynı zamanda siyasal amaçlı bir incelemedir de. Kuramsal amaçsa, devletlerarası ilişkilerde siyasal güç ve etkinin dağılımını açıklamak, gelecekte mümkün ve olası dağılımı tahmin etmekle yerine getirilir. Bu da, aynı zamanda bilimsel bir değerlendirmedir.³⁰

²⁷ Zoppo, *op.cit.*, s. 142,143.

²⁸ Ciro Zoppo, "The Future of Geopolitics," *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 273.

²⁹ *Ibid.*, s. 274.

³⁰ *Ibid.*

Jeopolitik kuramların, propaganda veya bencil ulusal politikaların akılcı gösterilmesi amacıyla kullanıldığı olmuştur. Bunun akademik değeri yoktur. Kabul etmek gerekir ki, günümüz jeopolitiğini büyük güçlerin uyguladığı politikalardan ayırmak güçtür. Ancak, geleceğin jeopolitik kuramını geliştirirken, bunu ulusalcı ve ideolojik ölçütlerle belirlemekten kaçınılmalıdır. Bu tür kurama en güzel örnek, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasındaki Nazi Almanya'sının jeopolitiğidir.³¹ Böyle incelemeler bilimsel değildir ve sağduyulu bir ulusal politikanın belirlenmesini de engeller.³²

Bütün bunların ışığında denilebilir ki, çağdaş jeopolitik çalışma, devletlerarası çatışma ilişkisine ait bir kuramı anlatmaktan oluşamaz. Onun yerine, geleceğin kuramını bulmak için araştırmayı destekleyen ve aydınlatan bir yaklaşım durumuna getirilebilir. Bilimsel ölçütlere uygun bir yaklaşım, kurama ulaşılmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, bir yaklaşım olarak jeopolitiğin özel veya geleneksel bir araştırma yöntemi yoktur.³³ Kökleri coğrafyada olan, iklim, demografi, doğal kaynaklar ve teknolojinin rolleriyle sıkı ilişkide olan jeopolitik, çağdaş bilimin araştırma tekniklerine açıktır. Bu yüzden, jeopolitik kuramı bulma çabasının disiplinlerarası bir yaklaşım içermesi gereklidir.³⁴

Uluslararası politika çalışmalarında bir yaklaşım biçimi olarak jeopolitiğin daha da geliştirilmesi için, hangi araştırma yöntemi kullanılırsa kullanılsın, ortak kavramlarda anlaşmak bir kurama varmakta yarar sağlar. Bunlar, coğrafya, teknoloji ve temel güç politikaları olabilir.³⁵

Günümüzde uluslararası ilişkiler araştırmacıları giderek farkına varmaktadır ki, bu konuda yeterli birikim veya kuramsal gelişme olmamasının nedeni, uluslararası davranışın dar açılı ve özel konulara bağlı olarak

³¹ *Supra.*, bl.IV, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

³² Zoppo, *loc.cit.*, s. 274.

³³ Tanımı ve öğeleri konusunda bir görüş birliğine varılmadığı II. ve III. bölümlerde incelenmişti. *Supra.*

³⁴ Zoppo, *loc.cit.*, s. 274.

³⁵ *Ibid.*, s. 274,275.

incelenmesidir. Araştırmalar, savaştan savaşa, ittifaktan ittifaka yoğunlaşmaktadır.³⁶ Uluslararası olgulara daha geniş bir bakış açısı sürekli gözardı edilmektedir. “Güvenlik ikilemi”, “ulusal çıkar”, “güç dengesi” gibi özel kavramlar ele alınmaktadır. Jeopolitik bir yaklaşım, uluslararası olgunun dağınık biçimde incelenmesi eğiliminin önüne geçmekte yardımcı olabilir.³⁷

Doğru ve güncel bir jeopolitik yaklaşım, zamanımızın uluslararası sorunlarına hitap edebildiği gibi, iki yararı daha olabilir. Birincisi, bir sistem kuramı olabilir. İkincisi, çağdaş gerçekçiliğin tamamlayıcısı olabilir. Geleneksel jeopolitik ile geleneksel gerçekçi öğretinin birbiriyle sıkı bağları olduğu düşünülürse, bu konu daha iyi anlaşılır. Eğer uluslararası ilişkiler kuramının merkezinde gerçekçilik bulunuyorsa, gerçekçilikle içiçe olan jeopolitik de gelecekteki uluslararası politika araştırmaları için yararlı olabilir.³⁸

Hem jeopolitik hem de gerçekçilik, uluslararası politikanın temel özellikleri üzerinde odaklanmaktadır. Bu da, ulus-devletlerin iç özellikleri değil, sistemin sonuçlarıdır. Uluslararası politikaya her iki yaklaşım da, gücün uluslararası dağılımında en dikkate değer olan ögenin, büyük devletlerin güçleri olduğunu kabul eder. Jeopolitik yaklaşımın farkı, bu büyük güçlerin karasal ve denizsel özelliklerinin, uluslararası sistemdeki gücün dağılımında çok önemli belirleyiciler olduğunu düşünmesidir.³⁹

Çağdaş jeopolitik incelendiğinde, iki başka ögeye daha dikkat edilmesi gerektiği görülür. İlki, uluslararası sistemin anarşik niteliği, ve ikincisi, benzer işlemlere sahip birimler arası etkileşimdir. Ayrıca, gerçekçilikte olduğu gibi,

³⁶ Aynı sorun aslında geleneksel jeopolitik için de geçerli olabilir. Kuramların ileri sürülmesiyle dünya savaşlarının tarihsel olarak yakın zamanlarda yer alması dikkat çekicidir. *Supra.*, bl. IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar.

³⁷ Zoppo, *loc.cit.*, s. 275.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ İncelenen kuramların kara, deniz veya hava gücünden birisini öne çıkardığı görülebilir. *Supra.*, bl. IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar. Ülkemizde yapılan bazı yayınlarda, bu kuramları “güce dayalı kuramlar” ve “coğrafyaya dayalı kuramlar” olarak ikiye ayırma eğilimi de olmuştur. Bunun doğruluğunu kanıtlayacak bir tutarlılık içinde olmadıklarından, bu çalışmada böyle bir ayırım yapılmamıştır. Örnek olarak bak : Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 28.

uluslararası sistemle ulus-devlet davranışı arasındaki bağı kurulmasında liderlerin akılcı olacağı kabul edilmektedir.⁴⁰

Uluslararası ilişkilerde sistem yaklaşımı, ana birimler olan ulus-devletlerin karşılıklı bağımlı olduğunu kabul eder. Sistemin herhangi bir yerinde ortaya çıkan olay, sistemin diğer yerlerinde etkiler yaratma yeteneğindedir. Geleneksel jeopolitik yaklaşımların bütününde, büyük karasal ve denizsel güçler arasındaki karşılıklı bağımlılık, üstü örtülü biçimde bulunmaktadır.⁴¹ Jeopolitik yaklaşımda da, bölge içi ve bölgelerarası bağımlılığı gözardı etmek eksiklik yaratabilir. Yapılacak incelemede, bölgesel veya küresel bağımlılık ögesi dikkate alınmalıdır.

Siyasal amaçlar açısından, bunların sahnesi olan coğrafi bölgenin, gelişen iletişimin, ulaştırmanın ve öldürücü teknolojinin niteliklerini hesaba katmayan stratejiler başarısız olmaya mahkûmdur. Ancak, bu ögeler determinist anlamda stratejik seçenek ve sonuçlar dikte etmezler. Nicholas J. Spykman da coğrafi determinizmi reddedenlerdendi. Ona göre, “coğrafya karar vermez; siyasetin nedeni değildir”. Ancak, coğrafya bize olasılıklar sunar ama bunun da ötesinde bu olasılıkların kullanılmasını ister. Gözardı edilemez, siyasetin malzemesidir. İyi ya da kötü, şu veya bu şekilde, sunduğu olasılıklar kullanılacaktır. Coğrafya, her oyuncu için belli ve özel bir dizi olanak ve zorluk sunacaktır. Söz konusu oyuncu iyi ya da kötü bazı seçimlerde bulunacaktır. Ancak bu seçim, iyi ya da kötü, sunulan olanak ve zorlukları arttıracak ya da azaltacak, büyütecek veya küçültecektir.⁴²

Örneğin, H.J.Mackinder dünyanın *Heartland*'ini egemenliği altına alanın, bu merkezden dünyayı denetimi altına alacak biçimde yayılmak için elverişli koşullara sahip olacağını anlatmıştır. Eğer bu güç, Mackinder'in belirttiğini yaparsa, bu onun siyasal seçimi olacaktır, kaçınılmaz kaderi değil. Bir devletin kaynakları ve coğrafi değerinin, dünya politikası içindeki davranışını etkilemesi, o devletin hedeflerine bağlıdır. H.J.Mackinder, 1943'de düşüncelerini yeniden düzenlemişti.

⁴⁰ Zoppo, *loc.cit.*, s. 275,276.

⁴¹ *Ibid.*, s. 276,277'den : Oran Young, *Systemic Approach to International Politics*, Research Monograph No.33, Center of International Studies, Princeton University, 1968, s. 7.

⁴² David Wilkinson, “Spykman and Geopolitics,” *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 102'den : Nicholas J. Spykman, *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt Brace, 1944, s. 5-7.

Bunun nedeni, uluslararası politikanın büyük güçleri arasındaki güç dağılımının savaş sonrasında değişeceğini tahmin etmesidir. Bu düzeltme, N.J.Spykman'ın kuramının H.J.Mackinder'in kuramını tamamlayıcı olarak ortaya çıkmasına da olanak vermiştir. H.J.Mackinder'in yaptığı düzeltmede, gelecekte dünya güç dağılımının nasıl olacağı, gücün batıda ABD, doğuda SSCB'nde toplanacağı açığa çıkmaktaydı. H.J.Mackinder'in savlarının değeri şundaydı : ABD'nin küresel güç olarak yükselişini ve dünya gücünün Doğu-Batı olarak kutuplaşacağını görmüştü.⁴³ Üstelik, bunu Yalta'dan ve nükleer silâhların ortaya çıkmasından önce yapmıştı. H.J.Mackinder bile iki kez görüşlerini yenilemek zorunda kalmışken, görüşlerinin uzun yıllar boyunca geçerli olduğunu, hatta bir "kader" olduğunu ileri sürmek olası değildir.⁴⁴

Jeostratejik ve jeopolitik değerlendirmeleri de birbirine karıştırmamak gerekir.⁴⁵ Jeostratejik değerlendirmeler, uluslararası güç ve büyük devletlerin etkisini tanımlamada yararlıdır. "Çevreleme" gibi stratejiler, jeopolitiğin ilgi alanına da girer. Ancak, bunlar gibi jeostratejik kavramların jeopolitiğin yerini tutabileceğini söylemek, dünya politikasını anlatmayı çok basite indirgemek olur. Jeopolitiğin konusu daha geniş açılı olup, coğrafyadan başka tarih, ideoloji ve teknolojiyi de içerir.⁴⁶

Jeopolitik de, gerçekçilik gibi, coğrafyanın ötesinde ulusal güç, çıkarlar ve dünya politikasının diğer anahtar öğelerinin bütün olarak değerlendirilmesinde odaklaşır. Aslında, jeopolitiğin alan ilişkileri konusundaki ilgisi gerçekçi değerlendirmenin bakış açısını genişletebilir ve güçlendirebilir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık, ulusüstü ilişki kuramları gibi diğer önemli yaklaşımlar da, devlet eylemine ilişkin bu temel kuramı destekler, zenginleştirir ve alanını genişletir ancak, yerini tutamaz. Uluslararası ilişkiler çalışmaları, dünya politikasının temel özellikleri üstüne kurulu gerçekçilik merkezi etrafında geliştirilmelidir.⁴⁷

⁴³ *Supra.*, bl. IV, D. Halford J. Mackinder ve *Heartland* (Merkez Bölge) Kuramı.

⁴⁴ Zoppo, *loc.cit.*, s. 277,278.

⁴⁵ *Supra.*, bl. II, I. Jeopolitik ve Jeostrateji.

⁴⁶ Zoppo, *loc.cit.*, s. 278.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 278,279.

Büyük güçlerin siyasal amaçları, coğrafya ve teknoloji arasındaki etkileşimi değerlendiren jeopolitik, gerçekçi kurama sistemseller dayanaklar sağlar. Jeopolitik değerlendirme, devletlerarası anlaşmazlıkların çözümü ile uluslararası politika arasında bir köprüdür. Dünya politikasındaki büyük rakiplerin güvenlik politikalarının araştırılmasında, çatışan alan ilişkileri yoluyla bir altyapı oluşturulabilir.⁴⁸

“Nükleer Çağ”da, uluslararası politikaya jeopolitik yaklaşım şunu aydınlatmıştı : çağdaş teknoloji coğrafyanın önüne geçmiştir ve liderlik uğraşısı içinde olan devletlerin küresel güç hesaplarına çok etki etmektedir. Geleneksel jeopolitikte, ulaştırma teknolojisi büyük güçlerin egemenlik ve etkinlik isteklerini yerine getirmek için askerî güçlerini ne kadar uzağa gönderebileceklerini tanımlardı. “Nükleer Çağ” jeopolitiğinde, stratejik ateş gücü uluslararası boyuta geldiği, bütün rakip devletlerin toprakları yok olmaya açık duruma geldiği için, teknoloji büyük güçlerin küresel amaçları üstündeki temel kısıtlama oluverdi.⁴⁹

Uluslararası politikada, teknoloji ögesinin egemen duruma gelmesi, politikanın belirlenmesinde kuramsal bir araç olarak jeopolitiğin yararını arttırmıştır. Geleneksel jeopolitik bilim ve teknolojiye gereği kadar önem vermemişse de, uluslararası politikanın tanımlanmasında yine onun kadar savaş teknolojisinin önemini vurgulayan yaklaşım olmamıştır. Savaş teknolojisi, uluslararası politikanın önemli belirleyicilerinden olmayı sürdürmektedir. ABD ile SSCB çatışması anlatılırken, teknolojiye büyük yer ayrılırdı. Caydırıcılık Kuramı bütünüyle buna dayanırdı. Ancak, bu tür görüşlerle uluslararası politikanın açıklanmasına kuramsal olarak katkılarda bulunulmamıştır. Jeopolitik bunu yapmaktadır. İster nükleer ister konvansiyonel çatışmalar söz konusu olsun, jeopolitik kuramsal boşluğu doldurmaktadır.⁵⁰

Bunu bir örnekle açıklamak gerekirse, 1970’lerde yaşanan enerji krizi

⁴⁸ *Ibid.*, s. 279.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*, s. 279.

ortaya konabilir.⁵¹ Uluslararası politikayı ABD-SSCB nükleer yarışı üstünde odaklayarak tanımlamanın moda olduğu bir dönemde, petrol üreten ülkelerin yarattığı durum açıktır. Jeopolitik, geleneksel olarak doğal kaynakların yeri ve dağılımıyla ilgilenir. Bu nedenle, günümüzde veya kısa vadeli olgular dışında bazı köklü gerçekleri sürekli dikkate almaktadır. Bu da ekonomik ve siyasal bağımlılıkları, bunların zorladığı işbirliği ve çatışmaları incelemeye götürür. Jeopolitik yaklaşım her dönemde uluslararası ilişkilerin tanımlanmasında yararlı olan bir değerlendirme yöntemidir.⁵²

Bu noktayı kabul ettikten sonra yapılması gerekli şey, geleneksel jeopolitiğin temel öğelerinin, uluslararası ilişkiler incelemelerinde kurama götüreceği bir yaklaşım içinde yeniden düzenlenmesidir. Akademik kaygıları gidermek için, bu yaklaşım biçimi bilimsel olarak sınanabilir olmalıdır. Yaklaşımın çıkış noktası, bir ulusal strateji belirlemek için reçete arayışı olmamalıdır. Aslında, ortaya konan gerçekler karar vericiler için yararlı düşünsel araçlar olacaktır.⁵³

Genelde kabul edildiği gibi, hiç bir uluslararası ilişkiler modeli evrensel olarak uygulanabilir değildir.⁵⁴ Devletlerarası ilişkileri tam anlamıyla tanımlayacak bir uluslararası politika modeli bulunmamıştır. Değil bütün devletlerin, büyük devletlerin arasındaki ilişkileri bile bir kuramla açıklamak olanağı yoktur. Bunu yapmanın yolu birkaç modeli bir araya toplayacak geniş bir model bulmak olabilir. Fakat, bir araya getirilen modellerin özgün biçimleri bozulmamalıdır. Jeopolitik ile gerçekçilik bu anlamda birbirini tamamlayarak bir bütün oluşturabilir ve daha ileri kuramsal çalışmalara dayanak sağlayabilir.⁵⁵

Jeopolitik, uluslararası politikada çevresel öğeleri vurgulayarak, kara ve deniz güçlerinin davranışlarıyla ilgili öngörülerde bulunmaya çalışır. Bu çevresel öğeler, incelendiği dönem için karar verme işleminin çevresel sınırlamalarını

⁵¹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi : 1914-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983, s. 725-728.

⁵² Zoppo, *loc.cit.*, s. 280, 281.

⁵³ *Ibid.*, s. 281.

⁵⁴ Mehmet Gönübol, *Uluslararası Politika*, 4.B., Ankara, Attila Kitabevi, 1993, s. 34.

⁵⁵ Zoppo, *loc.cit.*, s. 282.

tanımlar. Gerçekçilikse, büyük devletlerin kararları üstünde odaklaşır. Gücün önemi ve dağılımı öyle gerektirmektedir. Sistemin kuralları gereği, büyük güçlerin ulusal çıkarlarını belirlerken kullandığı karar verme süreçleri üstünde odaklaşması gerekmektedir. Ciro Zoppo'nun savı şudur : gerçekçi kuram ile jeopolitik yaklaşım birbiriyle ilişkilendirilirse, bu her ikisi için de bir katkı olacaktır. Jeopolitik için bu, kendi değerlendirmesine gerçekçiliğin karar verme sürecinin eklenmesi demektir. Gerçekçilik içinse bu, kendi değerlendirmesine coğrafi ve teknolojik ögelerin eklenmesi demektir. Coğrafya ve teknoloji büyük bir etkileşim içinde olduklarından, birlikte ele alınmaları gerekir.⁵⁶

Hemen akla şu sorular gelebilir, zaten büyük güçlerin karar vericileri çevresel ögeleri dikkate alarak bu işi yapmakta değillermidir? Eğer bu ögeler kısıtlayıcıysa bunu teknolojik gelişme ve daha iyi örgütlenmeyle yenmeleri olası değildir? Bu soruların cevapları karar vericilerin çevresel ögeleri nasıl algıladığına bağlıdır.⁵⁷ Pek çok kez doğru algılanamayan coğrafi ögeler karar uygulamaya konulduktan sonra kısıtlama yaratır. Doğru bir jeopolitik bakış açısı, liderlerin karar verme sürecini etkiler. Gerçekçi kuramın jeopolitik yaklaşımla tamamlanmasından kasıt budur.⁵⁸

Yalnızca gerçekçi kuramın ürettikleriyle uluslararası politikayı tam olarak anlamak güç olabilir. Aslında, bir devletin çöküşü veya diğerinin yükselişi sistemin temel niteliğini değiştirmez. Çok kutupluluktan iki kutupluluğa, bundan tek kutupluluğa geçişin anlatılmasında, gerçekçi kuram yetersiz kalabilir. Buna, coğrafi ve teknolojik ögelerin eklenmesi gerekmektedir. Uluslararası politikanın yapısını tanımlarken, kaç kutuplu olduğunu söylemek yetmez, bunda coğrafi koşulların etkisini açıklamak gerekir. Örneğin, günümüz dünyasında ABD'ni olduğu gibi alıp Avustralya ile yerini değiştirmek olanağı bulursa, herhalde pek çok şey değişirdi. Coğrafi konum büyük güçlerin politikalarını ve geliştirdikleri teknolojiyi tahmin edildiğinden daha çok biçimlendirmektedir. Bu nedenle, salt gerçekçi bir yaklaşımla

⁵⁶ *Ibid.*, s. 282,283.

⁵⁷ Gönlübol, *op.cit.*, s. 200-209.

⁵⁸ Zoppo, *loc.cit.*, s. 283,284.

mevcut koşulları irdelemek ve olduğu gibi kabul ederek uluslararası politikayı öyle tanımlamak, kurama varmak açısından yeterli olmamaktadır.⁵⁹

C. JEOPOLİTİĞİ İNCELERKEN DİKKATE ALINMASI GEREKEN GÜNÜMÜZ GERÇEKLERİ

1. Güncel Siyasi Gerçekler

Jeopolitik konusunda inceleme yapacak kimselerin günümüz dünyasında hesaba katması gereken ve geleneksel jeopolitik döneminde bulunmayan gerçekler vardır. Bunları, ayrıntılarına girmeksizin genel olarak sıralamak yararlı olabilir.

(1) Dış ticaret ve dış enerji kaynaklarına bağımlılık ve buna bağlı olarak zayıflıklar giderek artmaktadır. (2) *Gelişmiş ülkelerin, isteklerini yaptırmak için gelişmemiş ülkeler üstünde askerî güç kullanmasında giderek artan kısıtlamalar bulunmaktadır.* (3) Uluslararası sistemin aktörlerinden bazıları, terör yoluyla isteklerini elde etmeye çalışmaktadır. (4) *İleri ülkelerin hükümetlerinin, savaşta yüksek oranda kayıp verdikleri takdirde, kamuoyu desteğini kaybetmeleri kaçınılmaz olmuştur.* (5) Devletlerin tek başına çözemeyeceği sorunlar listesiye giderek uzamaktadır. (6) Az gelişmiş ülkeler, ilerlemek için ortaklaşa yollar bulma eğilimindedir ve avantajlı ülkelere istekleri artmaktadır. (7) Çağdaş demokratik hükümetler, insan ve doğal kaynakların kullanımında, toplumsal isteklerin karşılanmasından sonra arta kalanı dış politika hedeflerine yatırmak yönünde bir baskıyla karşı karşıyadır ve bu kısıtlama dış politikanın önceliği konusunda tartışma yaratmıştır.⁶⁰

Joseph S. Nye, günümüzdeki durumu “*jeopolitik denge*” olarak tanımlamaktadır. Bu “denge”nin oluşmasında rol oynayan etkenleri sıralamıştır. Yalnızca başlıklar biçiminde belirtildiğinde bunlar, düzenli olarak kuvvet indirimi, ortak çıkar ve işbirliği çabaları başlatmak, rekabetin askerî boyutun dışına

⁵⁹ *Ibid.*, s. 285,286.

⁶⁰ William Fox, “Geopolitics and International Relations,” *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 36.

çıkarılması, bölgesel konularda düzenli siyasal görüşmeler, güven oluşturma çabaları, kaza önleme tedbirlerinin artması, uluslararası tehditleri karşılamak için işbirliği kurumları geliştirmek, insan haklarının önem kazanması, B.M. Güvenlik Konseyi ve Barış Gücünün daha etkin duruma gelmesi, AGİK'in yaşam bulması ve NATO'nun güncelleştirmesi çalışmaları olarak sayılmaktadır.⁶¹

ABD'nin B.M. eski daimi temsilcisi Jeane Kirkpatrick'e göre, B.M. ortak güvenliğin temel kuruluşu olarak kalacak, ancak, çıkacak bütün sorunlar doğrudan B.M.'ce değil, öncelikli olarak bölgesel güvenlik örgütleri tarafından çözülecektir. Yeniden yaşam kazanmış **bölgesel güvenlik örgütleri, ortak güvenliğin yapı taşları olabilirler**. Askeri güçle desteklenen, psikolojik caydırma üzerine kurulu klasik güçler dengesi taktikleri ve anlayışı artık geçerliliğini kaybetmiştir. Ticaretle üretimin iç içe geçtiği günümüzde, Ondokuzuncu Yüzyıl geleneksel dünya düzeni anlamında çok kutuplu bir dünya yoktur. Ancak, ekonomik gücün değişik merkezleri bulunmaktadır. Bunlar, (Singapur, Tayvan, Hong Kong ve G.Kore ile birlikte) Japonya, ABD ve Avrupa'dır.⁶²

ABD eski başkanı George Bush'un ulusal güvenlik danışmanı olan Brent Scowcroft'a göre, **ABD Yirminci Yüzyıl'ın tekrarından kaçınmayı hedeflemekte**, küresel bir rol üstlenme gereğini duymakta ve kayıtsız kalmanın bedelini ödemek istememektedir. ABD, gücünü koşullara bağlı olarak, bazan B.M., bazan bölgesel ittifaklar ve koalisyonlar yoluyla farklı biçimlerde gösterebilir.⁶³

Nathan Gardels'e göre, küresel bir tehdit olmayınca, dünyanın zengin bölgelerinin kendilerini savunamaması için bir neden yoktur. Güvenlik harcamaları ve sorumluluklarının aşamalı bir şekilde Amerika'nın ortaklarına, önce Avrupa'ya, sonra da Asya'ya devredilmesi mantıklı bir düşüncedir. **ABD'nin küresel güvenlik rolünden vazgeçmesi, Yirminci Yüzyıl'ın sonunda gücün çok daha önemli boyutlarında, bilgi, teknoloji ve kültür alanlarında küreselleşmesini engelleyen**

⁶¹ Joseph S.Nye, *Bound to Lead*, New York, Basic Books, 1990, s. 238-249.

⁶² Jeane Kirkpatrick, "Tehditlerin Olmadığı Bir Dünya ile Karşı Karşıya," *New Perspectives Quarterly*, C.II, No. 5 (1993), s. 12-16.

⁶³ Brent Scowcroft, "Amerika İçe Dönüşü Kaldıramaz," *New Perspectives Quarterly*, C.II, No. 5 (1993), s. 8-10.

bir gelişme değildir. Aslında, ABD şu anda dünyanın zaten kültürel plânda süper gücü durumundadır. Küresel haberleşmenin daha başlangıç aşamasındaki egemenliğinin bir sonucu olarak, ABD bütün dünya ölçeğinde düşünmeye başkalarından daha yatkındır. *Bundan sonraki dünya düzeninin en önemli yapı taşları, silâhlı uluslar yerine küresel ölçekli şirketlere ev sahipliği yapan, teknolojik olarak gelişmiş kent-devletleri olabilir.* Bu yüzden ABD, küresel rolünü, dünya kentleri zincirinin güçlendirilmesi temelinde oynayabilir. “Soğuk Savaş” sonrasında, güç dünya çapında o kadar yaygınlık kazanmıştır ki, herhangi bir ülkenin evrensel ilkeler adına girişeceği tek yanlı bir hareketin hukuksallığı artık iyice tartışılır durumdadır. Bu nedenle ABD’nin etkisini, sığ bir ulusal güvenlik anlayışıyla doğrudan bağlantılı olmayan alanlarda, -örneğin insani yardım için müdahale, barışın korunması, insan hakları, çevre ve nükleer silâhsızlanma- B.M. ve diğer çok taraflı bölgesel örgütler aracılığıyla kullanması daha doğru gibi gözükmektedir.⁶⁴

Anatoli Sobçak’a göre, *“jeopolitik ittifaklar sistemi ve tehlike tanımlamaları değişmelidir”*. Rusya açısından, Yirmibirinci Yüzyıl jeopolitik manzarasını biçimlendirecek, istikrar bozucu üç tehlike bulunmaktadır. Bunlar, Almanya, güneylerindeki “İslâm Dünyası” ile bütünleşebilecek olan ve eskiden SSCB’ne bağlı olan müslüman ülkeler ve Çin’dir. “Eğer bu dinamik bölgeler, parçalanmış, zayıf düşmüş bir bölgeyi -Rusya’yı- kuşatırlarsa, güç dengesindeki bozulma öyle büyük olacak ki istikrarsızlığa ve hiç kuşkusuz günün birinde savaşa yol açacaktır” demektedir.⁶⁵

Görüldüğü gibi, koşullar ve uluslararası olgulara bakış biçimi geleneksel jeopolitik kuramların ortaya atıldığı koşullardan çok değişiktir. Jeopolitiği aynı anlayışla sürdürmek olası değildir. Yeni koşullara uygun biçimde, güncelleştirilmiş bir jeopolitik anlayışına gereksinim vardır.

2. Bazı Güncel Teknolojik Gerçekler- “Uzay Jeopolitiği”

⁶⁴ Nathan Gardels, “Varlık Sebebi Olmayan Bir Süper Güç,” *New Perspectives Quarterly*, C.II, No. 5 (1993), s. 4,5.

⁶⁵ Anatoli Sobçak, “Yeni Dünya Düzenine Bir Rusun Bakışı,” *New Perspectives Quarterly*, C.II, No. 5 (1993), s. 29,30.

Ashında, teknolojik gelişmelerin burada aktarılması olası değildir ve çalışmanın konusu dışındadır. Ancak, düşünsel bir hazırlık olarak ve “Uzay-jeopolitiği” tanımından hareket ederek, uzayla ilgili bazı bilgiler ele alınabilir.

Kimi yayınlarda “Uzay Jeopolitiği” terimiyle karşılaşabiliriz.⁶⁶ “Uzay Jeopolitiği” terimi ilk bakışta yanlış gelebilir. Coğrafyayla ilgili bir terimin uzayla bağı yoktur denebilir. Oysa, uzayın kullanımı bu terimi doğruluyor. Söz konusu olan, uzayın işgali ve orada yaşanması değildir. Şimdilik, uzayın kullanımı bütünüyle dünyaya yönelik ve dünyada güçlü olmanın bir parçasıdır. Söz konusu olan, yeryüzündeki olayların izlenmesi, foto-keşfi, meteoroloji, iletişim, elektronik istihbarat, yer tespiti ve erken uyarı sistemleridir. Yani, güç mücadelesinde galibi belirleyecek öğelerdir. Bunların bütünü barışçıl amaçlarla kullanılabilir, ama aynı zamanda bir savaşı kimin kazanacağı konusunda oldukça belirleyici öğelerdir.

“John Collins, dünya-ay sistemini askeri koşullar içinde incelediği çok önemli, ama pek az bilinen bir araştırmasında bu noktayı dile getirmektedir...Collins, Mackinder’le bir paralellik kurmaktadır : ‘çevremizi saran uzay, Dünya’yı seksen bin kilometre bir yüksekliğe kadar sarar.’ Ve Collins 21. yüzyılın ortalarında, askeri hakimiyetin anahtarının bu olacağını ileri sürmektedir. *Yerküresini saran uzaya hükmeden, Dünya Gezegeneine hükmeder. Ay’a hükmeden dünyayı çevreleyen uzaya hükmeder. L4 ve L5’e hakim olan, Dünya-Ay Sistemine hükmeder.* [italikler benim]

“L4 ve L5, ay denge noktalarıdır, uzayda ayın ve yeryüzünün yerçekiminin eşit olduğu noktalar. Kuramsal olarak, oraya yerleştirilecek askeri üsler fazla bir yakıt gerektirmeden çok uzun süreler orada kalabilirler. Bunlar yarının uzay savaşçıları için ‘yüksek tepeler’ eşidi olabilirler.

“Şimdilik bu tür konuşmalar kurgubilim kokmaktaysa da, tank savaşı ya da hava gücü hakkındaki ilk varsayımların da öyle olduğu unutulmamalıdır.”⁶⁷

Kısacası, uzay jeopolitiği dendiğinde, uzayın kullanımının jeopolitiğe yaptığı etkiden söz etmiş oluyoruz. Uzayı kullanabilenler de bunu çeşitli düzeylerde yapmaktadırlar. ABD, sahip olduğu teknoloji sayesinde, bu konuda SSCB’ni yarış dışı bırakabilmiştir. Teknolojik üstünlüğün ne kadar önemli olduğunu anlayabilmek için, uzay faaliyetleri bir örnek olarak incelemeye uygun olabilir.

⁶⁶ Örnek olarak bak : Harkavy, *op.cit.*, s. 296.

⁶⁷ Alvin ve Heidi Toffler, *Savaş ve Savaş Karşısı Mücadele*, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, Gençlik Yayınları, 1994, s. 104,105’ten : John M.Collins, *Military Space Forces : The Next 50 Years*, Washington D.C., Pergamon-Brassey, 1989.

Uzay çağının başladığı otuz yıldan beri, askerî uzay faaliyetleri geleneksel olarak beş konudur. Bunlar, iletişim, keşif ve yer belirleme, seyrüsefer, meteoroloji ve jeodezidir.⁶⁸ Bütün uydular, büyüklük ve ağırlığına bakmaksızın, belirli yörüngeleri izlerler. Söz konusu yörüngeler, daire veya elips biçimindedir. Dairesel yörüngelerin yerden yüksekliği, eliptik yörüngelerinse en yakın ve en uzak noktalarının yerden yüksekliği önemlidir. Bir dairesel uydunun hızı, yörüngenin alçak olması durumunda daha çok, yüksek olması durumunda daha azdır. Eliptik uydunun hızı, yakın noktada uzak noktaya oranla daha çoktur. Dünya çevresinde uydunun bir dönüşüne “periyod” denir. Dünyaya en yakın (200 kilometre yükseklikte) olan uydunun bir periyodu doksan dakikadır. Uydunun yüksekliği arttıkça, dünyanın bir kezde görebildiği bölümü artar. Bu olay çok yüksekte bir yarıkürenin görülmesidir.⁶⁹

Ekvator düzlemine göreyse, yörüngeler üçe ayrılmaktadır. Bunlar ekvatorial, kutupsal ve eğimli yörüngelerdir. Yalnızca kutupsal yörüngedeki uydular bütün dünyanın yüzeyini görebilirler. Diğerleri, dünyanın dönüşünden ötürü, açılarına göre belli bir bölümünü görürler.⁷⁰

Bütün askerî uydular beş yörünge türünü kullanırlar. :(1) LEO Yörüngesi (*Low Earth Orbit*) : 5000 kilometre yüksekliğin altındakilerdir, (2) GEO Yörüngesi (*Geosynchronous Orbit*) : 35700 kilometre yüksekliktedir, (3) Molniya Yörüngesi : eliptiktir ve 500 ile 40000 kilometre yüksekliktedir, (4) Yarı-senkronize Yörünge (*Semi-synchronous Orbit*) : 20 000 kilometre yüksekliktedir, (5) Süper-senkronize Yörünge (*Super-synchronous Orbit*) : GEO Yörüngesiyle ay arasındaki yörüngelerdir. Bu, yalnızca ABD tarafından kullanılmaktadır.⁷¹

İletişim Uyduları açısından, SSCB'nin 1984 yılında yaklaşık olarak doksan-beş uydusu varken, ABD'nin yaklaşık elli-beş taneydi. Ancak, SSCB'nin

⁶⁸ Ashton B. Carter, “The Current and Future Military Uses of Space,” *Seeking Stability In Space : Anti-Satellite Weapons and the Evolving Space Regime*, der. Joseph S. Nye ve James A. Shear, Lanham, University Press of America, 1987, s. 30.

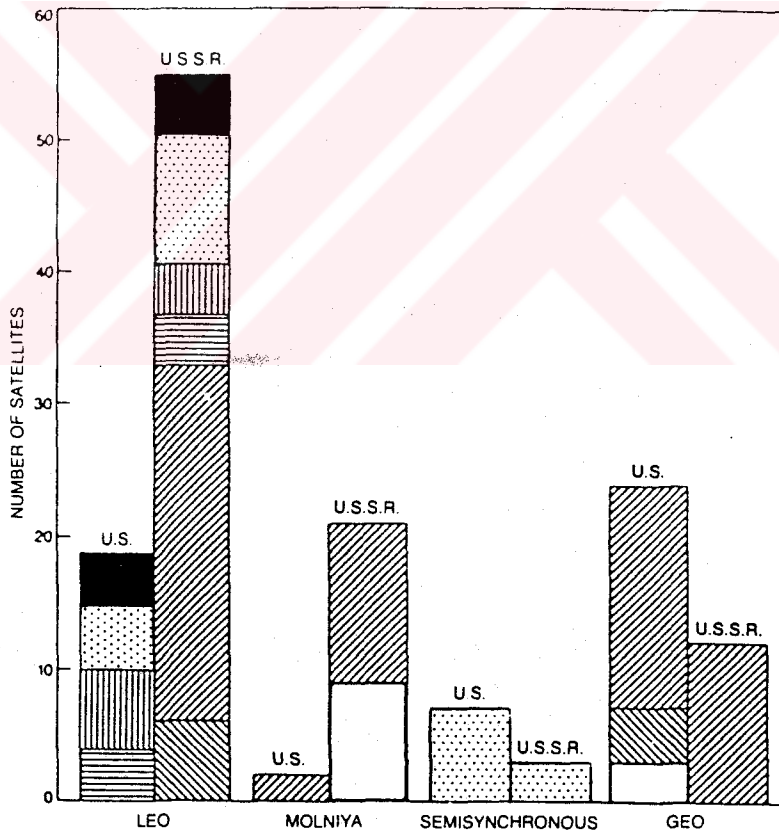
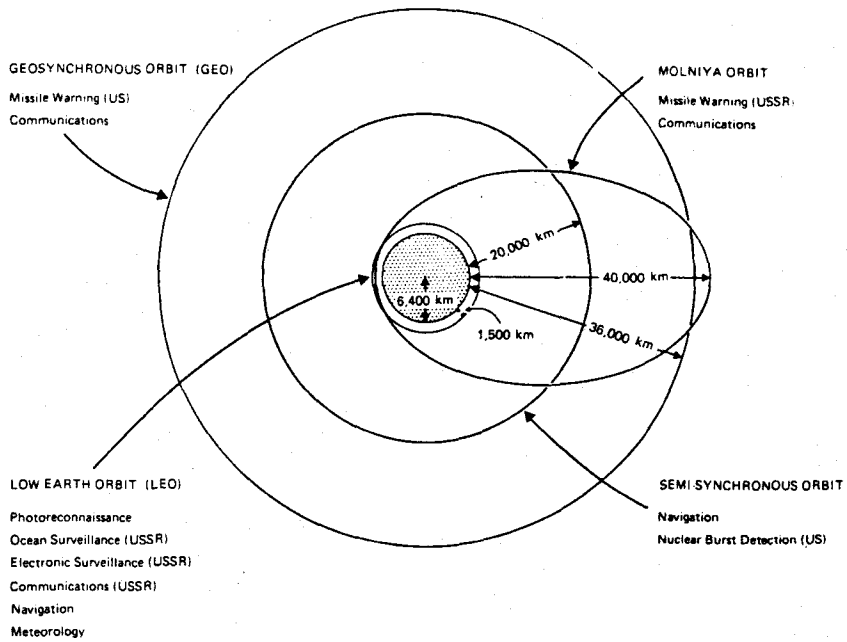
⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ *Ibid.*

⁷¹ *Ibid.*, s. 30-36.

CURRENT AND FUTURE MILITARY USES OF SPACE

Figure 2-1

- PHOTORECONNAISSANCE
- ▤ NAVIGATION
- ▨ OCEAN SURVEILLANCE
- ▧ METEOROLOGY
- ▩ COMMUNICATIONS
- ELECTRONIC INTELLIGENCE
- EARLY WARNING

uydularının 2/3'ü LEO Yörüngesindeydi. Yarı-senkronize ve GEO Yörüngelerindeyse ABD uyduları daha çoktu. GEO Yörüngesi, iletişim açısından daha elverişlidir. Çünkü, bir uyuyla çok geniş alandaki istasyonlar haberleşebilmektedir. LEO Yörüngesindeki uydularsa, dünyanın küçük bir bölümünü görmekte ve bir periyodu doksan dakika ile bir kaç saat arasında tamamlanmaktadır. Bu yüzden, belli bir istasyondan aldığı bilgiyi saklamak ve alacak istasyon üzerine gelinceye kadar bekleyip öyle iletmek zorundadır. İşte SSCB'nin uydularının 2/3'ü bu yörüngedeydi. İletişim açısından teknolojik üstünlüğü ABD sağlamış, az sayıda nitelikli uydu ve az yer istasyonu bu konuda öne geçmişti. İletişim amaçlı uydu karşılaştırması şöyledir ⁷²:

	<i>GEO YÖR.</i>	<i>MOLNIYA Y.</i>	<i>LEO YÖR.</i>	<i>DİĞER</i>
<i>ABD</i>	16-22	3	---	?
<i>SSCB</i>	10	12	25	?

Keşif ve Kestirme Uyduları ile hem taktik hem de stratejik istihbarat yapılmaktadır. Bunlar için üç nitelik gerekir. Çabuk istihbarat sağlamalı, saldırıya karşı çok savunmasız olmamalı, ucuz ve bakımı kolay olmalıdır. Daha çok nükleer harekâtlarda ve bunların belirlenmesinde kullanılır. Uzaydaki bir optik kamera, yüksekliğiyle ters orantılı netlikte bilgi verebilir. Bu yüzden, fotoğraf keşfi için LEO Yörüngesiyle kısıtlıdır ve kutupsal yörünge izlemesi gerekir. Mevsim değişikliğinden etkilenmeden hep aynı zamanlarda fotoğraf alabilmesi için güneşle eşzamanlı hareket etmelidir. Yani, her üç ayda bir doksan derece dönüş yönünü kaydırması gerekir. Çünkü, yörünge kutupsaldır ve güneşle eşzamanlı bir dönüş hızı olmalıdır. Bu nedenle, düşük yükseklikte, kutupsal, güneş eşzamanlı bir yörünge fotoğraf keşfinde kullanılan uydular için çok uygundu. Diğer yandan, özellikle füzelerin ateşlenebileceği bölgelerin sürekli izlenmesi için GEO Yörüngesinin kullanılması gerekir. Daha kuzeydeki enlemler için, SSCB aynı işi Molniya Yörüngelerinden yapmaya çalışmaktaydı. Nükleer tespit sistemi ve GPS (*Global Positioning System*) için ABD, alçak irtifada pek çok uydu kullanır ki,

⁷² *Ibid.*, s. 36-40.

buna “kuş kafesi” denmektedir. Keşif ve kestirme uydularında karşılaştırma şöyledir⁷³ :

	<i>GEO YÖR.</i>	<i>MOLNIYA YÖR.</i>	<i>LEO YÖR.</i>
<i>ABD</i>	3	---	18
<i>SSCB</i>	---	9	8-13

Fotoğraf keşfi, nükleer tespit sistemi ve GPS konularında ABD avantajlıydı. Erken uyarı içinse SSCB avantajlı gözükmekteyse de, Molniya Yörüngesinde olduğu için yalnızca kuzey enlemlerinde böyleydi.

Seyrüsefer Uyduları için iki ayrı teknik bulunmaktadır. İlki, uyduların dönüşüne bağlı olarak, alınan sinyallerin niteliğiyle sağlanır. İkincisi ise, pek çok uydudan alınan sinyallerin zaman farklılıklarına göredir. Örneğin GPS bu türdendir. Seyrüsefer uydularının karşılaştırması şöyledir⁷⁴ :

	<i>LEO YÖR.</i>	<i>YARI-SENKRONİZE Y.</i>
<i>ABD</i>	5	18 (GPS)
<i>SSCB</i>	10	12

Bu uydularda ABD ile SSCB'nin aynı düzeyde olduğu izlenimi edinilebilir. Ama, GPS için çok uydusunun bulunması, ABD'nin ikinci sistemi uygulamada yerinde bir seçim yaptığını kanıtlamıştır.

Meteoroloji Uyduları konusundaki karşılaştırma aşağıdaki çizelgede olduğu gibidir ve bu konuda ABD ile SSCB eşit gözükmekteydiler.⁷⁵

	<i>LEO YÖR.</i>	<i>GEO YÖR.</i>
<i>ABD</i>	2	4
<i>SSCB</i>	3	4

⁷³ *Ibid.*, s. 40,41 ve 44.

⁷⁴ *Ibid.*, s. 42-44.

⁷⁵ *Ibid.*, s. 45.

Jeodezi uyduları, yalnızca barış döneminde, harita yapmak için kullanıldığından çatışma döneminde çok önemli olmadığı kabul edilmekteydi.⁷⁶

Ashton B. Carter'a göre, uydularda yüksek teknoloji kullanımı giderek artacaktı. Karıştırma gibi önlemlerden giderek az etkilenirken, işlevleri artarak kara radarlarının yerini alacaktı. İletişimin daha büyük bir bölümü uydu üstünden olacak, hareketli sistemler daha kolay belirlenecek, ateşlenen silahlar yol alırken hedef düzeltilmesi daha kesin yapılacak, yanılma payı çok azalacak, düşmanın silâhları etkisiz kılınarak "Yıldız Savaşları" gerçekleştirilebilecekti. Uydular, radarla, kızılötesi sensör ve lazer silâhları ile donatılarak, bombardıman uçaklarına saldırılabilecek, SDI (*Strategic Defense Initiative*) gerçekleştirilecek, hatta uydulardan füze taşıyan denizaltıların yeri belirlenip izlenebilecekti. Konvansiyonel kuvvetler, geri bölgenin izlenmesi, hedef tespiti, güdümlenme, ses aktarma ve bilgi akışıyla desteklenecekti. Anti-uydu ve uydu savunma sistemleri olacaktı. Uzaydan yere silahlar kullanılması olanağı doğacaktı.⁷⁷ 1987 yılında yazılmış olan bu düşüncelerin bir bölümü çok kısa bir sürede gerçek olmuştur.

Bu bilgiler ışığında, ABD-SSCB rekabetinin sona ermesinde teknoloji ögesinin ne kadar etkili olduğu da anlaşılabilir. Geleneksel jeopolitiğin açıklayamayacağı yeni olguların ortaya çıkması ve yeni bir jeopolitik yaklaşımın kesinlikle gerekli olduğu, yalnızca uzayda verilmiş olan bu mücadeleyle bile anlaşılabilir. Koşullar çok değişmiştir ve bu koşullara uygun bir anlayış gerekmektedir.

3. "Jeobilgi"

"Jeobilgi" teriminin ortaya atılması oldukça yenidir. Aslında anlamsız olmasına ve jeopolitik terimine özenilerek yaratılmış olmasına karşın, içeriği açısından konumuzla ilgili ve günümüz dünyasının koşullarını anlamakta yardımcı olacak bir düşüncedir :

⁷⁶ *Ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*

“Stratejist Edward Luttwak yeni bir jeoekonomi çağında askerî gücün öneminin azalacağını iddia etmiştir...Ekonomist Lester Thurow...bundan sonra ülkeler arasında gerçek rekabetin, hangisinin daha iyi ürün yapacağı, yaşam standartlarını yükselteceğini ve ‘en iyi eğitilmiş ve en usta emek gücünü’ geliştireceği alanlarında olacağını yazmaktadır...[Ancak,] jeoekonomik savaş askerî bir çatışmanın yerine geçmez. Bu çoğunlukla gerçek savaşa bir kışkırtmadır, tıpkı Amerikan Japon ekonomik rekabetinin Japonları 1941’de Pearl Harbor’a baskına götürdüğü gibi. En azından bu olayda tetiği çeken rekabet olmuştur.

“İnsana bir ferahlık versede, jeoekonomik mantık iki başka temel nedenle de yetersizdir. Çok basittir ve çok geridir. Dünya gücünü sadece iki faktör, ekonomik ve askerî olarak gördüğü için basittir. Şimdi tüm ileri ekonomilerin ve aynı zamanda askerî verimliliğin en önemli kaynağı olan bilginin ki, bilim, teknoloji, kültür, din ve değerler de bunun içindedir, giderek büyüyen rolünü gözardı ettiği için de geridir. Böylece de kuram 21. yüzyıl dünya gücünün belki de en önemli faktörünü göz önüne almamaktadır. ***Biz şimdi jeoekonomik çağa değil, jeobilgi çağına girmekteyiz.***”⁷⁸
[italikler benim]

“Bugün dünya uygarlıklarının sırası farklıdır. Biz iki değil de üç karşıt ve rekabetçi uygarlığa keskin hatlarla bölünmüş bir dünya yaratacak olan tümüyle değişik bir güç yapısına doğru hızla ilerlemekteyiz; bunlardan birincisini çapa, ikincisini montaj hattı, üçüncüsünü de bilgisayar simgelemektedir.

“Bu üçe bölünmüş dünyada Birinci Dalga Sektörü tarımsal ve madeni kaynakları sağlar, İkinci Dalga Sektörü ucuz emek sağlar ve seri üretimi yapar, hızla yayılan Üçüncü Dalga sektörü ise bilgiyi yarattığı ve kullandığı yeni yollara dayanan bir hakimiyete yükselir.”⁷⁹

“Batı’nın üstünlüğü askerî malzemesinden çok askerî üslerinin laboratuvar; birliklerinin ise araştırmacılar ve mühendislerden kurulu bir beyin olmasındadır...Bilgisayar taşıyan askerlerin silâh taşıyanlardan çok olacağı günler gelebilir.”⁸⁰

Bilginin, “jeobilgi” terimiyle anlatılması abartılı olmakla birlikte, dikkate değer bir konunun vurgulanması açısından yararlıdır. Kanımca, içeriği açısından tartışmaya değer bulunabilir.

D. JEOPOLİTİĞİN GÜNCELLEŞTİRİLMESİ

Jeopolitiğin bir yaklaşım biçimi olarak güncelleştirilmesi iki konu

⁷⁸ Alvin ve Heidi Toffler, *op.cit.*, s. 14,15.

⁷⁹ *Ibid.*, s. 20.

⁸⁰ *Ibid.*, s. 69.

üzerinde yoğunlaşmayı gerektirmektedir. Bunlar, *kuram ve konunun sınırlarıdır*. Bunların ayrı ayrı irdelenmesi gereklidir.

Jeopolitik kuramların güncelleştirilmesinde karşılaşılan temel güçlükler, tanımının yapılması, geçerliliğinin sınanması ve ana öğelerinin ne olduğunun bulunmasıdır. Geleneksel jeopolitik kuramlar çok az sayıda, bazan en önemli kabul edilen bir tane öğeyle belirlenmiştir.⁸¹ Bu öğeyle uluslararası sistemde gücün nasıl dağılmış olduğu açıklanmış ve gelecekte güç dağılımının nasıl olacağı tahmin edilmeye çalışılmıştır. *Gücün nasıl dağıldığı ve gelecekte nasıl dağılacığının tahmin edilmesi işlevi, sürdürülmesi gerekli bir ögedir.*⁸²

Önceki kuramcıların belirttiği gibi, zaman içinde uluslararası güç ilişkisi kuramsal olarak tanımlanabilecek biçimler sunarlar. Örneğin, ittifak, koalisyon, etki alanı, iki kutupluluk, denizlere egemenlik, “Monroe Doktrini”, “Komünist Blok”, Atlantik İttifakı, AB, tarafsızlık, bağlantısızlık gibi. Bu günümüzde de geçerlidir. *Ancak bunların yalnızca siyasal değil, coğrafi ve teknolojik boyutları da vardır.* Bu boyutlar bütünü oluşturur ve kuramsal model içinde anlatılmalıdırlar.⁸³

Küresel düzeyde, coğrafya, teknoloji ve büyük güçlerin politikaları sistem yaklaşımının üç temel ögesi olarak belirlenmelidir. Burada uluslararası olgu bir sistem olarak algılanacaktır. Sistemin ana değişkenleri şunlardır : liderlik uğraşı veren devletlerin eylemleri (sistemin temel oyuncularını bunlar olduğu için), bu devletlerin etkileşiminden doğan yapı ve işleyiş biçimi, hem büyük devletlerin eylemlerini hem de sistemin işleyişini koşullandıran çevresel öğeler. Bu kuramsal yapının üç ögesinden en önemli olanının artık teknoloji olduğunu anlamakla işe başlamış oluruz. Nükleer savaş tehdidinin olduğu dönemi düşünürsek, yukarıda anlatılan sistem ve öğeler daha iyi anlaşılır. Çevresel öğeler coğrafyadır, büyük devletlerin karar verme eylemleri politikalarını belirlemektedir, sistemin yapı ve işleyişiyse nükleer teknoloji tarafından biçimlendirilmektedir.⁸⁴

⁸¹ *Supra.*, bl. IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar.

⁸² Ciro Zoppo ve Charles Zorgbibe, “ An Indicative Research Agenda,” *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 293,294.

⁸³ *Ibid.*, s. 294.

⁸⁴ *Ibid.*, s. 294,295.

Geleneksel jeopolitik kuramlarda da teknolojinin rolü aslında belirtilmekle birlikte, yalnızca kara veya deniz gücünün operasyonel kullanımına etki edecek ulaştırma yeteneğiyle sınırlı kalmıştır.⁸⁵ Çağımızda, bir devletin güç ve etkisi bilimsel bilgi ve mühendislik tekniklerinin sistemli olarak uygulanmasına doğrudan bağlıdır. Günümüzde uluslararası politikanın karar verici ögesi bilim ve bilimin her konuda uygulamaya geçirilmesidir. Uluslararası ilişkilerle ilgili bütün kuramlarda, teknoloji ögesine hak ettiği ağırlığı vermekten kaçınmamız olası değildir.⁸⁶

Jeopolitiğin güncelleştirilmesinde diğer bir kavramsal gereksinim de jeopolitik düşünce zinciri içine karar verme boyutunun eklenmesidir. Bunun için gerçekçilik ve güncel jeopolitik birlikte ele alınmalıdır. Jeopolitiği gerçekçiliğe açmak gerekir. Bulmak istediğimiz sistem yaklaşımı, coğrafya, teknoloji ve gerçekçiliğin karar verme sürecini bir araya toplayabilen kuramsal bir temel oluşturmalıdır. Bu yüzden, gerçekçiliği jeopolitik terimleriyle, jeopolitiği gerçekçilik terimleriyle anlatabilmek gerekir. Bunun için çok geniş bir çalışma ve her iki kavramsal yaklaşımın çok iyi tanımlanması, birbirini tamamlayan parçaların ve birbirinden bağımsız yanlarının sıralanması gereklidir. Jeopolitiğin bu türden bir uyum sağlaması geleneksel bakış açısını bozmayacaktır. Hem gerçekçilik, hem de jeopolitik “yüksek politika”, “güç politikası” ve büyük güçlerin politikaları üstünde odaklaşır. Bakış açıları geniştir ve çatışmalara gereken önemi verirler. Bu nedenle, güçlükler kolayca aşılabılır.⁸⁷

Konunun sınırlarına gelince, geleneksel jeopolitiğin küresel kapsamından kaynaklanan sorunları da çözmek gerektiği görülmektedir. Günümüzde büyük güçlerin küresel politikaları ile yeni dengeler, teknoloji ve bölgesel gelişmeler, geleneksel jeopolitiğin tanımları ötesinde değişik düzeylerde etkileşimler yaratmıştır.⁸⁸ Uluslararası politikada yeni bir olgu olarak ortaya çıkan, neyin bir devletin iç işi, neyin uluslararası politika konusu olduğu, bunların sınırlarının

⁸⁵ *Supra.*, bl.IV Jeopolitik Kuramlar ve Kuramcılar.

⁸⁶ Zoppo ve Zorgbibe, *op.cit.*, s. 295.

⁸⁷ *Ibid.*, s. 295,296.

⁸⁸ *Supra.*, C. Jeopolitiği İncelerken Dikkate Alınması Gereken Günümüz Gerçekleri.

birbirine karışması sorunu bulunmaktadır. Daha önce kesin olarak ayrı ayrı tanımlanan ekonomik ve siyasal ilişkiler, bunlarla askerî dengelerin ilişkileri artık ortadan kalkmış, sınırları belirlenemez olmuştur. Uluslararası sistemde ortaya çıkan çatışmaların çözümlenmesinde zor bir durumla karşılaşmıştır. Bu nedenle, geleneksel jeopolitiğin sınırları da bölgesel jeopolitik konular ve işlevsel politikayı (*low politics*) içine alacak biçimde genişlemek zorundadır.⁸⁹

Çağımızda uluslararası güvenliğin temel niteliklerinden birisi, küresel ve bölgesel politikalar arasındaki sınırların erimesidir. Bu durum, konumsal, ekonomik ve siyasal gerekçelerle stratejik öneme sahip olan ülkelerle büyük güçlerin mücadelesini yarattı. Bu nedenle, uluslararası çatışmaları anlatmak açısından jeopolitiğin bölgesel değerlendirmelere de girecek biçimde genişletilmesi gerekmektedir.⁹⁰

Büyük güçlerin egemenliğinde olmayan ve önemli doğal kaynakların bulunduğu Orta Doğu gibi bölgeler başta olmak üzere, pek çok bölgede çatışma olasılığı sürekli bulunmaktadır. Güncelleştirilmiş bir jeopolitik yaklaşım, bölgesel çatışma ve işbirliği olasılıklarını değerlendirmekte yararlı olabilir.

Bölgesel jeopolitik öğelerle küresel jeopolitik belirleyicileri bir araya getirmenin yolu “*epigenesis* formülü” olabilir. Buna göre, yeni işlevleri yerine getirecek yeni altbirimler edinilir. Yeni altbirimler, daha önceki işlevleri yerine getirmez. Bu formüle göre, küresel jeopolitik değerlendirmeden ayrı olarak bölgesel jeopolitik değerlendirme yapılacaktır. Örneğin, ilk değerlendirme merkez olarak seçilen bölgede, diyelim ki Avrupa’da yapılacak, sonra ayrıca Avrupa’nın çevresindeki bölgeler, yani İskandinavya ve Akdeniz için değerlendirme yapılacaktır. Daha sonra, üçlü ilişki içinde olan Batı Avrupa, ABD ve Japonya “işlevsel bölge”si araştırılacaktır. En sonunda, büyük çevre olan Afrika, Güney Amerika ve Pasifik bölgesi incelenecektir. Bu türden bir değerlendirme büyük oranda “*low politics*” alanına girer. Geleneksel jeopolitik terimleriyle, genel bir

⁸⁹ Zoppo ve Zorğbibe, *op.cit.*, s. 296,297.

⁹⁰ *Ibid.*, s. 298.

değerlendirme olanağı vermese de, genel değerlendirmeyi tamamlamakta kullanılabilir.⁹¹

Dawid Wilkinson, jeopolitikle ilgili üç öneri yapmıştır. N.J. Spykman'ın makalelerinden bu yana, jeopolitik konusunun çok az ilerleme yaptığını savunmaktadır. Bunun nedeni de, bir bakıma, jeopolitiğin İkinci Dünya Savaşı'nda K.Haushofer ile, Haushofer'in de Hitler ile özdeşleşerek kazandığı kötü ündür. Başka bir nedense, "Nükleer Çağ"ın yarattığı durumdur. Wilkinson'ın bu gerilemenin tersine dönmesi için üç önerisi bulunmaktadır.⁹²

Birincisi, dünya-sistem jeopolitiğinin Spykman'ın bıraktığı yerden sürdürülmesidir. Saul B. Cohen ve Colin Gray'in çalışmaları bu anlamda doğrudur.⁹³ "Dünya-sistem" temelindeki jeopolitiğin sürdürülmesi için, analitik teknikler kullanılarak "kazanmak için yeterli ittifaklar"ın (*minimum winning coalitions*) bulunması ve bunların tanımlanması gerekmektedir. "Toplam sıfır" kuralına göre, oyuncular yalnızca kazanmaya yetecek kadar oyuncuyla ittifak yaparlar, daha fazlasıyla değil. Kazanmak için yeterli ittifak, herkesçe bilinen "iki kutupluluk", "Birinci Dünyacılık", "Kuzeycilik" vb. tanımlarına uygun olarak yapılabilir. Ancak, bunların karşısında potansiyel bir "kaybeden ittifak" ve bunların karşı stratejileri olması beklenmelidir. Örneğin, "Güney"ın "Kuzey"i bölmeye çalışması, "İkinci Dünya"nın "Birinci Dünya"yı bölmeye çalışması, süper güç olmayanların süper güçlerin gizlice anlaşmasına engel olmaya çalışması bu stratejilerden olabilir. İkincisi, sistem düzeyindeki jeopolitiğin, sistem düzeyindeki politikanın en temel ögesi değil, öğelerinden biri olmasıdır. Üçüncüsü, jeopolitik incelemelerinin yalnızca askerî kurmay heyetlerince değil, diğer araştırmacılar tarafından da yapılmasıdır. Böylece, yalnızca bir görev gereği konunun öğrenilmesinden çok, akademisyenler ve araştırmacıların tartışmaya katılmasıyla, yeni jeopolitik görüşlerin yaratılması sağlanmış olabilir.⁹⁴

⁹¹ *Ibid.*, s. 298-299.

⁹² David Wilkinson, "Spykman and Geopolitics," *On Geopolitics: Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 116.

⁹³ Bu yazarların kitaplarından örnek olarak bak : Saul B. Cohen, *Geography and Politics in a World Divided*, 2.B., New York, Oxford University Press, 1973 ve Colin S. Gray, *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1988.

⁹⁴ Wilkinson, *op.cit.*, s. 116,117.

Spykman, jeopolitiği uygulamalı bir disiplin, siyasal davranışın plânlanmasının coğrafi terimlerle yapılması olarak algılıyordu. Jeopolitik değerlendirme, belli amaçlara ulaşmak için politika seçenekleri belirlerken coğrafi öğeleri kullanır. Eğer amaç bir devletin bağımsızlık ve güvenliğiyse, jeopolitik değerlendirme ulusal toprakların dünya üstündeki konumu, büyüklüğü ve kaynaklarıyla diğer devletlerin konumu ve güçleri üstüne dikkatini odaklaştırır. Eğer amaç küresel boyutlardaysa, jeopolitik değerlendirme dünya coğrafyasının ve devletlerin ve kaynakların dünya üstündeki dağılımının tartışılmasını gerektirir.⁹⁵

Jeopolitik değerlendirmeyi iki değişik açıdan da ele alabiliriz. Bunlar, devlet jeopolitiği ve dünya-sistem jeopolitiğidir. Birincisi, bilinen ölçütlere göre analitik teknikler kullanarak, devletle ilgili bilgilerin değerlendirilmesiyle yapılabilir.⁹⁶ İkincisindeyse, bütün dünya değerlendirme konusudur. Küresel güç olmayan devletler, ancak böyle güçlerin planlarını anlamak için bunu öğrenebilir veya tahmin etmeye çalışabilir. Eğer, herhangi bir ittifak söz konusuysa, değerlendirmenin boyutları değişebilir. O zaman ittifak sınırlarına göre yeni bir inceleme yapılabilir ki, o da kesinlikle dünya-sistem değerlendirmesiyle ilişkilendirilmelidir. Buna ittifak veya bölge jeopolitik değerlendirmesi diyebiliriz.

Görüldüğü gibi, bir ülke için değişik inceleme türleri bulunuyor. Dünya-sistem jeopolitiğini bilmemiz, kendi ülke jeopolitiğimizi değerlendirmemiz ve eğer ittifak içindeyse, bunun ilk ikisiyle etkileşim ve eklemlenmesini açıklayabilecek biçimde ittifak jeopolitiğini değerlendirmemiz gerekmektedir.

Öyleyse, coğrafyamızın bize sunduğu olanak ve kısıtlamalardan doğan durumu, daha sonra ittifak coğrafyasının durumunu, daha sonra da dünya-sistem coğrafyasının durumunun bunlarla kesiştiği veya çatıştığı noktaları bulmak gerekiyor. Sıralamanın değişik olması tartışma konusudur.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 101'den : Nicholas John Spykman, *The Geography of the Peace*, New York, Harcourt Brace, 1942, s. 5-7.

⁹⁶ *Infra.*, E. Uluslararası İlişkilerde Alansal Değerlendirme, Yöntem ve Model.

E. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ALANSAL DEĞERLENDİRME, YÖNTEM VE MODEL

1980'lerde, örnek olarak seçilen devletlerin farklı zaman dönemlerinde incelemelerinin yapılmasıyla ortaya çıkan çalışmalara, "alansal değerlendirme" (*spatial analysis*) adı verilmektedir. Eksikleri bulunsa da uluslararası ilişkilerde alansal değerlendirme yoluyla bir kuram ve yöneme varma çabaları ilgi çekmeye başlamıştır.⁹⁷

Coğrafya disiplininin uluslararası ilişkiler çalışmalarına iki katkısı olmaktadır. Bunlar, tanımlama ve model yaratmadır. Tanımlama dendiğinde, uluslararası olguların içeriğinin tanımlanması anlaşılmalıdır. Devletlerin bir boşluk içinde olmadığı ve "süper güç" olarak adlandırılanlar dışında bütün devletlerin dış ilişkilerinde uzaklıktan kaynaklanan kısıtlamalarla karşılaştığı düşünülerek, uluslararası ilişkilerin tanımında bir hareket noktası bulunmuş olur. Kenneth Boulding'in 1962 yılında ortaya attığı "güç kaybı eğrisi" (*loss of strength gradient*) buna bir örnektir. Buna göre, bir devletin askerî ve siyasi etkisi ülkesinden uzaklaştıkça azalır. Bu görüş, daha sonra "coğrafyanın birinci yasası" olarak anılmıştır. Dünyada bütün yerlerin birbiriyle ilişkisi vardır. Ancak, yakın yerler daha çok ilişki içindedir. İçeriğin coğrafi tanımı, devletlerarası ilişkileri anlamlandırmak için katkıda bulunur.⁹⁸

Coğrafyanın ikinci katkısı ise, uluslararası ilişkilerde coğrafi ögelerin modelleştirilmesidir. Seçilmiş bilgiler ışığında devletlerden oluşan bir alan ele alınmakta, bu alandaki birbirine bağımlılık (olumlu ve olumsuz anlamda) ve farklılık (heterojenlik) incelenmektedir. Bu model başka alanlara da uygulanır. Her alanın birbirinin aynısı olması olası değildir. Ancak, bütünüyle farklılık da yoktur. En ortak noktalardan yararlanılarak bir model oluşturulmaya çalışılmaktadır.⁹⁹

⁹⁷ O'Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 11.

⁹⁸ *Ibid.*, s. 12'den : Kenneth E. Boulding, *Conflict and Defense*, New York, Harper and Row, 1962.

⁹⁹ O'Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 11,12.

İçeriğin tanımlanması, yani kapsam çok da yeni bir kavram değildir. Sprout'ların 1965'te yaptığı çalışmada, devletlerin içinde bulunduğu ortamda pek çok değişik bölge koşullarının bulunduğu ele alınmaktadır. Coğrafya (veya çevre) ile devletlerarası ilişkileri birbirine bağlamakta, "çevresel ilişki üçlüsü" bir başlangıç noktası oluşturur. Sprout'lar, çevreyi olanak ve kısıtlamalar sunan bir "menü" olarak kabul eder, determinist söylemi reddederler. Uluslararası davranışın genel modelleri olmadığını, değişik çevreler için değişik ilişkilerin söz konusu olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁰⁰

"Çevresel İlişki Üçlüsü"nde (*ecological triad*), bir "varlık" (entity), bu varlığın "çevre"si ve "varlık-çevre ilişkisi" bulunmaktadır. "Çevresel İlişki Üçlüsü" kavramına göre, (1) varlığın içinde süren politika-seçenek süreci, (2) varlığın çevresi ve (3) varlıkla çevrenin arasındaki etkileşimin incelenmesi gerekir. Varlık-çevre ilişkisinde, karar vericilerin arasından seçim yapabileceği seçenekler bulunur. Çevre koşulları veya doğa, insanları bir şey yapmaya "mahkum" etmez, insiyatif insandadır. Olanakçı (*possibilist*) öğretiyeye göre ortam oradadır ve vardır. Bu ortam bir dizi fırsat ve kısıtlama olarak algılanır.¹⁰¹

Çevresel kısıtlamaların, ister çok ister az olsun, belirlenebileceği kabul edilmektedir. Bu kısıtlamalar bir kez bulununca, varlık-çevre ilişkisinde bir başka biçim ortaya çıkar ki, bu "Çevresel Olanakçılık"tır (*environmental possibilism*). Varlığın karar verme birimindeki insanlar, çevrelerini incelediklerinde, belli sonuçların doğmasının olası (*probable*) bulunduğunu görürler. Varlığın çevresi, ona neyin mümkün (*possible*) olduğunu sunmakla kalmaz, aynı zamanda bu özel koşullar içinde ne seçenekler bulunduğunu da, yani neyin olası bulunduğunu da gösterir.¹⁰²

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 12'den : Harold ve Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, Princeton, Princeton University Press, 1965.

¹⁰¹ Harvey Starr, "Joining Political and Geographic Perspectives : Geopolitics and International Relations," *The New Geopolitics*, der. Michael Don Ward, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, s. 1'den : Harold ve Margaret Sprout, *The Ecological Perspective on Human Affairs*, Princeton, Princeton University Press, 1965.

¹⁰² *Ibid.*

Harvey Starr'a göre, Sprout'ların determinist görüşe bir seçenek olarak sunduğu bu kavramlara bir ekleme yapmak gerekmektedir. Madem ki bir seçme durumu vardır, öyleyse buna "edinilen davranışçılık" da (*cognitive behaviourism*) eklenmelidir. İnsanlar ortamlarını algılar ve geçmiş yaşamlarının etkisiyle buna tepki gösterirler. Bu yüzden, varlık-çevre ilişkisinde şu üç kavram kullanılmalıdır : (1) *possibilism* (mümkün olanlar nelerdir) (2) *probablism* (olası bulunanlar nelerdir) (3) *cognitive behaviourism* (söz konusu birimin seçimi nedir).

Herhangi bir uluslararası aktörün çevresinde bulunan coğrafi ve jeopolitik ögeler, dış politika ve uluslararası ilişkilerinde yapacağı seçimleri anlamak için gereklidir.¹⁰³

Diğer yandan, uluslararası ilişkiler araştırmalarında bazan görüldüğü gibi, bir çatışmayı incelerken devletleri bölgesel içerikten soyutlamak yanlış olur. Dünyayı tek tip bir düzlem olarak değil, değişik bölgelerden oluşmuş bir "mozaik" kabul etmek daha doğru olacaktır. Bu yüzden, siyasi coğrafya yazınında "bölgesel alt-sistem" kavramı ilgi görmüştür. R. Vayrynen'e göre "bölgesel alt-sistem" coğrafi olarak yakın olmalı, yoğun bir etkileşim sergilemeli, herkesce tanınabilir ve tanımlanabilir olmalı, en az üç devletten oluşmalı ve ortak bir bölgesel örgütlenme içindeyken küresel sistemin de bir alt ögesini oluşturmalıdır.¹⁰⁴

Samuel B. Cohen'in, "Çatışma Kuşakları" (*Shatterbelts*) adı verilen bölgeleri de çatışmalar açısından tanımlanmakta ve bölgesel çatışma oluşmasının bölge içi, bölge dışı ve uluslararası çatışmaların bir karışımından doğduğu anlatılmaktadır.¹⁰⁵

Alansal Bağımlılık (*spatial dependence*) kavramı da bu görüşlerden doğmuştur. Çatışma ve işbirliğinin sıçraması ve yayılması incelenerek varılan bu kavrama göre, bir devletin davranışı, bir bakıma komşu devletlerin olumlu ve

¹⁰³ Starr, *op.cit.*, s. 1.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 16'dan : R. Vayrynen, "Regional Conflict Formations : An Intractable Problem of International Relations," *Journal of Peace Research*, No. 21 (1984), s. 337-353.

¹⁰⁵ Cohen, *op.cit.*, *passim*.

olumsuz etkilerinden kaynaklanır. Eğer bu bağımlılık durumu bulunmasaydı, bölge kavramı da oluşturulamazdı.

Uluslararası ilişkilerin bölgesel içeriğinden elde edilen sonuçlar bunların aynı zamanda bir model olarak tanımlanabileceği önerisini de yaratmaktadır.¹⁰⁶

1. "Uluslararası İlişkiler Coğrafyası"nda Bir Yöntem

Günümüzde, coğrafyacılar uluslararası ilişkilerin alansal değerlendirmesinde iki tür bilgi grubunu inceliyorlar. Bunlar, "yer-nitelik" dizinleri ve "yer-yer" dizinleriyle oluşturulmaktadır. Yer-nitelik dizinlerine "tekli" (*monadic*) adı verilir ve bir ülke içinde bulunan nitelikleri ele alır. Bunlar, hem komşulardan kaynaklanan ve çatışma ya da işbirliğiyle sonuçlanan "bağımlı" nitelikleri, hem de iç toplumsal, ekonomik, siyasal "bağımsız" nitelikleri içerir. Yer-yer dizinlerine "ikili" (*dyadic*) adı verilir ve ülkelerin bilgileri ikili gruplar biçiminde ele alınarak bilgi dizinleri oluşturulur. İkili dizinler, yani ülkelerin ikili olarak incelenmesinden doğan bilgi dizinleri, uluslararası ilişkilerin doğası gereği en çok zorlukla karşılaşılan türdür.¹⁰⁷

Söz konusu bilgi dizinlerinin formüllerde kullanılmasıyla belli sonuçlara varılmaktadır. Bunlar bir devletin neyi, ne zaman yapacağını değil, ne yapabileceğini gösterir. Bir devletin uluslararası davranışlardan birisi olan çatışma durumu, en zor belirlenenidir. D.Zinnes bir devleti en çok çatışma durumuna sokan özelliğın sınırlarının sayısı ve türü olduğunu, diğer özelliklerin bunun gölgesinde kalacağını ileri sürmüştür. Ona göre, devletin sınırları elle tutulur bir özelliktir. Sınırlar temas yeridir. Temas çatışma, çatışma da uluslararası şiddet yaratabilir.¹⁰⁸ Most ve Starr bu görüşleri determinist olmakla suçlayarak sınırların işbirliği de yaratabileceğini savunmuştur.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Starr, *op.cit.*, s. 16,17.

¹⁰⁷ O'Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 18.

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 19'dan : D. Zinnes, "Three Puzzles in Search of a Researcher," *International Studies Quarterly*, No. 24 (1980), s. 330.

¹⁰⁹ O'Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 19'dan : B.A.Most ve H.Starr, *Inquiry, Logic and International Politics*, Columbia, University of South Carolina Press, 1989, s. 30.

Bütün bunlar, bir bakıma gizli kalan gelişmelerden sonra ortaya çıkıveren uluslararası olayları öngörebilmek içindir. Yapılabilmesi için de bir model oluşturma çabaları ortaya çıkmıştır. Most ve Starr, modeli tek bir çevresel değişkenin etkisi üstüne kurmaktadır, bu da sınırlardır. Daha sonra, Starr ve Siverson ikinci bir değişken eklemiştir. Bu da ittifak tutumudur ki, sınırların tersine, bir seçim sonucunda bu ittifak yapılır.¹¹⁰

1992 yılında, O’Laughlin ve Anselin üç ögeli bir yaklaşımı benimser. Bu üç öge şunlardır : ulusal niteliklerin etkileri, alansal bağımlılık (sınır komşularının davranışı) ve alansal farklılıktır (devletin içinde bulunduğu bölgenin durumu). Bunların bilgi dizinleri durumuna getirilerek kullanılmasında pek çok yöntemsel ve teknik zorlukla karşılaşmakla birlikte, hızla gelişen teknolojiden yararlanarak gelişme sağlanmaktadır. Elde edilen çok sayıdaki bilgi ancak bilgisayarlar yardımıyla saklanmakta ve işlenebilmektedir. Bu bilgiler içine haritalar, istatistikler ve benzer başka dokümanlar da girmektedir.¹¹¹

2. “Uluslararası İlişkiler Coğrafyası” Modeli

Bir model oluşturmakta temel olarak kabul edilen üç ögeden ulusal olanını belirlemek, diğerlerine göre daha kolaydır. Diğer iki öge, yani devlet davranışında alansal bağımlılık (komşu etkisi) ve alansal farklılık (bölge etkisi) daha zor belirlenmektedir. Bunların hepsinin belirlenmesine alansal değerlendirme denmektedir.¹¹²

Alansal değerlendirmenin yapılmasında amaç, uluslararası çatışma ve işbirliğinin belirlenebilmesidir. Bunu yapabilmek için üç konunun dikkate alınması gerekir. Birincisi, içeriğin ayrıntılı olarak tanımlanmasıdır. Alandan kaynaklanan ve devletlerin uzaklığı, sınırların durumu gibi etkileşim yaratan ögeler, istatistiksel bilgiler biçiminde kümelendirilir. İkincisi, “tekli” (*monadic*) bilgilere benzemeyen

¹¹⁰ O’Laughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 19’den : R.M.Siverson ve H.Starr, “Opportunity, Willingness and the Diffusion of War,” *American Political Science Review*, No. 84 (1990), s. 47-67.

¹¹¹ O’Laughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 19,20.

¹¹² *Ibid.*, s. 20.

“ikili” (*dyadic*) bilgilerin değerlendirilmesidir.¹¹³ Bunda, bir devletin iç özelliklerinden farklı bilgiler ortaya çıkar. Çünkü, ikili gruplar biçiminde incelenen devletler değişik bir durum yaratırlar. Devletlerin ikili gruplar biçiminde incelenmesinde, ilişkilere olumlu ve olumsuz etki yapan ögeler tanımlanmalıdır. Üçüncüsü, çatışma ve işbirliğini yaratan bölgesel etkilerin özelliklerinin tanımlanmasıdır. Kaynak devlet, hedef devlet arasındaki etkileşimin bölgesel olanları hangisidir ve bunların devlet içindeki sonuçları nedir sorularına cevap verilir.¹¹⁴

Söz konusu coğrafi değerlendirmeler formüller aracılığıyla yapılmaktadır. Ampirik formüller adı da verilen bu matematiksel terimler, ekonometriden yararlanarak bulunmuştur. Örneğin, devletlerin birbirine “komşuluk derecesi” (ki sınırdaş olmayanları da içermektedir) bir formülle belirlenir. “Alansal ağırlık dizini” denilen bu formülle, sınırdaşlık ve sınırın uzunluğu yansıtılmaktadır. Ele alınan iki devlet, *i* ve *j* harfleriyle gösterilmektedir. *N* gözlem sayısını, *X* gözlem standardından sapmaları, *S₀* ağırlıklar toplamını, *W* alansal ağırlık matrisini gösterir. Bu formüle MORAN I Testi adı verilir.¹¹⁵

$$\text{MORAN I Testi} \quad I = (N/S_0) \sum_i \sum_j W_{ij} X_i X_j / \sum_i X_i^2$$

Alansal ilişkinin yoğunlaştığı yer ve uzaklıkları belirlemek için farklı istatistiklerin eklenmesiyle, aşağıdaki formül geliştirilmiştir. Buna da *G_i* ve *G_i** istatistiği adı verilmiştir.¹¹⁶

$$G_i \text{ ve } G_i^* \text{ istatistiği} \quad G_i(d) = \sum_i W_{ij}(d) Y_j / \sum_j Y_j$$

MORAN I ve G istatistiği “tekli” bilgileri vermektedir. “İkili” bilgileri, yani ikili ilişkilerden doğan etkileri bulmak için farklı formüller bulunmaktadır.

¹¹³ Buna benzer bir çalışmanın örneği, çok kısa olmakla birlikte ülkemizde yayınlanmıştır. Kaynak Acar, “Stratejik Açından Su Sorunu,” *Strateji*, No. 95/3 (1995), s. 135-151.

¹¹⁴ O’Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 21,22.

¹¹⁵ O’Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 22,24’den : P.A.P. Moran, “The Interpretation of Statistical Maps,” *Journal of the Royal Statistical Society*, No. 10 (1948), s. 243-251.

¹¹⁶ O’Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 25’den : A.Getis ve J.K.Ord, “The Analysis of Spatial Association by Use of Distance Statistics,” *Geographical Analysis*, No. 24 (1992).

Bunun için devletlerin benzer niteliklerinin her biri matrisler olarak ele alınır. Çatışma ve işbirliği için ayrı ayrı düzenlenen bu matrislerde, 1 ve 0'lar kullanılarak devletlerin birbirine etkileri bulunur. Bunda, A ve B matrisleri; T , A ve B 'nin toplandığı ayrı bir matrisi; a_{ij} ve b_{ij} devletlerin benzer niteliklerinin ölçülerini gösterir.

“İkili” (*Dyadic*) formülü: $\Gamma_{AB}(T) = \sum_i \sum_j (a_{ij} \cdot b_{ij}) \cdot t_{ij}$

Alansal bağımlılık ve bölgesel farklılık (heterojenlik) belirlenmesi için de aşağıdaki formüllerin geçerli olduğu ileri sürülmüştür:

$$Y = PWY + X\beta + \varepsilon$$

$$Y = \lambda W_y + X\beta - \lambda(WX\beta) + \mu$$

$$H_0 = \alpha_i = \alpha \quad \text{ve} \quad \beta_i = \beta_j$$

Bütün bu formüller ve burada gösterilmeyen pek çok diğeri, sınıdıkları zaman yetersiz bulunmuş ve hatta yanıltıcı düşünceler doğurduğu görülmüş, model yaratmak için uygun bulunmamışlardır. Buna benzer pek çok formül, örnek olarak verilenleri düzeltmek için ortaya atılmışsa da aynı başarısızlıkla karşılaşmıştır. Yanılgı payını formüllere eklerken başka sorunlar çıkmaktadır. Üstelik, araştırmacıların kullandıkları en yeni bilgiler bile doğal olarak bir kaç yıl öncesinin olup, bu da uluslararası ilişkilerin dinamizmine uygun değildir.¹¹⁷

Ancak, tüm yanlışlıklarına karşın alansal ilişkilerin tanımlanabileceği, model yaratmada kullanılabileceği görülmüştür. Uluslararası ilişkiler disiplini açısından, devletlerarası ilişkilerin anlaşılmasında, *yukarıdaki konuların daha iyi formüle edilmesi ve alansal etkinin diğer öğelerle birlikte değerlendirilmesiyle belli bir model yaratılabileceği düşünülmektedir.*¹¹⁸

3. Coğrafi Yakınlığın Belirlenmesi

¹¹⁷ O'Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s. 23-32. Bu kaynakta çok sayıda formül bulunmaktadır. Ancak, formüller yalnızca bir fikir vermesi açısından çalışmaya katıldığından, diğerleri aktarılmamıştır.

¹¹⁸ *Ibid.*, s. 32-35.

Devletlerarası eylemlerin yoğunluğunu ve özellikle de çatışmaya neden olanlarını öğrenmek için coğrafi yakınlık üzerinde durulmaktadır. Bununla ilgili bazı araştırmalar da yapılmıştır. Örneğin, devletler ikili gruplar biçiminde ele alınarak, bu ikili gruplara üç tür kod verilir: 0: sınırdaş değil, 1: kara veya ırmakla sınırdaş, 2: yüz-elli mili aşmayan deniz sınırı demektir. 2 kodu, 1816-1965 yılları arasında bir geminin bir günde aşabileceği uzaklık hesaplanarak belirlenmiştir. Bu uzaklık, günün koşullarına göre değiştirilebilir. Yüz-elli millik uzaklığın içinde başka bir kara bulunmamalı ve iki devlet düz bir çizgi çekildiğinde birleştirilebilmelidir. Eğer araya başka bir devletin toprağı girerse, devletler sınırdaş kabul edilmez.¹¹⁹

Deniz yoluyla sınırdaş olma durumu da değişik gruplara ayrılmaktadır. Genel kabul gören karasuları uzunluklarına göre bunlar iki türdür. İlki, eğer karasuları üç milse, altı mil ve daha az uzaklıktaki devletlerdir. İkincisi, eğer karasuları on-iki milse, yirmi-dört mil ve daha az uzaklıktaki devletlerdir. Sayılanların bütünü değerlendirildiğinde, beş kodlu bir tablo elde edilir:

0: Sınır/yakınlık yok (kara sınırı, ırmakla sınır veya yüz-elli mil içindeki kıyı bulunmuyor)

1: Sınırdaş (kara veya devletleri ayıran bir ırmak üstünden)

2: Deniz üzerinden sınır/yakınlık (yirmi-dört ile yüz-elli mil arası)

3: Deniz üzerinden sınır/yakınlık (altı ile yirmi-dört mil arası)

4: Deniz üzerinden sınır/yakınlık (altı milden az)

Bu kodlamaların amacı, komşu devletlerin etkilerini bulmak için ampirik bir yol izlemek ve bunu sayılara dayalı olarak yapmaktır. Bir devletin pek çok komşusu olabilir, bunların etkileriye değişiktir. Kodlamanın amacı, bu değişik etkilerin uzaklıkla olan ilişkisini bulmaktır.¹²⁰

¹¹⁹ Charles S. Gochman, " Interstate Metrics : Conceptualizing, Operationalizing and Measuring the Geographic Proximity of States Since the Congress of Vienna," *The New Geopolitics*, der. Michael Don Ward, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, s. 139,140.

¹²⁰ *Ibid.*, s. 141-143.

Bütün devletler için, 1816-1965 yılları arası bilgilere dayanılarak çeşitli hesaplamalar yapılmıştır. Bu süre değişik dönemlere ayrılmış ve her dönem içinde kaç devlet bulunduğu, bunların kaçar tane komşusu olduğu ve o dönemin büyük devletleriyle komşu olup olmadıkları incelenmiştir. Böylece, her devlet için bir “komşuluk profili” oluşturulmaya, diğer ögeler aynı kabul edildiğinde birbirine benzer komşuluk profiline sahip devletlerin, benzer uluslararası eylemler içinde olup olmadığı araştırılmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, amaç komşuluk profilinin devlet davranışına ilişkin ipucu verip vermediğini bulmaktır.¹²¹

Bu araştırmalardan bazı sonuçlara varılabilmektedir. Diğer ögeler aynı kabul edildiğinde, iki devletten, daha çok komşusu olanın (1) *ithalat ve ihracatı daha fazladır*, (2) *daha çok askerî çatışma içine girer*, (3) *komşusunun çok olması genelde geniş toprakları olduğunu gösterir* ve (4) *merkezi bir konumdadır*. Büyük devletlerle komşuluk içinde bulunanlar incelendiğinde (eğer kendileri büyük devlet değilseler), birden fazla büyük devletle komşu olanların, onların savaş alanı durumuna geldiği görülmüştür.¹²²

Bu tür çalışmalar geliştirilerek, daha ayrıntılı ve geniş çaplı olanlarının yapılması için yollar aranmaktadır. Bu kez yalnızca komşular değil, onlarında komşuları hesaplamalara girecektir. Bölgesel alt-sistem, bölgesel farklılık (heterojenlik) kavramlarını açıklayacak bir “yakınlık komşuluğu” düşüncesi araştırmalara konu olmaktadır. Yakınlık komşuluğu, sınırdaş olunan devletin komşusunu tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu yolla oluşturulacak dizinlere kod tablosu uygulanarak, ikili devlet grupları yerine, bölge incelemeleri yapılabilir.¹²³

Yapılacak çalışmalar sayesinde, devletin uluslararası davranışını belirleyen iki öğeden birisi açıklamaya varabilir. Birinci öge, küresel sistem düzeyinde ekonomik ve siyasal gücün yapısı ve dağılımıdır. İkinci öge, devletin coğrafi komşuluğu içindeki ekonomik ve siyasal bağlar, ekonomik ve siyasal olaylar ve olanakların dağılımıdır. *Birinci değilse de ikinci ögenin, kod*

¹²¹ *Ibid.*, s. 147.

¹²² *Ibid.*, s. 150,152.

¹²³ *Ibid.*, s. 154,155.

*tablosundan yararlanılarak anlaşılabilmesi devlet davranışı ve devletlerarası eylemleri değerlendirmekte bir aşama olacaktır.*¹²⁴

F. SAVAŞ VE COĞRAFYA İLİŞKİSİ ÜSTÜNE ÇALIŞMALAR

Rudolf Kjellen'e göre, jeopolitik biliminin en önemli dallarından birisi de savaş stratejisidir. Kjellén, devletlerin organik doğalarının en açık olarak savaş zamanında görülebileceğini söylemiştir. Ona göre, savaş jeopolitik için bir bakıma deneysel bir çalışmadır ve genelkurmaylar da bilimsel akademiler olmak zorundadırlar.¹²⁵

Haushofer, 1932 yılında bir kitap yayınlamıştır. Adı *Wehrgeopolitik*'tir ve çevirisi "Savaş-jeopolitiği" olan bu kitap, jeoloji, bitki örtüsü, sömürge siyaseti, kara ve deniz güçlerinin işbirliği, dağlar, kıyılar, vadiler, demiryolları, köyler, kasabalar ve kentlerin savaşa olan etkisiyle ilgilidir. Amacı, askerlere savaşın dünya yüzeyinden ne kadar büyük boyutlarda etkilendiğini göstermektir.¹²⁶

Weigert, kitabında jeopolitiği "savaş coğrafyası" olarak tanımlıyor. Ona göre, jeopolitik soğuk, sert, dinamik savaş coğrafyası bilimidir ve ürkütücü haritalar ve propaganda ile desteklenmektedir.¹²⁷

Günümüzde, jeopolitik yukarıda aktarılan örneklerde olduğu gibi, "savaş-coğrafyası" olarak algılanmamaktadır. Ancak, savaş ve coğrafya ilişkisi reddedilemez bir gerçektir ve jeopolitik konusu içinde önemli bir yer tuttuğu ve incelenmesi gerektiği açıktır.

Coğrafya ile savaş arasındaki ilişkiyi anlamak için yapılan değişik çalışmalarda¹²⁸, incelemelerin üstüne kurulduğu belli temel yapılar bulunmaktadır.

¹²⁴ Son paragraflarda söz konusu edilen çalışmaların uzun bir sıralaması için bak : *Ibid.*, s. 157,158.

¹²⁵ Hans W. Weigert, *German Geopolitics*, London, Oxford University Press, 1942, s. 14.

¹²⁶ *Ibid.*

¹²⁷ *Ibid.*, s. 3.

¹²⁸ *Infra.*

Her çalışmanın başında coğrafyanın uluslararası ilişkileri nasıl etkilediği genel olarak ele alınır. Çalışmalardan amaç, hangi devletlerin ve ne kadar büyük olasılıkla savaşaacağı bulmaktır. Yaklaşık olarak yüz yıl önce, bir devletin konumu, kaynakları ve ikliminin o devletin eylemlerini dikte edeceğine inanılarak, coğrafi determinizm konusu ortaya atılmıştı. Uluslararası davranışın karmaşık bir olgu olduğundan hareketle, araştırmacılar artık böyle kesin bir tutumu benimsemiyorlar. Coğrafya ve savaş ilişkisi hakkında örnek olarak değinilecek üç önemli çalışma da bu yöndedir. Hepsinin ortak noktası coğrafyaya önemli rol verilmesidir. Ancak, hiçbirisi coğrafyanın savaşın çıkmasında birincil veya aşırı önemde bir rol oynadığını ileri sürmemektedirler. Söz konusu çalışmalar Sprout'lara, Boulding'e ve Starr'a aittir.¹²⁹

Uluslararası ilişkilerin incelenmesinde en etkileyici çalışmalardan biri 1965 yılında Harold ve Margaret Sprout tarafından yapılmış ve "çevresel ilişki perspektifi" geliştirilmiştir.¹³⁰ Savundukları kavrama göre, bir devletin uluslararası eylemleri, içinde bulunduğu çevrenin koşullandırmalarına bağlıdır. Bu koşullar emredici anlamda değil, olanak ve kısıtlamalar biçimindedir. Çevre ile anlatılmak istenen yalnızca coğrafya değil, aynı zamanda demografi, teknoloji ve kaynaklardır. Sprout'lara göre, devletler çevrelerine yanıt verirler. Fakat, çevreleri devletleri belli eylemler yapmaya zorlamaz. Burada anahtar değişken karar vericilerin çevreye ilişkin kabulleri veya algılamalarıdır. Devlet tarafından seçilen uluslararası eylem bu ilişki tarafından etkilenir. Sprout'lar bunu "çevresel olanaklılık" (*environmental possibilism*) olarak adlandırır. Onlara göre, coğrafya iki devlet arasında savaş çıkmasını belirlemez, yalnızca devletlerin savaş kararını vermesine neden olan çevreyi oluşturan öğelerden birisidir.¹³¹

Kenneth Boulding, 1962 yılında devletleri belli bölgeler açısından, durumu etkileme yeteneklerine göre sınıflandırmıştır. Belli bir bölgede bir devlet tartışmasız biçimde güçlüyken, aynı bölgede diğer devletlerin etkisi az veya yok

¹²⁹ Paul F. Diehl, "Geography and War : A Review and Assessment of the Empirical Literature," *The New Geopolitics*, der. Michael Don Ward, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992, s. 123.

¹³⁰ Harold ve Margaret Sprout, *op.cit.*

¹³¹ *Ibid.*

olabilir. Boulding'e göre, bu bölgelerin tanımlanmasında coğrafi boyut çok önemlidir. Devletler egemen oldukları yerde en güçlü iken buradan uzaklaştıkça güçlerinin azaldığı görülür. Bir devletin kendisinden uzakta bulunan olayları ve devletleri etkileme çabasında, askeri ve siyasi gücünün azalma derecesini "güç kaybı eğrisi" (*loss-of-strength gradient*) olarak adlandırmıştır.¹³² Örneğin, ABD'nin Grenada'yı işgali, İran'daki rehine kurtarma operasyonundan daha kolay olmuştur.

"Güç kaybı eğrisi", savaş şansını iki biçimde etkiler gözükmektedir. Birincisi, büyük uzaklıklar karar vericilerin politika seçenekleri üstünde kısıtlamalar yaratır. Bu düşünce, Sprout'ların "çevresel olanakçılık" kavramına da uygundur. Coğrafi kısıtlamalar savaş kararını da etkiler. İkincisi, güç kaybı eğrisine Bueno de Mesquita'nın "uzaklık ögesi" kavramının eklenmesiyle ortaya çıkar.¹³³ Bir devletin gücü, ülkesiyle hasmı arasındaki uzaklık oranında azalır. Çok büyük uzaklıklar bazı devletlerin çok güçlü orduları veya liderlerinin risk almasıyla engel olmaktan çıkabilir. Yine de, coğrafya yalnızca çatışma olanağını etkilemekle kalmadığı gibi karar vericinin hangi seçeneği tercih edeceğini de etkiler.¹³⁴

Harvey Starr, 1978 yılında, yukarıda anlatılan iki savdan yararlanarak kendi kavramını oluşturmuştur. "Fırsat ve istek" (*opportunity and willingness*) olarak adlandırdığı bu kavram, son yıllarda coğrafya ve savaş üzerine yapılan ampirik çalışmalarda altyapı olarak kabul edilmektedir. Starr'a göre "*fırsat*", *davranışı olan birim veya varlıklar arasındaki karşılıklı eylem (interaction) olanağıdır*. Sprout'ların çevresel olanakçılık kavramına benzemektedir. Belirli bir eylemin veya olayın gerçekleşme fırsatı ne kadar büyük olursa, o kadar da olasıdır. "*İstek*" ise, *politikayı seçenin, o seçeneği ne kadar arzuladığını belirtir*. Starr'a göre, "fırsat ve istek" karar vericinin fırsatların farkına varması ve bu fırsatlardan birini (örneğin savaşı) bir davranış biçimi olarak seçmeye istek duyması sürecidir.

¹³² Boulding, *op.cit.*

¹³³ Diehl, *op.cit.*, s.124'den : B. Bueno de Mesquita, *The War Trap*, New Haven, Yale University Press, 1981.

¹³⁴ Diehl, *op.cit.*, s. 124.

Bu konu da, Sprout'ların karar vericinin çevresini algılaması olarak tanımladığı ögeye benzemektedir.¹³⁵

Starr'a göre, bir savaş kararının verilmesi için öncelikle "fırsat ve isteğin" oluşması gerekir. Savaşın çıkması için fırsat ve isteğin olması gereklidir ancak yeterli değildir. Yeterli kabul edilen koşulları oluşturan başka ögeler de bulunur ve coğrafya bunlardan birisidir.¹³⁶

Başka bir konu, kararın verilmesinde "fırsat ve isteğin" kesinlikle ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmediğidir. Bunlar iççe olabilir. Genelde savaşma fırsatının olması karar vericinin isteğini de arttırabilir.¹³⁷

Starr'a göre, coğrafi ögeler "fırsat ve istek" kavramının önemli bir bölümüdür. Coğrafi koşullar, örneğin ortak sınırlar veya yakınlık, devletlerin karşılıklı eylem içinde olma fırsatını etkiler. Devletler birbirine yakınlık derecelerine göre etkileşim içinde olurlar. Coğrafi koşullar, devletlerin birbirleriyle daha fazla ilişki içinde olmalarını, bu da çatışma ve işbirliği fırsatlarını doğurur. Coğrafi yakınlık bir çatışmanın yayılmasında da rol oynamaktadır.

Starr'ın çalışması, coğrafyayı yalnızca çatışma fırsatını etkileyen, değişken koşullardan birisi olarak kabul eder. Coğrafi determinizmi reddetmiştir.¹³⁸

1. Savaş ve Coğrafya'ya İlişkin Ampirik Çalışmaların Sonuçları

Tarih gibi coğrafyanın da konu sınırları kesin değildir. Coğrafyacılar, toplumsal, siyasal ve ekonomik olguları anlamak için bunların coğrafi yanlarını inceler ve alışlagelen coğrafi tanımlar doğar. Kimi yazarlar bu tanımları kesin kurallar olarak anlatır, kimisi etki eden (kolaylaştırıcı) ögeler olarak sunar. Devletler arası ilişkilerin coğrafi boyutu da aynı süreci yaşamıştır. Örneğin,

¹³⁵ *Ibid.*, s. 125'den : Harvey Starr, " Opportunity and Willingness as Ordering Concepts in the Study of War," *International Interactions*, C.IV (1978), s. 363-387.

¹³⁶ *Ibid.*

¹³⁷ *Ibid.*

¹³⁸ *Ibid.*

devletler arasında toprak istekleri ve sınır anlaşmazlıkları, çok açık sonuçları olan coğrafi olgulardır.¹³⁹

Coğrafya ve savaş ilişkisini araştıran çalışmaların genelde iki gruba ayrılmaları mümkündür. İlki, coğrafyayı çatışmayı kolaylaştıran bir öge olarak kabul edenlerdir. Devletlerarası çatışma olasılığının coğrafya tarafından artırıldığını ileri sürerler. Coğrafyanın karar vericilerin “isteği” üstündeki etkisi gözardı edilmez ancak, “fırsat” yarattığı konusuna ağırlık verilir. ikincisi, coğrafyanın çatışmanın kaynağı olarak kabul edildiği çalışmalardır. Bunlar, çatışma durumu üstünde yoğunlaşmıştır ve çatışmaların birinci konusu belli bir toprağın denetiminden kaynaklanır. Bu çalışmalarda, coğrafya devletlerin savaşa girmesinde “isteği” etkileyen önemli bir oynar. İsteğin, bazan askerî güç kullanma fırsatından doğmasına karşın, genelde istek öne çıkarılır.¹⁴⁰

Bu iki ayrım, değişik nedenlerden ötürü yapılmaktadır. Birincisi, çalışma bulguları incelenen döneme göre değişmektedir. 1815'ten başlatılan çalışmalarda, farklı dönemler farklı sonuçlar sunmaktadır. İkincisi, çalışma bulguları incelenen bölgeye veya devletlere göre de değişmektedir. Devletler açısından, örneğin, büyük güçler coğrafyadan daha az etkilenir. Bu iki neden dışında, yöntem farklılığından ötürü de bazı değişik sonuçlar çıkmıştır. Ancak, temel farklılık sözü edilen iki nedenden ötürüdür.¹⁴¹

a.Coğrafyayı, Çatışmayı Kolaylaştıran Öge Olarak Kabul Eden Çalışmalar

Anahtar kabul edilen değişkenlerden birisi, bir devletin kaç devletle sınırı olduğudur. Bir insanın, yabancılardan daha çok ailesinden biri tarafından öldürüldüğü saptanmıştır. Çünkü, ailesinden biriyle çok daha fazla eylem ve fırsatlar paylaşır. Devletlerin de komşularıyla çatışma yaşamaları olasılığı daha

¹³⁹ O'Loughlin ve Anselin, *op.cit.*, s.13,14.

¹⁴⁰ Diehl, *op.cit.*, s. 126.

¹⁴¹ *Ibid.*

büyüktür. Bu düşünceden hareketle, bir devletin ne kadar çok sınırı varsa o kadar çok çatışma ve savaş deneyimi olacağı varsayılır. Sınırdış devletler karşılıklı eylem içindedir. Bir devletin ekonomik politikasını değiştirmesi bile komşularını etkiler.¹⁴²

Başka çalışmalarda, komşu devletler tehdit oluşturma açısından ele alınmıştır. Yakın devletler, uzaktakinden daha çok tehdit edicidir. Uzaklık tehdidi azaltır. Bu yüzden, çok devletle sınırdış olan bir devlet pek çok potansiyel saldırganla karşı karşıyadır. Çok sayıda komşu devlet, çok sayıda tehdit demektir. Bu görüşün tersine, sınırdış olunan devlet sayısının değil, yayılmacı devletlerle sınırdış olmanın bir savaş belirtisi olduğu da ileri sürülmüştür.¹⁴³

Büyük güçler için böyle tehlikeler bulunmamaktadır. Çünkü, zayıf devletler tarafından çevrelenmişlerdir. Büyük güçler, zayıf komşularını caydırmak ve etkilemek için askerî güç kullanmak yerine başka yöntemleri tercih ederler.¹⁴⁴

Paul F.Diehl, büyük güçler rekabetinin son yüz-elli yılını inceledikten sonra anlaşmazlık bölgesine yakın olmanın savaş doğuran bir neden olduğunu ileri sürer. Ortak sınırlar olmasına gerek yoktur ve anlaşmazlık bölgesine coğrafi yakınlık savaşa girmeyi kolaylaştırır. Bu yakınlık arttıkça çatışma fırsatı artmaktadır.¹⁴⁵

Savaşın çıkmasında ortak sınırların etkisiyle ilgili bir diğer konuda, savaşın yayılmasında coğrafya etkisidir. Yayılma eğilimi savaş dışındaki konularda da geçerli olabilir. Örneğin, bir ülkedeki devrim başka bir ülkede de ayaklanmalara neden olabilir. Bu yayılma eğiliminde etken bir öge coğrafi yakınlıktır. Benjamin Most ve Harvey Starr, bu konuyu incelemiş ve savaşan komşusu olan bir devletin, komşusu savaşmayan devlete oranla, savaş yaşama olasılığının üç ile beş kez daha çok olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre, coğrafya yayılma üzerinde çok etkili

¹⁴² *Ibid.*, s. 126'dan : Bruce Russet, *International Regions and the International System*, Chicago, Rand McNally, 1967.

¹⁴³ Diehl, *op.cit.*, s. 127'den : Harvey Starr ve Benjamin Most, "A Return Journey : Richardson, Frontiers and Wars in the 1946-65 Era," *Journal of Conflict Resolution*, C.XXII (1978), s. 441-467.

¹⁴⁴ Diehl, *op.cit.*, s. 127.

¹⁴⁵ *Ibid.*

bir ögedir. Most ve Starr'a göre, savaşı bir ülkeyle olan sınırda belirsizlik egemendir ve o bölgede denetim zayıftır. Bu nedenle, savaş olasılığı artmaktadır. Yayılmayı inceleyen araştırmacılar, savaşın yayılmasını, hastalığın yayılmasına benzetmektedirler. İnsanın hasta olması için, hastalığı taşıyan bir insanla temasa geçmesi gereklidir.¹⁴⁶

Bazı araştırmacılar, coğrafyanın savaşın nereye kadar yayılacağını belirleyen bir ölçü olduğunu ileri sürmüştür. Savaşların bölge içi gerçekleştiğini, bölgelerarası olmadığını savunanlar vardır. Bunlara göre, bir bölgede savaş çıkmasıyla, uluslararası sistemin bir başka yerinde çıkması arasında bir bağ yoktur.¹⁴⁷

Coğrafyanın savaşı kolaylaştırdığını savunan araştırmalardan bir kaç sonuç çıkarmak olanağı bulunmaktadır. (1) *Coğrafya, bir devletin karşılaştığı risk ve fırsatları oluşturan öğelerden birisidir.* Ortak sınır, iki devlet arasındaki eylemliliği artırır. Bu nedenle de, düşmanlıklar yaratabilir. Eğer, sınırdaş olan ülke yayılmacıysa, düşmanlık olasılığı artmaktadır. Bu olasılık, büyük güçler için çok değildir. Bir anlaşmazlığa coğrafi olarak yakın bulunan bir devletin savaşıma fırsat ve isteği artabilir. (2) *Ortak sınırlar ve coğrafi yakınlık, yukarıda sözü edilen nedenlerden ötürü, savaşın yayılmasında önemli öğelerdir.* Komşusu savaşıyan bir ülkenin savaşıma olasılığı artar. (3) *Coğrafya, çatışmanın başlaması ve yayılmasını kolaylaştırmakla birlikte, bunun tek veya vazgeçilmez nedeni de değildir.* Başlatan, yayılmasına neden olan, kolaylaştıran başka koşullarda bulunur.¹⁴⁸

b. Coğrafyayı Çatışmanın Kaynağı Olarak Kabul Eden Çalışmalar

Bunlar, coğrafyanın çatışmaları kolaylaştırdığını değil nedeni olduğunu savunur. Devletlerin belirli coğrafi bölgeler için savaştığı ileri sürülür. *Heartland* ve

¹⁴⁶ Starr ve Most, *op.cit.*

¹⁴⁷ Diehl, *op.cit.*, s. 129'dan : Stuart Bremer, " The Contagiousness of Coersion : The Spread of Serious International Disputes, 1900-1976," *International Interactions*, C.IX (1982), s. 29-55.

¹⁴⁸ Diehl, *op.cit.*, s. 129,130.

Rimland kavramları bu düşünce biçimine uygundur. Kabul etmek gerekir ki, son 200 yıldır gerçekleşen savaşların çoğu toprak kazanımıyla ilgilidir. Ancak, savaşın toprak boyutu bir kaç boyutundan birisidir. Daha önceki dönemlerde toprak kazanmak için savaşanlar genelde yayılmacı güçlerdi. İkinci Dünya Savaşından bu yana, küçük devletler artarak bu tür çatışmalara katılmışlardır. Bununla birlikte, toprak anlaşmazlıklarının başka dürtüler de içerdiği belirlenmiştir.¹⁴⁹

Coğrafyayı çatışma kaynağı olarak kabul eden araştırmalar, toprak anlaşmazlıklarını yaratan koşullar ve özelliklerle ilgilenirler. Toprak anlaşmazlıklarının nedenini, sonuçlarını, özelliklerini ve “çatışma kuşağı” (*shatterbelt*) kavramına girenleri ayrı ayrı inceleyenler bulunmaktadır.

Robert Mandel, toprak anlaşmazlıklarının dürtüsünü belirleyen öğeleri, devletlerin özelliklerinde aramıştır. Sonuç olarak iki noktaya varır. *Birincisi, sınır çatışmalarının sıklığı ile çatışan taraflar arasındaki gücün eşit dağılımının doğru orantılı olduğudur. İkincisi, düşük teknoloji devletlerin bu tür çatışmalara daha çok taraf olduğudur.*¹⁵⁰ J.Prescott, çatışan tarafların göreceli güçlerinde ortaya çıkan bir değişikliğin, bu tür çatışmanın daha önemli bir işareti olacağını savunur.¹⁵¹ Bu düşüncenin doğru olabilmesi için, güç dağılımının revizyonist bir devletin lehinde değişmesi gerekir. Statükocu bir devlet için, gücünün artması böyle bir sonuç getirmez.

Bir bölge uğruna çatışmanın ancak o bölgede çok değerli kaynaklar olmasına ve bu kaynakların paylaşılmasında anlaşmazlık çıkmasına da bağlı olduğu ileri sürülür. Örneğin, en az çatışma olan sınırlar çöl veya kutupsal olanlardır. Çünkü, değerleri azdır. Taraflar için söz konusu bölgenin önemi çatışmanın sonucunu belirler ve askerî güç kullanma isteğini doğurur. Eğer bu önem yaşamsal derecedeysse, savaş olasılığı çok yüksektir.¹⁵²

¹⁴⁹ *Ibid.*

¹⁵⁰ *Ibid.*, s. 131'den : Robert Mandel, “Roots of Modern Interstate Border Disputes,” *Journal of Conflict Resolution*, C.XXIV (1980), s. 427-454.

¹⁵¹ *Ibid.*, s. 131'den : J.R.V.Prescott, *The Geography of Frontiers and Boundaries*, Chicago, Aldine, 1965.

¹⁵² Diehl, *op.cit.*, s. 131.

Erich Weede, toprak isteğinden doğan çatışmaların tahmin edilmesiyle ilgili değişik bir bakış açısına sahiptir. “potansiyel toprak çatışması” adını verdiği görüşüne göre, hangi iki devletin ileride çatışacağı tahmin edilebilir. Bu çatışmanın ortaya çıkması için belli koşullar gereklidir ve bu koşullar söz konusu toprağa sahip olanın egemenliğinin “haklı” olup olmadığına bağlıdır. Örneğin, yakın tarihlerde gerçekleşen bir sınır değişikliği, geçmişte bir bütün oluşturan ulusun bölünmesi, bölgenin köprübaşı olması, özerk veya benzer statüde bulunması ve geçmişe dayalı hak istekleri böyledir.¹⁵³

Söz konusu çalışmalar ortaya koymaktadır ki, toprak anlaşmazlıkları önemli bir çatışma konusudur. Devletler, ulusal veya sistemsal özelliklerden ötürü bir toprak için savaştığı gibi, salt toprağın özelliklerinden ötürü de savaşırlar. Çalışmaların ortak noktası, devletlerin savaşma isteği üstündeki coğrafi etkiye, savaşma fırsatı yaratmasından daha çok önem vermesidir.¹⁵⁴

2. Savaş ve Coğrafya İlişkisi Açısından Günümüz jeopolitiği

Coğrafya ve savaş ilişkisi üstüne yapılmış son çalışmalara bakıldığında, büyük güçlere “reçeteler” sunan jeopolitikten uzaklaşıldığını görüyoruz. Araştırmalar, coğrafyanın çatışmayı kolaylaştırdığını, ortak sınırlar ve yakınlığın devletlerin temasa geçme ve çatışmaya katılma olasılığını arttırdığını doğrulamaktadır. Aynı koşullar çatışmanın yayılmasında da rol oynamaktadır. Coğrafya bazan, özellikle yaşamsal kaynakları içeriyorsa, toprak istekleri biçiminde çatışma kaynağı da olmaktadır. Sonuç olarak coğrafya, savaşın çıkmasında önemli ve değişik düzeylerde etkiye sahiptir. Bunu ortaya koyduktan sonra bulguları yeniden düzenlemekte yarar var.¹⁵⁵

¹⁵³ *Ibid.*, s. 132’den : Erich Weede, “National Position in World Politics and Military Allocation Ratios in the 1950s and 1960s,” *Jerusalem Journal of International Relations*, C.II (1977), s. 63-80.

¹⁵⁴ Diehl, *op.cit.*, s. 133.

¹⁵⁵ *Ibid.*

Son çalışmalarda, kökleri Kenneth Boulding, Margaret ve Harold Sprout'ın düşüncelerinde olan, Harvey Starr'a ait "fırsat ve istek" kavramı altyapıyı oluşturuyor. "Fırsat ve istek" kavramı, coğrafyaya determinist bir rol vermemektedir. Tam tersine, değişik başka ögelerin de hesaba katılmasını desteklemektedir. Böylece, çatışmaları anlamak için daha nitelikli bir bakış açısı edinilmiş olurken, coğrafi değişkenler de incelemeye katılır.

"Fırsat ve istek" kavramına dayalı bir çalışma üç şeyi yerine getirmelidir. İlki, coğrafyanın etkisinin diğerlerinden ayrılarak tanımlanmasıdır. Bu etki, zamana, yere, incelenen sınır ve bölgenin niteliklerine göre değişiklik gösterir. İkincisi, coğrafyanın çatışmaya yaptığı etki doğru tanımlandıktan sonra, bulguların savaşı anlatmak veya tahmin etmek gibi geniş bir çerçeveye içine yerleştirilmesidir. Oldukça açıktır ki, coğrafi ögeler tek başına savaş yaratmazlar. Bu nedenle, uygun biçimde yorumlanmalıdır. Üçüncüsü, araştırmayı yapanın coğrafyanın "fırsat ve istek" üstünde yarattığı etkiye özellikle dikkat ederek, çatışmayı kolaylaştırıcı veya neden oluşturucu bir etki olduğunu belirtmesidir.¹⁵⁶

"Savaşın coğrafyası"nı inceleyen bilim adamları, sınırlara özel bir ilgi göstermeye başlamışlardır. Bunlar, sınırlara artık bağımsız bir değişken gözüyle bakmaktan vazgeçerek, toplumsal ve siyasal gerçeklerin göstergesi olarak kabul etmektedirler. Araştırmacılara göre, sınırlar çatışma olasılığını arttırmazlar, zaten önceki bir çatışmanın var olduğunun ispatıdır. Bu nedenle, kendisini coğrafi olarak belli eden bu çatışma üstüne dikkatleri yoğunlaştırmak gereklidir.¹⁵⁷

¹⁵⁶ *Ibid.*, s. 134.

¹⁵⁷ *Ibid.*

VI. SONUÇ

Uluslararası ilişkilerle ilgili bir yazıyı okuyanların, “coğrafyanın bu olgudaki payı nedir?” diye sorması olasıdır. Savaşların irdelenmesinde, çoğu zaman coğrafya öğelerinin ne kadar etkili olduğunu açıklamak zorunluluğu vardır. Ancak, yalnızca askerlik değil, devletlerarası bütün ilişkilerin bir coğrafi boyutu sözkonusudur. İzlenilen yayınlar bu boyutu gerektiği ölçüde anlatmasa da, böyle olduğu yadsınamayacak bir gerçektir. Coğrafyaya hak ettiği önemi vermeyen yazıları okurken, yukarıdaki soruyu sormak gereksinimini duymamız doğal sayılabilir.

Öte yandan, her olguyu coğrafya öğeleriyle açıklamak isteyenler olabilir. O zaman da, başka sorular akla gelecektir : “Herşeyin nedeni coğrafya mıdır ?” ya da “ülkenin coğrafyası, kaçınılmaz bir kader midir?” Bu iki yaklaşımın örneklerini, eski veya yeni çalışmalarda, çok sayıda bulabiliriz. Eğer tarihi, uluslararası ilişkilerin geçmişe ilişkin bir laboratuvarı olarak kabul edersek, geçmişteki grup, ulus ve devlet ilişkilerini tanımlamakta kullanılan coğrafya terimlerini hak ettiği düzeyde ele almak doğru olacaktır. Yani, ne gereğinden çok, ne de gereğinden az önem vererek.

Uluslararası ilişkileri anlamak isteyenler için, coğrafya boyutunu doğru algılamanın önemli bir araç olduğu kanısındayım. Devletlerin izlediği siyasetin coğrafya boyutu, yalnızca tarihi anlamamızı değil, belki de günümüz dünyasında sınırların nasıl oluştuğunu da doğru biçimde anlamamızı sağlayabilir. Bu düşünce, bir başka konuyu akla getirmektedir : “Eğer coğrafi öğeler, geçmişteki ve günümüzdeki devletlerarası ilişkilerin anlaşılmasında yararlı bir araçsa, neler olacağını tahmin etmek için de kullanılamaz mı ?”

Sözkonusu düşünceleri içeren ve aslında çok sık karşılaştığımız bir kavram vardır : jeopolitik. Doğuşu ve gelişmesi günümüzden farklı koşullarda gerçekleşmiş olsa da, güncel jeopolitik yukarıdaki soruların yanıtını bulmak için yararlı olabilir.

Jeopolitik teriminin, günübürlük yaşantı içinde sık sık karşılaştığımız bir terim olduğunu görüyoruz. Kitap, gazete, dergi veya televizyon yayınlarında çok kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Ancak, bu kadar çok kullanılmasına karşın, gerçek anlamınının bilindiği veya benzer kavramlarla karıştırılıp karıştırılmadığı konusunda kuşkuluyum.

Gerek jeopolitik kavramının, gerek jeopolitik kuramların içeriğinin tam olarak anlaşılması için, ülkemizde yeterli bilimsel çalışma yapılmış olsaydı, merak edip öğrenmek istediğim bu konuda araştırma yapmak gereksinimi duymayacak ve başka bir konuyu ele alabilecektim. Ancak, elde bulunan kaynaklarla, öğrenmek istediğim halde bunu yapamamam, daha fazla okumak ve jeopolitik kavramını sorgulamak düşüncesini doğurdu. Bu konuda yalnız olmadığım kanısındayım.

Jeopolitikle jeostrateji arasındaki ilişki ve fark nedir? Jeopolitiğin, siyasi coğrafya ile benzerliği var mıdır? Jeopolitiğin öğeleri, ülkemizde yayınlanan kitaplarda, neden hep aynı içerik ama değişik adlar altında yazılıp durmaktadır? 1904 yılında H.J. Mackinder'in oluşturduğu bir jeopolitik kuramı, günümüzde olduğu gibi geçerli kabul edip, ülkemiz jeopolitiğini değerlendiren kişi, acaba doğru mu yapmaktadır? Bir yandan jeopolitiğin öğelerini sıralarken, neden bir başka ülke kuramcısının görüşüne göre ülke jeopolitiğini inceliyoruz? Koşullar çok değiştiği halde, neden jeopolitik konusundaki değişiklikleri anlatan kavramsal içerikli bir yayın yok? Eğer, jeopolitik konusu tarihin belli bir döneminde ortaya çıkmış ve eskimiş bir düşünce akımıysa, günümüzde hiç durmadan bu terimi kullananlar neyi anlatmak istiyor? Bu soruların yanıtını bulmak ve öğrenmek istedim. Ondokuzuncu Yüzyıl sonlarında Batı'da tartışılmaya başlanan ama, ülkemizde ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında "yepyeni" bir konu olduğu savıyla ortaya atılan jeopolitiğe ilişkin yeterli kaynak kütüphanelerimizde bulunmamaktadır. Ülkemiz koşullarında, birçok ilk kaynağa ulaşamadım. Ancak bazı sonuçlara vardığım kanısındayım.

A. Grekçe *geo* (yer, dünya) ve *politikos* (politika, siyaset) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşturulan jeopolitik terimi, artık bu iki kelimenin ötesinde anlamlar taşımaktadır. Daha önce ele alındığı gibi, jeopolitik başka bilimlerle ilişkili ve onlardan yararlanır durumdadır. Bu yüzden, başlıbaşına bir bilim dalı olup olmadığı tartışılmalıdır. Özellikle siyasi coğrafyacılar, jeopolitiğin siyasi coğrafyanın bir bölümü veya bozulmuş biçimi olduğunu savunmuştur.

Bilimselliğinin tartışma olmasının en başta gelen nedeni, İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sırasında, Nazilerin saldırgan politikasıyla özdeşleştirilmesindedir.

John Kinnas'ın, jeopolitiğin içeriği konusundaki görüşü tatmin edici bulunabilir. *J.Kinnas'a göre, "yüksek politika" (high politics) ve "işlevsel politika"nın (low politics) birleştiği alan jeopolitiktir. Low politics veya diğer adıyla "işlevsel politika", doğal kaynakların kullanımı ve ulaşım gibi konularla ilgili ve bunlar üzerindeki denetime ilişkin politikadır. High politics ise, stratejik değere sahip bölgelerle veya ideolojik çatışmalarla ilgili politikadır. Bir ada, ırmak veya dağlık bölgenin askerî-stratejik öneminden ötürü yapılan siyasal plânlar high politics olarak değerlendirilirken, aynı yerlerin doğal kaynaklarının kullanımıyla ilgili politika ise low politics'e girer. Kinnas'a göre, jeopolitiğin yapısında her iki politika türü de bulunmaktadır.¹*

B. Jeopolitiğin tanımı konusunda bir görüş birliğine varılabilmemiş değildir. Belki de bundan ötürü, yazılı veya sözlü olarak öylesine kullanılmaktadır ki, anlamı giderek belirsizleşmektedir. Bir uçta diplomasi ve dış politikanın Ondokuzuncu Yüzyıl ölçütlerine göre belirlenmesi veya savaşı vurgulamakta, diğer bir uçta bütün uluslararası ilişkileri anlatmakta kullanılan bir terim durumuna sokulmaktadır. Devletlerin çok yüksek düzeydeki politikacıları tarafından, aynı makale içinde birkaç değişik anlamda kullanıldığı bile görülmüştür.

"Devletin coğrafyasının politikasına etkisi" veya "siyasal amaçlar için coğrafyadan rehber olarak yararlanmak" gibi basit tanımlar yanında, çok uzun bir paragrafla bunu yapanlar da bulunur. "Jeopolitik, siyasi coğrafyanın bilgi ve tekniklerinin uluslararası ilişkiler sorunlarına uygulanmasıdır" diyerek, jeopolitiği "uygulanmalı siyasi coğrafya" sınıfına sokanlar da görülebilir. Tanımının ne olduğu tartışmaya açıktır. Bulabildiklerim içinde, "*siyasal davranış ve askerî yeteneklerin tanımı ve tahminini, fiziksel çevre terimleriyle yapan bir dış politika yaklaşımıdır*" tanımı, kanımca en uygunudur.²

¹ *Supra.*, bl. II, A. Jeopolitik Nedir ?

² *Supra.*, bl. II, B. Tanımı.

C. Jeopolitik önemlidir. Çünkü, ulaşımın mekanize olmadığı ve coğrafyanın politika seçeneklerini daha çok kısıtladığı dönemde, belli coğrafyalar üstünde bulunan insan grupları ve devletlerin, belli davranış kalıpları içindeki eylemlerde bulunduğunu bize anlatabilir. Siyasi tarihin anlaşılmasını kolaylaştırabilir. Diğer yandan, jeopolitik kuramlar ortaya atıldıkları dönemlerde, kimi devletlerin kaderinde de rol oynamışlardır.

Coğrafi öğelerin de içinde bulunduğu bir yaklaşımla, günümüzün önem taşıyan bazı uluslararası kuruluşlarına dikkat etmek gerektiğini anlayabiliriz. AB, NAFTA, BAB gibi kuruluşlar bölgeseldir ve sınırları coğrafi olarak tanımlanmıştır. Başta, yalnızca ekonomik veya askerî temelli olduğu izlenimi veren böyle kuruluşlar, zamanla daha değişik alanlarda bütünleşmesine ve değişik nitelikte sınırların ortaya çıkmasına neden olabilirler. Belirli bir coğrafya ile sınırlanmış bu tür kuruluşları değerlendirirken jeopolitik yaklaşım yararlı olabilir.³

D. Coğrafi ögenin araştırılması yeni değildir. Bu konuyla ilgili bazı kaynakların bin yıldan eski olduğunu görebiliriz. Ancak, Ondokuzuncu Yüzyıldaki gelişmeler coğrafya disiplininin ilgi alanının genişlemesine, kara gücü-deniz gücü çatışması ve benzer düşüncelerin doğmasına, böylece siyasi coğrafyanın doğuşuna neden oldu. *Jeopolitik, siyasi coğrafya temeli üstünde kurulmuştur.*⁴

E. Jeopolitiğin asıl gelişmesi Yirminci Yüzyılın ilk yarısında olmuştur. Uluslararası ilişkilerin artması, ulaşımın kolaylaşması, devletlerin sınırlarında büyük değişikliklerin olması ve Birinci Dünya Savaşı ile statükonun köklü biçimde değişmesi, jeopolitik için bir dönüm noktası olmuş ve gündemde kalması yaklaşık olarak otuz yıl sürmüştür. Revizyonist Almanya'nın, jeopolitik görüşleri dayanak olarak kullanmasıyla ise zirveye çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, bu ilgi sönmüş, önceki kuramlara giderek daha az atıfta bulunulurken, konum avantajını vurgulayan veya coğrafyayı karar verici öge olarak kabul eden yeni kuramlar üretilmemiştir.⁵

³ *Supra.*, bl. II, C. Jeopolitiğin Önemi.

⁴ *Supra.*, bl. II, D. Doğuşu ve Gelişmesi.

⁵ *Supra.*, bl. II, E. Yirminci Yüzyılda Jeopolitik.

F. Özellikle siyasi coğrafyacıların jeopolitikle ilgili kuşkuları sürmektedir. Bununla birlikte, siyasi coğrafya ile jeopolitik arasındaki farklar açık biçimde görülebilir. Siyasi coğrafya temelde devleti inceler, inceleme birimi devlettir. Belli bir anda, devletlere bölünmüş dünyanın durumunu göz önünde tutarak değerlendirme yapar. Daha büyük bölgeleri, örneğin anakaraları ilgilendiren genel görüşler, bir sentez olmaktan çok bir yanyana sıralamadır. Jeopolitiğin tutumuysa bu biçimde değildir.

Jeopolitik ile siyasi coğrafya arasındaki farkları sıralamakta yarar olabilir:

(1) Siyasi coğrafya, bir bölgeyi insanlar açısından önemli pekçok açıdan inceler. Ancak jeopolitik, kültür ve uygarlığın, ekonomik ilişkilerin ve coğrafyanın da içinde olduğu bu konuların, devletlerarası ilişkilere yaptığı etkiyi yorumlayarak daha da ileriye gider. Jeopolitik, siyasi coğrafyadan yararlanır. Başka bir deyişle, daha çok konuyu içererek alanını genişletir. (2) Siyasi coğrafya, belli bir zaman döneminde, sınırlarla birbirinden ayrılmış devletlerin durumunu göz önünde tutarak, her birinin örgütlenmesini değerlendirir. Jeopolitik ise bu örgütlenmenin siyasal sonuçlarını belirleyen öğeleri ortaya çıkarıp, etkilerini açıklamak durumundadır. (3) Jeopolitik, durağan durumlardan çok olayların nedenlerini ve eğilimlerini ortaya koymaya dikkat eder. Böylece, geleceği tahmin etmeye ve olasılıkları göz önünde bulundurmaya yardımcı olur. Jeopolitik uygulamaya yöneliktir, yani dinamiktir. Siyasi coğrafya ise statiktir. (4) Siyasi coğrafya, coğrafyanın bir dalıdır. Jeopolitik ise coğrafyanın bütün dallarından yararlanır. (5) Jeopolitik, daha çok bir devletin dış politikasının belirlenmesinde coğrafyadan yararlanmayı hedefler. Siyasi coğrafya, pek çok bilgiyi yansız olarak bildirir ama, devletin izleyeceği siyasetle ilgilenmez ve herhangi bir tavsiyede bulunmaz.⁶

G. Jeopolitik, uluslararası ilişkiler araştırmacılarının ilgi alanı içindedir. Bu iki konu birbirinden bağımsız gözükmekteyken, Revizyonist Almanya jeopolitiğinin yarattığı ilgiyle, uluslararası ilişkiler uzmanları jeopolitiği birikimleri arasına katmak gereğini duymuşlardır.⁷

⁶ *Supra.*, bl. II, F. Siyasi Coğrafya ve Jeopolitik.

⁷ *Supra.*, bl. II, G. Uluslararası İlişkiler ve Jeopolitik.

H. Askerlerin jeopolitik konusuna ilgisi sürmektedir. Jeopolitik kuramların bir bölümü zaten askerlerce ortaya atılmıştır. Askerî hareket tarzı, siyasal hareket tarzının bir uzantısı olduğu için, askerler siyasal hareket tarzı üretmeyi sağlayan jeopolitiğe ilgi duymaktadırlar. Siyasal hareket tarzı üretilmesinde kullanılan veriler ve benimsenen yöntemlerin, askerî strateji için de ölçü olabileceği düşüncesi, askerlerin jeopolitik üzerine eğilmesine yol açmıştır.⁸

I. Jeopolitik ve jeostrateji terimleri yanlış veya birbirini yerine kullanılmaktadır. İkisi arasındaki farkı, okuyanı tatmin edecek biçimde anlatan bir çalışma bulmak güçtür. Jeostratejinin jeopolitiğin bir alt başlığı olduğunu veya tersini savunanlar bulunmaktadır. Oysa, jeopolitik karar vericilerin bir politika belirlemesine yardımcı olur. Belirlenen politikanın amaçlarına ulaşması içinse bir strateji belirlenecektir. Bu strateji, devlet veya ittifakın büyük (*grand*) stratejisidir. Büyük strateji, ulusal veya ittifak güç öğelerinin bütününün yönlendirilmesiyle ilgilidir. Jeostrateji, bu büyük stratejinin coğrafi gerçeklerle ilişkilendirilerek tanımlanması veya öngörülmesi olabilir. *Jeostrateji, askerî strateji değildir.*⁹

Öte yandan, bir ülke için, jeostratejinin jeopolitiğin bir alt düzeyi olduğunu ileri sürmek yanlış olabilir. Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık* adlı kitabında, buna örnek olarak “Türkiye jeopolitiği” ve örneğin “Trakya jeostratejisi” olduğunu savunmuştur. Eğer bu düşünce doğru kabul edilirse, belli bir coğrafi büyüklüğün aranması gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye’nin jeopolitiği ve Trakya’nın da jeostratejisi varsa, Malta’nın jeopolitiğinin olup olmadığı düşüncesi doğabilir. Eğer belli bir coğrafi büyüklük aranmıyorsa, Malta’nın jeopolitiği ve Malta’nın bir köyünün de jeostratejisi olduğu savunuluyor demektir ki, bu kabul edilebilir değildir. Her devlet veya ittifakın, ayrı ayrı jeopolitiği ve jeostratejisi bulunabilir. *Jeopolitikle jeostrateji arasında hiyerarşi yoktur.*¹⁰

İ. Jeopolitik, haritalar eşliğinde sunulan bir konu olagelmıştır. Ancak, haritalar kimi durumlarda bilinçli, kimi durumlarda istemeden, bazı yanlışlıklara

⁸ *Supra.*, bl. II, H. Jeopolitik ve Askerlik.

⁹ *Supra.*, bl. II, I. Jeopolitik ve Jeostrateji.

¹⁰ *Ibid.*

neden olmaktadır. Harita izdüşümlerinin herbiri belli öğeleri vurguladığından, kaçınılmaz olarak, diğer öğeler konusunda yanılığa düşürmektedir. Bu yanılığın, insanları etkilemek için amaçlı olarak yapıldığı da görülmüştür.¹¹

J. Tıpkı jeostrateji konusunda olduğu gibi, ülkemizde hazırlanan yayınlarda sürekli ele alınan ama okuyanın “içinden çıkamayacağı” bir başka konu da jeopolitiğin öğeleri (veya unsurları) konusudur. Öğeler, bu yayınların kimisinde “devamlı ve değişken”, kimisinde “statik ve dinamik”, kimisinde “değişmeyen ve değişen”, kimisinde “coğrafi ve beşeri” olarak iki ana öğeye ayrılmakta, daha sonra da bunların alt başlıkları sıralanmaktadır. İki ana öğeye ayırmadan tümünü sıralayan da bulunur. Ülkemiz yazarlarını anlaşılmasız kılan iki neden vardır. Birincisi, sıralananlar ve içerikleri hiç değişmemesine karşın, başlıkların sürekli değişmesidir. İkincisi, öğeleri sıralamayı hiç unutmamalarına karşın, bu öğelere göre bir ülke veya bölge incelemesi yapmakla, jeopolitik kuramlara göre inceleme yapmayı karşılaştırmaktan kaçınmalarıdır. Bu öğelerin, sayfalar süren bir “kontrol çizelgesi” gibi olup olmayacağıysa hiç sorgulanmamaktadır. Ülkemizde jeopolitikle ilgili yapılan yayınlar tarih sırasına göre dizildiğinde, neden böyle olduğu anlaşılabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye’de jeopolitikle ilgili yapılan ilk yayınlarda, öğelerin sıralanmasıyla karşılaşılmaz. 1963 yılında, bir Fransız amiralinin jeopolitikle ilgili kitabı Türkçe’ye çevrilerek yayınlanmıştır. Bu kitapta öğeler sıralanmaktadır. İşte bu tarihten (veya kitaptan) sonra, öğeleri sıralamak ülkemizde jeopolitik üstüne yazılanların bir parçası durumuna gelmiştir.¹²

Güncel yabancı kaynaklarda, ülkemizdeki gibi, uzun jeopolitik öğeleri listesi bulunmamaktadır. Bu kaynaklarda, alt başlıklarına inilmeksizin genelde üç ana öğeden söz edilir. Bunlar “coğrafya, teknoloji ve politika” veya “coğrafya, teknoloji ve güç”tür. Eğer, küresel bir jeopolitik değerlendirme yapılacaksa, coğrafya bütün dünyayı, politikaysa büyük güçlerin politikalarını (veya gücünü) içerir. Eğer, bölgesel bir değerlendirme yapılacaksa, bölge coğrafyasını ve bölgesel güçlerin politikasını (veya gücünü) içerir. Bir ülkenin jeopolitiği değerlendirilecekse, komşularıyla birlikte ele alınabilir ancak, önceki

¹¹ *Supra.*, bl. II, J. Jeopolitiğin “Silâhı” : Haritalar.

¹² *Supra.*, bl. III Jeopolitiğin Öğeleri

değerlendirmelerle de ilişkisi açıklanmalıdır. Mutlaka ögelerin alt başlıkları sıralanmak isteniyorsa, bunun yalnızca coğrafi güç ögelerinde yapılabileceği ve diğer ana ögelerin, değişkenlikleri dikkate alındığında, alt başlıklarının sıralanmasının yarar sağlamayacağı kanısındayım.¹³

K. Jeopolitik kuramlar, konunun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Kuramlar aracılığıyla hem jeopolitiğin ne olduğunu daha iyi anlamak, hem de bazı tarihsel olgulara bir anlam vermek olanağı doğabilir. Bunların ortaya çıktığı koşullar ve kimler tarafından ileri sürüldüğünü de gözönünde bulundurmak yararlı olacaktır.

Tarih sıralamasına koyulduğunda, jeopolitik kuramcı olarak nitelendirilen ilk kişi Alfred T. Mahan'dır. Görüşleri ilk kez 1890 yılında yayınlanmıştır. Mahan, deniz gücünün tarihin akışına yön verdiğini düşünür. Bir çok ülkede görüşleri taraftar bulmakla birlikte, kısımca, ABD'nin Ondokuzuncu Yüzyıl sonunda başlayan politikasında oynadığı rol daha önemlidir. ABD'nin bir dünya devleti olmasında, Mahan'ın görüşleri düşünsel bir hazırlık sağlamış ve aslında, tavsiye ettiklerinin çoğu yapılmıştır. Başka ülkelerin de deniz gücüne bakışını biçimlendirdiği bir gerçektir. Öte yandan, kaçınılmaz olarak çok eleştirilmiş, deniz gücünü tek yeterli öge kabul etmek ve karmaşığı basite indirgemekle suçlanmıştır.¹⁴

Friedrich Ratzel, siyasi coğrafyadan jeopolitiğe geçişi hazırlamıştır ve jeopolitiğin kurucularından sayılır. 1897 yılında yayınladığı kitapta, devleti toprağa bağlı bir "organizma" olarak kabul eder ve alan genişliğine özellikle önem verir. Bu nedenle, sınırların değiştirilebileceğine inanmaktadır. Siyasi coğrafyayı, anlatmak istedikleri için yeterli bulmayarak, ilk kez "antropocoğrafya" terimini kullanmıştır. Devlet ile toprağının arasındaki ilişkinin açıklanmasını ve coğrafyanın siyasal bilimleri de kendi bünyesine alarak incelemesi gerektiğini savunmuştur. Ratzel'e göre, devlet kökleri toprakta olan bir "organizma" olduğundan, toplumların da bir "alan duygusu" vardır ve bu duygu, topraklar kaybedilse de yüzyıllarca yaşayabilir. Ratzel'in görüşleri, yayılma siyasetine dayanak arayanlar ve özellikle Nazi

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Supra.*, bl. IV, A. Alfred Thayer Mahan ve Deniz Egemenliği Kuramı.

Almanya'sında etkili olmuştur. Görüşlerinin ırkçılıktan uzak olmadığı kabul edilir.¹⁵

1898 yılında, Fransız coğrafyacı Paul Vidal De La Blache, Ratzel'in görüşlerine bir tepki olarak karşı görüşler ileri sürmüş ve yalnızca alan değil, zamanın da hesaba katılmasını istemiştir. Blache'a göre, coğrafi olaylar sabit değil "akışkan"dır ve coğrafya ögesi insan ögesinden önce gelmemelidir. Düşünceleri bir tepkinin ötesine geçmemiş ve fazla taraftar bulamamıştır.¹⁶

Halford J. Mackinder, 1904'de Kraliyet Coğrafya Cemiyetinde yaptığı bir konuşmayla, keşifler döneminin son bulduğunu, dünya üstünde kapalı bir siyasal sistemin kurulacağını ve mekanize ulaşımın kara ve deniz güçlerinde değişime neden olduğunu ileri sürmüştür. "Dünya Adası", "merkez bölge", "iç kenar ay" ve "adalar/dış anakaralar" gibi kavramları ortaya atmıştır. Mackinder, "merkez bölge"nin doğal bir kale olduğunu ve dünya egemenliği için bu bölgenin ele geçirilmesinin ilk koşul olduğunu savunmaktaydı. 1919 yılında, ünlü üçlemesini yazmıştır : "Doğu Avrupa'ya egemen olan merkez bölgeyi denetler. Merkez bölgeye egemen olan Dünya Adasını denetler. Dünya Adasına egemen olan dünyayı denetler". 1943 yılındaysa, görüşlerini ve "merkez bölge"nin sınırlarını yeniden düzenlemiştir. Mackinder'in görüşleri, bir "büyük kuram" (*grand theory*) olarak kabul edilir. Uluslararası güvenlik konularında, güñübirlik kavramların ötesinde bir düşünsel altyapı sağlamıştır. Öte yandan, "merkez bölge" kavramının doğruluğu konusunda eleştiriler de az değildir.¹⁷

1915'de, James Fairgrieve, H.J.Mackinder'in "*pivot* (merkez) bölge" veya "tarihin coğrafi mihver" olarak tanımladığı bölge için, *Heartland* terimini kullanmış ve bu terim genelde kabul görerek, kullanılagelmiştir.¹⁸

¹⁵ *Supra.*, bl. IV, B. Friedrich Ratzel.

¹⁶ *Supra.*, bl. IV, C. Paul Vidal De La Blache.

¹⁷ *Supra.*, bl. IV, D. Halford J. Mackinder ve *Heartland* (Merkez Bölge) Kuramı.

¹⁸ *Supra.*, bl. IV, E. James Fairgrieve.

İsveç’li Rudolf Kjellén, 1916 yılında yazdığı kitabında, devlet yönetimi ilkelerini sıralarken, ilk kez “coğrafya politikası” anlamında “geopolitik” terimini kullanmıştır.¹⁹

Karl Haushofer, “yaşam alanı”nı devletin en önemli güç ögesi olarak görmektedir. 1924’den başlayarak yaptığı yayınlarda, Clausewitz’çi askerî kuram, F.Ratzel’in “organizma” devlet görüşü, “merkez bölge”yi tanımlayan H.J.Mackinder görüşü ve kendisine ait olan “yaşam alanı” savının biraraya getirilmesiyle oluşan düşüncelerini ileri sürmüştür. Hitler’in politikasına etki ettiği ve hattâ *Kavgam* adlı kitabının bir bölümünü yazdığı düşünülmektedir. Nazi Almanyası’nın kötü ünüyle de özdeşleştirilmiş ve jeopolitiğe önyargılı bakılmasına neden olmuştur.²⁰

Nicholas J. Spykman, 1942’de yazdığı kitapta Mackinder’in kuramını bazı değişikliklerle kabul etmekteydi. Spykman, Mackinder’in “merkez bölge”ye verdiği büyük öneme katılmamakta ve Avrasya’nın gücünün “merkez bölge”de değil, onu çevreleyen “Kenar-kuşak”ta olduğunu savunmaktaydı. Kısaca, Mackinder merkezden dışa, Spykman dıştan merkeze doğru gelişmeyi öne çıkarmıştır. Spykman, düşüncelerini Mackinder’inkine benzer biçimde anlatmıştır : “Kenar-kuşağa egemen olan Avrasya’yı denetler. Avrasya’ya egemen olan dünyayı denetler”. Bu nedenle, Avrasya’nın bütünü veya büyük bölümünün tek bir güç tarafından ele geçirilmesinin, ABD için kötü olacağına inanmaktaydı.²¹

N.J.Spykman, sürekliliği nedeniyle coğrafyanın, devletlerin dış politikasını belirleyen ögeler içinde en dikkate değer öge olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan, “coğrafya karar vermez, siyasetin nedeni değildir. Ancak, coğrafya bize olanaklar sunar ama bunun da ötesinde bu olasılıkların kullanılmasını ister, gözardı edilemez, siyasetin malzemesidir” diyerek, coğrafi determinizmi kabul etmediğini göstermiştir. Kanımca, bu düşünce biçimi çağdaş jeopolitiğin oluşturulmasında da rol oynayabilir.²²

¹⁹ *Supra.*, bl. IV, F. Rudolf Kjellén.

²⁰ *Supra.*, bl. IV, G. Karl Haushofer ve *Lebensraum* (Yaşam Alanı) Kuramı.

²¹ *Supra.*, bl. IV, H. Nicholas J. Spykman ve *Rimland* (Kenar-kuşak) Kuramı.

²² *Ibid.*

Giulio Douhet ve Alexander de Seversky, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, “Hava Egemenliği Kuramı”nı geliştirmişlerdir. Kuzey Kutbu merkeze gelecek biçimde, azimut izdüğü haritalar kullanmakta ve yeni “merkez bölge”nin burası olduğunu savunmaktaydılar. Hem Avrasya hem de Anglo-Sakson topraklarının, kuzeylerindeki Arktik bölgeye karşı savunmasız olduğunu ve ABD ile SSCB’ni en kısa yoldan birleştiren yerin burası olduğunu düşünüyorlardı. Hava Kuvvetlerinin üslenme gereksinimi olmadığına ilişkin düşünceleriye yanlış bulunmuştur.²³

Coğrafyacı Hans Weigert ise, Avrasyanın bütününün değil, onu çevreleyen denizlerin ve çıkış veren veya denetim sağlayan geçitlerin önemini vurgulamıştı. Bu türden kanal, geçit ve denizlerin sıralamasını yapmayı tercih etmiştir.²⁴

1956’da, Donald W. Meinig “merkez bölge” ve “Kenar-kuşak” tanımlarını daha işlevsel ölçütlere göre yapmak düşüncesini ortaya atmıştı. Meinig’e göre, bu ölçütler devletlerin konumlarına göre değil, işlevsel yönelimlerine göre belirlenmeliydi. Bu düşünceden hareketle, “kıtasal ve denizsel kenar-kuşaklar” savını ileri sürmüştür. “Demirperde”nin, bu “kuşaklar”ın sınırı olduğunu ama, coğrafi temellere dayalı olmadığı için değişmeyen bir sınır olmadığını savunmuştur.²⁵

Samuel B. Cohen, 1963’de yayınlanan kitabında, jeostratejik ve jeopolitik bölge kavramları ile “çatışma kuşağı” (*shatterbelt*) adını verdiği bölgeleri tanımlamıştır. Dünyanın iki jeostratejik bölgeye ayrıldığını, bunların alt bölümü olarak jeopolitik bölgeler bulunduğunu ve iki jeostratejik bölge arasında iki tane *shatterbelt* olduğunu ileri sürmüştür. Bunlar Orta Doğu ve Güneydoğu Asya’dır. Büyük güçlerin en çok çatıştığı yerler olması nedeniyle, görüşlerinin genelde doğru olduğu kabul edilebilir.²⁶

²³ *Supra.*, bl. IV, I. Giulio Douhet, Alexander De Seversky ve Hava Egemenliği Kuramı.

²⁴ *Supra.*, bl. IV, I. Hans Weigert.

²⁵ *Supra.*, bl. IV, J. Donald W. Meinig ve Kıtasal ve Denizsel Kenar-kuşaklar Kuramı.

²⁶ *Supra.*, bl. IV, K. Samuel B. Cohen, Jeostratejik-Jeopolitik Bölgeler ve “Çatışma Kuşakları” (*Shatterbelts*) Kuramı.

L. SSCB'nde, bildiğimiz türde bir jeopolitik kavramı bulunmamaktaydı. Rusça *geopolitika*, “emperyalist” ülkeler tarafından icat edilmiş ve yayılcılığın askerî biçimini savunan bir öğretiy olarak kabul edilmiştir. Sovyetlerin “merkez bölge” benzeri görüşleri bulunmamaktaydı. Jeopolitiği kaçınılmaz olarak uygulamışlardır. Ancak, jeopolitik kelimesi kendilerine göre kötü bir anlam taşıdığından, yaptıkları şeyi bu kelimeyi kullanmadan tanımlamak istemişlerdir.²⁷

M. İkinci Dünya Savaşı döneminde Nazilerin jeopolitiğe kazandırdığı kötü ün, etkisini günümüze değin sürdürmüştür. Başta siyasi coğrafyacılar olmak üzere, bazı araştırmacılar coğrafya ile uluslararası ilişkilerin genelde jeopolitik kelimesi altında bir araya getirilmesine karşı çıkıyordu. Kimi yazarlar, bir süre jeopolitik kelimesini kullanmaktan bile kaçınmışlardır.²⁸

N. “Soğuk Savaş” yıllarında ortaya çıkan koşullara geleneksel jeopolitik kuramlarla bir yanıt bulamamak, ilginin başka alanlarda odaklaşmasına neden olmuştur. Nükleer teknoloji, bir çok kavramın ve hattâ terminolojinin değişmesine yol açmıştı. Üslenme gereksinimleri, geleneksel jeopolitik kalıpları dışında gerçekleşmekteydi. Dikkate alınması gerekli olan ögeler, öncekine oranla artmıştı. Geleneksel jeopolitiğin, bir anlamda yatay ilgi alanı dikey nitelik de kazanmıştı. Üstelik, nükleer silâhların ulaşabileceği yerlerin genişliği ve yok ediciliğinin boyutları, bu alan anlayışını öncekinden çok farklı kılmaktaydı. Zaman ögesiye artık yaşamsal önemdeydi.²⁹

O. Geleneksel jeopolitik kuramlarla, günümüz koşullarının yarattığı durum açıklanamamaktadır. Bu kuramlar, coğrafyayı ulusların kaderini ve gücü belirleyen temel öge olarak kabul etmektedir. İlgilendikleri alan ise, bir anlamda, yatay bir düzlemdir. Öte yandan, öngördükleri konuların ne kadar sürede gerçekleşeceği anlatılmamış ve zaman ögesine önem verilmemiştir. Coğrafyayı uluslararası ilişkilerde karar verici öge olarak kabul etmek, diğer olguları gözardı etmek ve esneklikten yoksun bir “reçete” gibi olmakla eleştirilirler.³⁰

²⁷ *Supra.*, bl. IV, L. SSCB'nde Jeopolitik Görüşler.

²⁸ *Supra.*, bl. V, A. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Jeopolitiğe Yaklaşım.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ *Supra.*, bl. V, B. Geleneksel ve Güncel Jeopolitik.

Ö. Güncel jeopolitik, yalnızca eski kuramlarla yetinemez. Üstelik, yalnızca devletlerarası çatışmalara ilişkin bir kuramı anlatmakla da oluşturulamaz. Bu tür kuramları kaçınılmaz bir “kader” gibi sunmaksa çok yanlış olabilir. Jeopolitiği, uluslararası ilişkilere bir yaklaşım yöntemi olarak yeniden düzenlemek gerekmektedir. Bu yaklaşımın çıkış noktası bir ulusal strateji belirlemek, ulusalcı veya ideolojik ölçütler kullanmak olmamalıdır.

Öte yandan, bir yaklaşım olarak çağdaş jeopolitiğin, özel veya geleneksel bir araştırma yöntemi de olmadığı görülmektedir. Jeopolitik, bilimin bütün araştırma tekniklerine açıktır ve disiplinlerarası bir yaklaşım gerektirir. Ancak, şimdilik en önemli görünen konu, jeopolitik ile gerçekçiliğin biraraya getirilmesi ve birbirini tamamlaması gerektiğidir. Gerçekçiliğin karar verme süreciyle, çağdaş jeopolitiğin coğrafya ve teknolojiyi birarada vurgulayan yaklaşımlarını birlikte irdelemek, uluslararası ilişkilerin anlaşılmasını kolaylaştırabilir.

Çağdaş teknoloji, ulaştığı noktada coğrafyadan önemli duruma gelmiştir. Geleneksel jeopolitik, teknolojiye gereği kadar önem vermemişse de, yine onun kadar savaş teknolojisini vurgulayan bir başka uluslararası politika yaklaşımı olmamıştır. Öte yandan, jeopolitiğin kısa vadeli olgular dışında, bazı köklü coğrafi gerçekleri sürekli gözönünde tutması olumludur. Bu nitelikleriyle birlikte güncelleştirilecek jeopolitik, uluslararası ilişkilerin anlatılmasında kullanılacak ve birden çok modeli birleştirecek bir geniş modelin parçası olabilir. Bu birleştirici model altında biraraya getirilecek gerçekçilik ve jeopolitik daha çok yarar sağlayacaktır.

Doğru ve güncel bir jeopolitik yaklaşım, zamanımızın uluslararası sorunlarına hitap edebildiği gibi, iki yarar daha sağlayabilir. Bu yararların ilki kuramsal, ikincisi stratejiktir. Kuramsal yararı, bütünüyle bilimsel ölçütlere bağlı kalmak koşuluyla devletlerarası siyasal gücün ve etkinliğin coğrafi dağılımını açıklamak ve gelecekte mümkün ve olası dağılımı tahmin etmeye çalışmakla yerine getirilebilir. Stratejik yararı ise, jeopolitiğin ana ögeleri olarak kabul edebileceğimiz coğrafya, teknoloji ve politikayı esas alarak, küresel veya bölgesel güçlerin yaratabileceği statüko değişikliklerini bulmaya çalışmaktır.³¹

³¹ *Ibid.*

P. Günümüz uluslararası politika koşulları ve teknolojisi, jeopolitik kuramların ortaya atıldığı yıllardaki koşullardan çok değişiktir. Jeopolitiği aynı anlayışla sürdürmek olası değildir. “Uzay jeopolitiği” veya “jeobilgi” gibi, belki abartılı ancak, içeriği açısından düşündürücü yeni kavramlar ortaya atılmaktadır. Koşullar çok değişmiştir ve bu koşullara uygun bir yaklaşım gerekmektedir.³²

R. Jeopolitiğin güncelleştirilmesi için iki konu üstünde yoğunlaşmak gerektiği anlaşılmaktadır. Bunlar, kuram ve konunun sınırlarıdır. Kuramsal düzeyde, geleneksel jeopolitiğin uluslararası siyasal gücün nasıl dağılmış olduğunu tanımlama ve gelecekteki dağılımın nasıl olacağını tahmin etme işlevinin sürmesi yararlı gözükmemektedir. Öte yandan, teknoloji ögesinin artık en önemli öge olduğunu unutmamak ve yalnızca siyasal veya coğrafi ögeyi vurgulamaktan kaçınmak gerekecektir. Küresel düzeyde bir değerlendirme yaparken, uluslararası sistemin jeopolitik yaklaşımla incelenmesi, coğrafya, teknoloji ve büyük güçlerin politikalarının ana öge olarak kabul edilmesiyle yapılabilir. Bölgesel düzeyde bir değerlendirmedeyse, bölgesel güçlerin politikaları hesaba katılmalıdır. Jeopolitik yaklaşımla birlikte gerçekçiliğin karar verme süreci de değerlendirmeye eklenmelidir.

Konunun sınırları ele alındığında, geleneksel jeopolitiğin küresel kapsamından kaynaklanan sorunların çözülmesi gerektiği görülmektedir. Bu nedenle, uluslararası çatışmaları anlatmak açısından jeopolitiğin bölgesel değerlendirmelere girecek biçimde genişletilmesi, başka bir deyişle “işlevsel politika”yı da (*low politics*) içermesi gerekmektedir. Güncelleştirilmiş bir jeopolitik yaklaşım, bölgesel çatışma ve işbirliği olasılıklarını değerlendirmekte yararlı olabilir.

Spykman, jeopolitik değerlendirmede amaç küresel boyutlardaysa, dünya coğrafyasının ve kaynaklar ve devletlerin dünya üstündeki dağılımının tartışılması gerektiğini ileri sürer. Eğer değerlendirme bir devletin güvenliğiyle ilgiliyse, ülke topraklarının konumu, büyüklüğü ve kaynaklarıyla, diğer devletlerin konumu ve güçleri ele alınacaktır. Görüldüğü gibi, çok uzun süre önce Spykman da jeopolitiğin değişik düzeylerde incelemelerle yapılacağını düşünmüştür.

³² *Supra.*, bl. V, C. Jeopolitiği İncelerken Dikkate Alınması Gereken Günümüz Gerçekleri.

İki farklı düzeyde jeopolitik değerlendirme yapılabileceği açıktır. Birincisi küresel düzeyde, ikincisi ülke düzeyindedir. Ülke düzeyinde yapılan değerlendirme, en azından komşu ülkelerle bir karşılaştırma yapma gereğini doğuracağından, bu kaçınılmaz olarak bir bölge değerlendirmesi olacaktır. Çünkü, devletler bir boşlukla çevrili değildirler ve çatışmalarının çoğu etkileşim içinde oldukları komşularıyla gerçekleşir. Bu iki düzeyde değerlendirmeye, bir üçüncüsünü eklemek olasıdır. Eğer bir ittifak söz konusuysa, bu ittifakın sınırları birleşik olarak kabul edildiğinde, değişik bir coğrafi bölgeyle karşılaşılır. Bu nedenle, ayrı bir jeopolitik değerlendirme yapmak gerekebilir. Yapılacak bu değerlendirmeler birbirinden bağımsız olamayacağı için, belirli bir sıra izlemek gerekecektir. Bunun, ülke-ittifak-dünya jeopolitik değerlendirmesi biçiminde veya tersi biçimde yapılması tartışmaya açıktır.³³

Ş. Jeopolitiğin, bölgesel bir içerik de kazanması gerektiği anlaşıldığından, bu yönde araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Devletlerarası yakınlığın uluslararası ilişkilerde oynadığı rol düşünüldüğünde, “içeriğin coğrafi tanımı”yla ne anlatılmak istendiği ortaya çıkar. Bununla, uluslararası ilişkilerin içeriği, coğrafya yardımıyla tanımlanmaya çalışılmaktadır. Sonuç olarak, bölgesel değerlendirmenin yapılması gerektiği ortaya çıkar. Bu noktadan hareketle, bir model oluşturmak ve bunu diğer bölgelere de uygulamak düşüncesi doğmuş ve bazı çalışmalar da yapılmıştır. “Alansal değerlendirme”, “komşuluk profili” gibi kavramlar bu çalışmalardan doğmuştur. Söz konusu çalışmalar matematiksel formüllerle ve bilgisayar yardımıyla yapılabilmektedir. Sonuçlar yeterince tatmin edici olmamakla birlikte, bölgesel ilişkilerin tanımlanabileceği ve model yaratmada kullanılabileceği görülmüştür. Bu çalışmaların daha başarılı olmasıyla, küresel düzeyde olmasa da bölgesel düzeydeki çatışma ve işbirliği olasılıkları belirlenebilecektir.³⁴

Ş. Jeopolitiğin “savaş coğrafyası” olarak nitelendirildiği de olmuştur. Günümüzde böyle algılanmamakla birlikte, savaş ve coğrafya ilişkisi reddedilemez bir gerçektir. Bununla ilgili güncel çalışmalar da yapılmaktadır. Araştırmacılar, coğrafyanın çatışma nedeni olması ve çatışmayı kolaylaştırıcı bir rol oynaması gibi

³³ *Supra.*, bl. V, D. Jeopolitiğin Güncelleştirilmesi.

³⁴ *Supra.*, bl. V, E. Uluslararası İlişkilerde Alansal Değerlendirme, Yöntem ve Model.

iki değişik sonuca varmışlardır. Aynı sonuç, savaşın yayılması için de geçerlidir. Bu araştırmalarda, sınırların niteliği ve sayısına özellikle dikkat edilmekte ve çatışma olasılığını belirlemekte bir ölçü olarak kullanılmaktadır.³⁵

T. Jeopolitik konusu, ülkemizde gerektiği gibi incelenmemekte, öğretilmemekte ve sanki tarihsel bir olay anlatılıyormuşcasına bilgiler sıralanmaktadır.³⁶ Oysa, Batı'da jeopolitiğin güncelleştirilmesi çalışmalarını sürmektedir.³⁷ Yıllar süren bir aradan sonra, 1982 yılında Paris'te, Uluslararası Jeopolitik Enstitüsü kurulmuştur.³⁸

U. Jeopolitik kuramların, güce dayalı ve coğrafyaya dayalı olmak üzere ikiye ayrılmasının bilimsel bir dayanağı olmadığı gibi, bu yalnızca ülkemizde yapılmakta ve neden böyle bir ayrım yapıldığı de açıklanamamaktadır.³⁹ Bütün kuramlarda kara, deniz veya hava güçlerinden birisi öne çıkarılır. Yalnızca coğrafi bir bölge ele alınmamaktadır. Bütün kuramlarda, karasal ve denizsel güçlerin zıtlığı fark edilebilir.

V. Jeopolitik, artık yalnızca askerî düşünce biçiminin bir ürünü olamaz. Şimdiye kadar incelenenlerden anlaşılmaktadır ki, jeopolitik, akademik çalışmaların da içinde yer almalıdır. Çünkü, yalnızca askerlikle değil, bir ülkenin bütün güçleriyle ilişkilidir.

Y. Heartland ve benzeri kavramlar, ilgi çekici gelebilir. Ancak, bu tür arayışlardan vazgeçmek gereği vardır. Artık, egemenliğin askerî yöntemlerle sağlandığı bir dünya geride kalmıştır. Bütün dünyayı içerecek biçimde iletişim araçları yayın yapmakta ve egemenlik kültürel ve ekonomik olarak sağlanmaktadır. Petrol gibi doğal kaynaklara sahip olan ülkeler, savaşmak için silâhlarını petrolü

³⁵ *Supra.*, bl. V, F. Savaş ve Coğrafya İlişkisi Üstüne Çalışmalar.

³⁶ Araştırmamın başlangıcından beri, yeri geldikçe örnekler vererek bunu kanıtlamaya çalıştım. Sonuç bölümünde de kısaca değinilmektedir.

³⁷ *Supra.*, bl. V Güncel Jeopolitik.

³⁸ Jean Klein, "Reflections on Geopolitics : From PanGermanism to the Doctrines of Living Space and Moving Frontiers," *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, der. Ciro E. Zoppo ve Charles Zorgbibe, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985, s. 46.

³⁹ *Supra.*, bl. V, B. Geleneksel ve Güncel Jeopolitik, dipnot 39.

olmayan ÷lkelerden almakta ama, aynı ÷lkelere de savaşta yenilmektedir. G÷ç, artık, nitelikli insanlara sahip olunarak sağlanmaktadır. Doğal kaynaklar ise, bu nitelikli insanların ayağına kadar, bir biçimde, gelmektedir. *Öyleyse, mutlaka bir Heartland arayan kimseler varsa, bilmek gerekir ki, nitelikli insanlar ve onların sahip olduğu bilgi ve teknoloji nerede toplanmuşsa, Heartland oradadır. Böyle bir yer de artık ele geçirilmez, yaratılır.*

ABSTRACT

Geopolitics is a commonly used verb. This research's aim is to understand what classical and new geopolitics are. The references in the libraries were read to fulfill this aim and no new technique was employed.

In the second chapter of the thesis, a detailed conceptual study was made, in order to understand the notion of geopolitics exactly. Since it was clear that the word "geopolitics" is frequently used in a wrong way, the differences between the similar words and geopolitics were analyzed. Those similar subjects are political geography and geostrategy. Also, some related subjects, like international relations, history, military and cartography were analyzed by comparisons and contrasts. The most important result, learned on this subject was that, there was no hierarchy between geopolitics and geostrategy. Every country has (or can have) its geopolitics and a geostrategy independent of each other.

In chapter three, with the heading "Geopolitical Factors", the factors which are supposed to compose geopolitics were studied. When the documents were evaluated, it was realized that some writers in Turkey couldn't reason the matter out and listed the factors like a detailed "checklist". A new approach and new factors should be adopted to understand new geopolitics. It was emphasized that, of all the factors, the most important one is technology.

In chapter four, named as "Geopolitical Theories and Theorists", the views that were commonly accepted as "geopolitical theory" were studied. Those were written in the order of appearance. Also, the criticizing views about them were included in. Since there was no reasonable cause to classify the theories as "geography dependent" and "power dependent", such an approach weren't employed in this thesis. This approach could only be found in the books which were written in Turkey and wasn't supported by any scientific finding.

In chapter five, with the heading "Contemporary Geopolitics", it was mentioned that the old views couldn't respond the needs of this era. When compared with before, the conditions changed too much and a new approach was required. To update geopolitics, several new notions should be taken in to account.

It was emphasized that, although there were studies in Western countries to update geopolitics, such a behaviour was neglected in Turkey.

KAYNAKLAR

A.KİTAPLAR :

1. Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi : 1914-1980*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
2. Ataklı, Mucip, *Hava Coğrafyası ve Jeopolitik*, Eskişehir, Hava Basımevi, 1955.
3. Boorstin, Daniel J., *Keşifler ve Buluşlar*, çev. Fatoş Dilber, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.
4. Celerier, Pierre, *Jeopolitik ve Jeostrateji*, çev. Emin Gezen, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963.
5. Clausewitz, Carl Von, *Harp Üzerine*, çev. H.Fahri Çeliker, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1991.
6. Cohen, Saul B., *Geography and Politics in a World Divided*, 2.B., New York, Oxford University Press, 1973.
7. Earle, Edward Mead (der.), *Modern Stratejinin Yaratıcıları : Macchiavelli'den Hitler'e Kadar Askeri Düşünce*, çev. Gülçin Ülgezen, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1983.
8. Eren, Ahmet Cevat, *Jeopolitik Tarihine Toplu Bir Bakış*, İstanbul, Nurgök Matbaası, 1964.
9. Fromkin, David, *Barışa Son Veren Barış*, çev. Mehmet Harmancı, 2.B., İstanbul, Sabah Kitapları, 1993.
10. Gaston, James C. (der.), *Grand Strategy and the Decisionmaking Process*, Washington D.C., National Defense University Press, 1992.
11. Gönlübol, Mehmet, *Uluslararası Politika*, 4.B., Ankara, Atilla Kitabevi, 1993.

12. Gönlübol, Mehmet *et.al.*, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 7.B., Ankara, Alkım Kitabevi, 1989.
13. Gray, Colin S., *The Geopolitics of Super Power*, Lexington, The University Press of Kentucky, 1988.
14. _____, *War, Peace and Victory : Strategy and Statecraft for the Next Century*, New York, Simon and Schuster, 1990.
15. Guertner, Gary L. (der.), *The Search for Strategy : Politics and Strategic Vision*, Westport, Greenwood Press, 1993.
16. İbn Haldun, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, C.I, İstanbul, Dergah Yayınları, 1985.
17. Harkavy, Robert E., *Great Power Competition for Overseas Bases :The Geopolitics of Access Diplomacy*, New York, Pergamon Press, 1982.
18. İlhan, Suat, *Jeopolitik Duyarlılık*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
19. _____, *Türkiye Jeopolitiği ve Jeopolitik Gelişmeler*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
20. Keegan, John, *Savaş Sanatı Tarihi*, çev. Füsün Doruker, İstanbul, Sabah Kitapları, 1993.
21. Kennedy, Paul, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı, 3.B., Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1991.
22. Koyuluhisarlıoğlu, M.O. *et al.*, *Jeopolitik İlmî Antoloji Denemesi*, İstanbul, Gençlik Kitabevi Neşriyatı, 1946.
23. Luttwak, Edward N., *Strategy : The Logic of War and Peace*, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 1987.
24. Mahan, Alfred T., *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, 12.B., Boston, Little-Brown and Company, 1918.

25. McLeish, Kenneth, *Key Ideas In Human Thought*, London, Clays, 1993.
26. Merli, Frank J. ve Wilson, Theodore A. (der.), *Makers of American Diplomacy : From Benjamin Franklin to Henry Kissinger*, USA, Charles Scribner's Sons, 1974.
27. Miscamble, Wilson D., *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, Princeton, Princeton University Press, 1992.
28. Nitze, Paul H., *Tension Between Opposites : Reflections on the Practice and Theory of Politics*, New York, Macmillan, 1993.
29. Nye, Joseph S. ve Schear, James A.(der.), *Seeking Stability in Space : Anti-Satellite Weapons and the Evolving Space Regime*, Lanham, University Press of America, 1987.
30. Nye, Joseph S., *Bound to Lead : The Changing Nature of American Power*, New York, Basic Books, 1990.
31. Osmanağaoğlu, Behçet (der.), *Geopolitik, Devlet İdaresinde Dış Siyasette Coğrafyanın Rolü*, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1968.
32. Paret, Peter (der.), *Makers of Modern Strategy, From Macchiavelli to the Nuclear Age*, New Jersey, Princeton University Press, 1986.
33. Plano, Jack C. ve Olton, Roy, *The International Relations Dictionary*, 4.B., Santa Barbara, ABC-Clio, 1988.
34. Pounds, Norman J.G., *Political Geography*, New York, McGraw-Hill, 1972.
35. Ratzel, Friedrich, *The History of Mankind*, çev. A.J. Butler, Delhi, Radha Publications, 1989.
36. Sander, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, Ankara, İmge Kitabevi, 1993.
37. Sezgin, Emin ve Yılmaz, Selâhattin, *Jeopolitik Esaslar (Ders Notları)*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1965.

38. Spykman, Nicholas J., *America's Strategy In World Politics*, Hamden, Archon Books, 1970.
39. Sürenkök, S., *Jeopolitik "Siyasi Coğrafya" Anlamı*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1948.
40. Toffler, Alvin ve Toffler, Heidi, *Savaş ve Savaş Karşıtı Mücadele*, İstanbul, Gençlik Yayıncılık, 1994.
41. Tufan, Ruhi, *Jeopolitik : Jeopolitikle İlgili Ana Konular*, İstanbul, İstanbul Matbaacılık Okulu, 1965.
42. Vural, Vural, *Dünya Dengesine Tesir Eden Jeopolitik Kavramlar-Görüşler ve Türkiye*, İstanbul, Kemal Matbaası, 1981.
43. Ward, Michael Don (der.), *The New Geopolitics*, Philadelphia, Gordon and Breach, 1992.
44. Weigert, Hans W., *German Geopolitics*, London, Oxford University Press, 1942.
45. Zoppo, Ciro E. ve Zorgbibe, Charles (der.), *On Geopolitics : Classical and Nuclear*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1985.

B. MAKALELER :

1. Acar, Kaynak, "Stratejik Açından Su Sorunu," *Strateji*, No. 95/3 (1995), s. 135-151.
2. Ataöv, Türkkaya, "The Origins of U.S. Expansion," *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol. VI, 1965, s. 15-22.
3. Canberk, Osman, "Jestratejinin Geleceği," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No. 226 (Haziran 1968), s.69-77.
4. Çandar, Cengiz, "Kafkas-Balkan Jeopolitiğinde Türkiye'nin 'Petrolpolitik'i," *Sabah*, 5 Şubat 1995.

5. Erendil, Muzaffer, "Coğrafi Güç ve Jeopolitik," *Stratejik Etütler Bülteni*, No. 70 (Nisan 1980), s.19-23.
6. Işık, Hüseyin, "Arap Dünyası'nın Jeopolitiği ve Jeostratejisi," *Stratejik Etütler Bülteni*, No. 79 (Temmuz 1982), s. 44-51.
7. İlhan, Suat, "Jeopolitik ve Tarihle İlişkileri," *Bellekten*, C.XLIX, No. 195 (Aralık 1985), s. 607-624.
8. Onganer, Lütfü, "Genel Olarak Jeopolitik ve Jeopolitik Durumun Milli Güvenlik Politikasına Etkileri," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No. 215 (Eylül 1965), s. 58-70.
9. _____, "Genel Olarak Jeopolitik ve Jeopolitik Durumun Milli Güvenlik Politikasına Etkileri-II," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No. 216 (Aralık 1965), s.35-46.
10. _____, "Jeopolitik," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No. 217 (Mart 1966), s. 49-54.
11. Özdağ, Muzaffer, "Jeopolitik Konusunda Notlar-I," *Avrasya Dosyası*, C.1, No. 3 (Sonbahar 1994), s. 153-170.
12. _____, "Jeopolitik II," *Avrasya Dosyası*, C.1, No. 4 (Kış 1994), s.225-233.
13. *New Perspectives Quarterly*, C. II, No. 5 (1993).
14. Taşdemirci, Ersoy, "Jeopolitik ve Türkiye'nin Jeopolitik Durumu," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, No.323 (Eylül 1989), s. 25-55.

SÖZLÜKLER

1. *Büyük Larousse*, C. XX, İstanbul, İnterpress Basın ve Yayıncılık, 1986.
2. *Dictionnaire Larousse*, C. VI, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.
3. *Macmillan Dictionary*, İstanbul, ABC Yayınevi, 1983.
4. *Théma Larousse*, C. III, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1994.